

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧЕРЕЗОВА ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.8

**ДИСЕРТАЦІЯ
РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИМИ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ»**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Т. О. Черезова**

Науковий керівник: Цесарський Фелікс Анатолійович, доктор юридичних наук,
професор

Чернігів – 2025

АНОТАЦІЯ

Черезова Т. О. Реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі: теоретико-правовий аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Пенітенціарна академія України, Чернігів, 2025.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. У роботі обґрунтовано низку положень і висновків, нових у концептуальному плані й важливих для правової науки, а також діяльності органів та установ виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України.

Аналіз стану та методології наукового дослідження засвідчили недостатність вивчення порушеної проблеми, що виявляється в майже відсутності сучасних фундаментальних досліджень українських учених змісту реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Зазначено, що соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі певною мірою відповідають потребам практики кримінально-виконавчої діяльності та процесам, що пов'язані зі здійсненням реформ у сфері виконання покарань і пробації в Україні.

У результаті проведеного дослідження з'ясовано поняття та зміст реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в місцях ДКВС України запропоновано такі кримінально-виконавчі категорії, як «реалізація соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі»; «соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі» сформульовано їх дефініції. На основі аналізу системоутворюючих ознак сформульовано авторське їх визначення. Доведено, що реалізація соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі за змістом і призначенням мають відповідати КВК України. Зроблено застереження, що у випадку порушення персоналом місць несвободи ДКВС України соціальних

прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, останні втрачають існуючий нині їх соціальний і правовий захист, а тому їхні звернення до державних інституцій та Європейського суду з прав людини щодо захисту своїх прав є законним і об'єктивним.

З приводу з'ясування теоретичних засад реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, здійснено їх науковий аналіз та сформульоване авторське поняття «кримінально-виконавчі засади» – це теоретико-прикладна модель кримінально-виконавчої діяльності персоналу місць несвободи ДКВС України, яка гарантована всіма видами та суб'єктами законотворчого процесу щодо реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

У процесі проведеного дослідження надано сучасну класифікацію соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, що дозволило виокремити три види правового регулювання соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі: 1) соціальні права, які врегульовані різними галузями права; 2) соціальні права, які закріплені в міжнародних документах; 3) соціальні права та їхні гарантії, які закріплені в Конституції України. Доведено об'єктивну потребу в застосуванні реалізації

реалізується постійно залежно від участі засудженими до покарання у виді позбавлення волі в засобах виправлення і ресоціалізації. Натомість сформульовано авторське визначення форм реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі – це закріплене в нормативно-правових актах право на реалізацію персоналом місць несвободи ДКВС України соціальних прав засудженими під час виконання/відбування покарання.

З'ясовано сутність і особливості реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі та їхніх законних інтересів та сформовано перелік науково обґрунтованих теоретико-правових заходів, спрямованих на усунення наявних у зв'язку з цим правових прогалин і колізій. Зокрема, сформульовано авторське визначення поняття «суб'єкт здійснення реалізації соціальних прав засудженими у сфері виконання покарань», під яким автор розуміє фізичних та юридичних осіб, які є учасниками кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають у зв'язку із забезпеченням виконання/відбування покарання в місцях несвободи ДКВС України.

З метою вивчення реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі як окремого інституту: поняття, ознаки, принципи детально визначено поняття, ознаки, принципи їх законодавчого забезпечення. За отриманими результатами дослідження сформульовано авторську дефініцію такого поняття, як законні інтереси – це діяльність визначених у законі суб'єктів нормотворення, що здійснюється на відповідних правових засадах з метою створення гарантованих умов для реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі.

При цьому до системоутворюючих ознак, що складають його зміст, обґрунтовано віднесено такі з них: а) це діяльність законотворчого характеру, особливістю якої є те, що за її результатами видаються такі правові приписи, які є обов'язковими для виконання персоналом місць несвободи та засудженими під час відбування покарання у виді позбавлення волі; б) це діяльність визначених у законі суб'єктів нормотворення, що перелічені в ст. 93 Конституції України; в) це діяльність, що ґрунтується на відповідних правових засадах,

передусім на положеннях ст. 36, 37 Конституції України, у яких закріплені правові гарантії реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі; г) це така законодавча діяльність, метою якої є створення гарантованих для засуджених в умовах ізоляції правових норм, які забезпечують реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі.

Під час дослідження проаналізовано та встановлено роль державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. Доведено, що важливим моментом державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі має стати системний підхід до вирішення сучасних проблем через внесення запропонованих змін і доповнень до КВК України.

Для з'ясування ролі та впливу державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі роз'яснено потребу: а) удосконалення чинного національного законодавства з означеної проблематики; б) підвищення рівня правозастосовної практики з питань виконання/відбування покарань та покращення у зв'язку з цим правоохоронної діяльності щодо реалізації соціальних прав та законних інтересів засудженими до покарання у виді позбавлення волі; в) якісної зміни змісту та розширення предмета дослідження в галузі кримінально-виконавчої діяльності; г) усунення причин і умов, які сприяли вчиненню протиправних посягань на соціальні права, законні інтереси засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

Ключові слова: реалізація права, соціальні права, кримінально-виконавча політика, позбавлення волі, засуджені, персонал, виправлення, ресоціалізація, Державна кримінально-виконавча служба України, місця несвободи, покарання, кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, катування, права людини.

SUMMARY

Cherezova T. O. Implementation of prisoners' social rights: theoretical and legal aspect. — Qualifying scientific paper on manuscript rights.

Thesis for obtaining Doctor of Philosophy degree in specialty 081 – Law. – Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, 2025.

The thesis is devoted to a comprehensive study of the implementation of prisoners' social rights. The work substantiates a number of provisions and conclusions, new in conceptual terms and important for legal science, as well as the activities of bodies and institutions for the execution of criminal punishments of the Ministry of Justice of Ukraine.

Analysis of the state and methodology of scientific research has shown the insufficiency of studying the problem raised, which is manifested in the almost complete absence of modern fundamental scientific research by Ukrainian scientists on the content of the implementation of the social rights of convicts sentenced to imprisonment.

It is noted that the social rights of those sentenced to imprisonment to a certain extent meet the needs of the practice of criminal enforcement activities and the processes associated with the implementation of reforms in the field of execution of sentences and probation in Ukraine.

As a result of the study conducted to clarify the concept and content of the implementation of social rights of convicts sentenced to imprisonment in places of deprivation of liberty of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, the following penal and executive categories were proposed: “implementation of social rights of convicts sentenced to imprisonment”; “social rights of convicts sentenced to imprisonment” and their definitions were formulated. Based on the analysis of system-forming peculiarities, their author's definition was formulated. It was proved that the implementation of prisoners' social rights in terms of content and purpose must comply with the norms of the Criminal Executive Code of Ukraine. A reservation was made that in case of a violation by the staff of penal institutions of

prisoners' social rights, the latter lose their currently existing social and legal protection, and therefore their appeal to state institutions and the European Court of Human Rights to protect their rights is legitimate and objective.

Regarding the clarification of the theoretical principles of the implementation of the social rights of convicts sentenced to imprisonment, their scientific analysis was carried out and the author's concept of "criminal enforcement principles" was formulated. This is a theoretical and applied model of criminal and executive activities of the staff of penal institutions of the SCES of Ukraine, which is guaranteed by all types and subjects of the legislative process regarding the implementation of prisoners' social rights.

In the course of the research, a modern classification of the social rights of convicts sentenced to imprisonment was provided, which allowed us to distinguish three types of legal regulation of prisoners' social rights. 1) social rights that are regulated by various branches of law; 2) social rights that are enshrined in international documents; 3) social rights and their guarantees that are enshrined in the Constitution of Ukraine. The objective need for the implementation of the social rights of convicts sentenced to imprisonment through the prism of all the principles of the execution of sentences stipulated in Article 5 of the CEC of Ukraine has been proven.

In the course of the study of the forms of implementation of prisoners' social rights, it was proved that in criminal law, they are considered superficially, and not systematically. In particular, the problems of legal construction regarding the forms of implementation of social rights by persons sentenced to imprisonment and its completeness were not analyzed. We believe that this is due to the fact that the existing general theoretical concept does not fully reflect the proper experience of law enforcement of the forms of implementation of social rights by persons sentenced to imprisonment. The study identifies the forms of implementation of prisoners' social rights: individual and collective. Each of them is implemented constantly depending on the participation of persons sentenced to imprisonment in correctional and resocialization measures. Instead, the author's definition of the forms of realization of

prisoners' social rights is formulated. This is the right enshrined in regulatory legal acts for the realization by the staff of penal institutions of the SCES of Ukraine of prisoners' social rights during the execution/serving of the sentence.

The essence and peculiarities of the implementation of social rights of convicts sentenced to punishment in the form of deprivation of liberty and their legitimate interests have been clarified and a list of scientifically substantiated theoretical and legal measures aimed at eliminating the legal gaps and conflicts existing in this regard has been formed. In particular, the author's definition of the concept of "subject of implementation of social rights of convicts in the field of execution of sentences" has been formulated, by which the author understands individuals and legal entities who are participants in criminal-executive legal relations arising in connection with and ensuring the execution/serving of punishment in penal institutions of the SCES of Ukraine.

In order to study the implementation of social rights by prisoners as a separate institution: concepts, features, principles, the concepts, peculiarities, principles of their legislative support are defined in detail. Based on the results of the study, the author's definition of such a concept is formulated: as legitimate interests - this is the activity of the subjects of norm-setting defined in the law, which is carried out on the appropriate legal principles in order to create guaranteed conditions for the implementation of prisoners' social rights. At the same time, the following are reasonably attributed to the system-forming features that make up its content: a) this is an activity of a legislative nature, the peculiarity of which is that according to its results such legal regulations are issued that are mandatory for execution by the staff of penal institutions and prisoners while serving a sentence of imprisonment; b) this is the activity of the subjects of norm-setting defined in the law, which are listed in Article 93 of the Constitution of Ukraine; c) this is an activity based on the relevant legal principles, primarily on the provisions of Articles 36, 37 of the Constitution of Ukraine, which enshrine legal guarantees for the implementation of social rights of those sentenced to imprisonment; d) this is a legislative activity aimed at creating legal norms guaranteed for those sentenced to isolation, which ensure the implementation of prisoners' social rights.

The study analyzed and determined the role of state policy in the field of execution of punishments and probation regarding the implementation of prisoners' social rights. It was proven that an important aspect of state policy in the field of execution of punishments and probation regarding the implementation of prisoners' social rights should be a systematic approach to solving modern problems through the introduction of proposed changes and additions to the CEC of Ukraine. In order to clarify the role and influence of state policy in the field of execution of sentences and probation regarding the implementation of prisoners' social rights, the need was clarified: a) improvement of the current national legislation on the specified issues; b) increasing the level of law enforcement practice on the issues of execution and serving sentences and improving law enforcement activities regarding the implementation of prisoners' social rights and legitimate interests; c) qualitative change in the content and expansion of the subject of research in the field of criminal enforcement activities; d) elimination of the causes and conditions that contributed to the commission of unlawful encroachments on the social rights and legitimate interests of those sentenced to imprisonment.

Key words: implementation of law, social rights, criminal and executive policy, deprivation of liberty, convicts, personnel, correction, resocialization, State Criminal and Executive Service of Ukraine, penal institutions, punishment, criminal offences, criminal responsibility, torture, human rights.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. *Черезова Т.* Поняття та ознаки реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 10. С. 234–240.
2. *Черезова Т.* Форми реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі: деякі питання юридичної конструкції. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2023. № 4. С. 37–45.
3. *Черезова Т.* Проблеми диференціації соціальних прав засуджених до позбавлення волі та проблеми їх класифікації. *Приватне та публічне право.* 2023. № 3. С. 44–50.
4. *Черезова Т.* Поняття та сутність соціальних прав засуджених до позбавлення волі. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 11. С. 241–246.
5. *Черезова Т.* Забезпечення соціально-правовою політикою реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 4. С. 71–82.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

1. *Черезова Т.* Проблеми формування соціальної політики щодо забезпечення реалізації соціальних прав під час відбування покарання у виді позбавлення волі в епоху цифровізації. *Права людини в епоху цифрових трансформацій* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ / Національний авіаційний університет, 25 лютого 2022 р. Тернопіль : Вектор, 2022. Том 2. С. 118–120.

2. *Черезова Т.* Соціальні права засуджених до позбавлення волі: проблеми диференціації. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів* : тези допов. учасн. III Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 листопада 2022 р.) / за ред. проф. М. І. Іншина, к.ю.н. М. Б. Мельник. С. 140–142.

3. *Черезова Т.* Постановка проблеми щодо соціальних прав засуджених до позбавлення волі: деякі питання понятійного апарату. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики* : збірник матеріалів III Міжнародної конференції (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року). Кропивницький : Дон ДУВС, 2023. С. 115–118.

4. *Черезова Т.* Деякі нестандартні підходи до реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі за наявності прогалин та колізій права у правозастосуванні. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : VII Всеукраїнська науково-практична конференція (08 грудня 2023 р., м. Львів) / Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ. Львів, 2023. С. 369–374.

5. *Черезова Т.* Соціально-правова правосуб'єктність засуджених до позбавлення волі у контексті реалізації ними соціальних прав. *Актуальні проблеми сучасної науки та практики в умовах воєнного стану*. Випуск 4 : матеріали круглого столу (м. Київ, 6 жовтня 2023 року). Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. С. 240–242.

ЗМІСТ

АННОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	25
1.1. Стан наукового дослідження реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі та його методологія.....	25
1.2. Поняття та зміст реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі.....	40
Висновки до розділу 1.....	54
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	57
2.1. Теоретичні засади реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі як джерело права.....	57
2.2. Форми реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі.....	84
2.3. Особливості реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі.....	98
Висновки до розділу 2.....	113
РОЗДІЛ 3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	116
3.1. Правове регулювання реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі як окремий інститут.....	116
3.2. Роль державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.....	152

Висновки до розділу 3.....	169
ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	176
ДОДАТКИ.....	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДДУПВП	Державний департамент України з питань виконання покарань
ДКВС	Державна кримінально-виконавча служба
ДПтС	Державна пенітенціарна служба
ЄПП	Європейські пенітенціарні правила
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс України
КК	Кримінальний кодекс України
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс України
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПВРУВП	Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Зважаючи на прагнення України найшвидше інтегруватися в європейський простір, питання реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі (на певний строк або довічно) та покарання, не пов'язані з позбавленням волі, є актуальними і недостатньо вивченими. До речі, саме у статті 3 Конституції України життя та здоров'я людини проголошені найвищою соціальною цінністю.

Тому, коли до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, за рішенням суду держава призначає покарання у виді позбавлення волі, потрібно мати на увазі, що в такої особи існує високий ступінь ризику залишитися в місцях несвободи ДКВС України певним чином без правового захисту.

Варто зазначити, що запровадження рішенням Кабінету Міністрів України у 2022 році пенітенціарної реформи до 2026 року відкрило нові можливості дослідити соціальні права засуджених під час виконання/відбування кримінального покарання в місцях несвободи ДКВС України в частині їх отримання і вільного користуватися через призму правового статусу, закріпленого у главі 2 КВК України. Водночас у випадку їх порушення з боку персоналу місць несвободи ДКВС України або засудженими повинна бути можливість своєчасно звернутися за захистом до Міністерства юстиції України, офісу Генерального прокурора, національного суду, а в іншому випадку – до Європейського суду з прав людини.

Окреслена проблема є особливо актуальною для дослідження, оскільки соціальні права засуджених у місцях несвободи ДКВС України забезпечують їхні базові соціальні потреби й соціальне життя та виражаються в таких соціальних благах та соціальних можливостях, як право брати участь у суспільно корисній праці; отримувати безкоштовно медичне забезпечення, мати право на пенсійне забезпечення, навчатися у закладі вищої освіти, отримати нову робочу професію, мати можливість умовно достроково звільнитися тощо.

Серед актуальних проблем реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі варто виділити такі: 1) проблеми, які засновані на прогалинах законодавства стосовно визначення змісту та обсягу соціальних прав засуджених до позбавлення волі та їхніх законних інтересів; 2) застосування принципів кримінально-виконавчого законодавства (стаття 5), яке впливає на класифікацію соціальних прав засуджених до позбавлення волі; 3) визначення форм та способів реалізації соціальних прав до позбавлення волі; 4) встановлення належності та обмеження соціальних прав осіб, засуджених до позбавлення волі за їхнім статусом та правовим режимом відбуття покарання; проблеми, які визначені в рішенні суду (вироку) щодо засудженого тощо.

Варто також зазначити, що вищеназвані проблеми пов'язані саме із відбуванням засудженими покарання у виді позбавлення волі, оскільки перебування засудженого в умовах ізоляції багато років, а іноді й довічно негативно впливає на ступінь правової реалізації соціальних прав засуджених у місцях несвободи ДКВС України. Звичайно адміністрація місць несвободи ДКВС України має всі можливості гнучкого реагування на поведінку засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі як у прогресивному, так і регресивному напрямках.

Такий підхід корелюється повною мірою у трьох формах прогресивної системи виконання/відбування покарання (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі) у межах такого елемента соціальних прав засуджених, як їхні законні інтереси.

Отже, окреслена нами проблема передбачає як кількісні показники соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, так і їхні якісні показники, яка пов'язана насамперед зі специфікою умов виконання/відбування покарання, де засуджені потребують особливого впливу на них соціальної корекції шляхом: соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції.

Отже, дослідження реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі є актуальним, на що, крім науковців, звертають увагу й

суб'єкти виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі. Звичайно, порушена нами проблема реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі потребує свого осмислення та осучаснення на науково-практичному рівні шляхом проведення спеціального дослідження, покликаного з'ясувати реальний стан реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

Розробленню актуальних проблем виконання та відбування покарань, у тому числі за напрямом реалізації соціальних прав засудженими через призму правового статусу засуджених у місцях несвободи ДКВС України, присвячені праці українських учених, таких як: К. А. Автухов, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Є. М. Бодюл, О. А. Гритенко, В. С. Гарасим., О. М. Гумін, О. М. Джужа, Ю. А. Кашуба, О. Г. Колб, Н. В. Коломієць, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. О. Корчинський, О. В. Лисодєд, Т. Ф. Міняєва, М. С. Пузирьов, В. Ф. Пузирний, Г. О. Радов, В. П. Севостьянов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, В. П. Філонов, О. І. Фролов, О. В. Хорошун, С. В. Царюк, Ю. А. Чеботарьова, В. О. Човган, Ю. В. Шинкарьов, О. О. Шкута, О. В. Щербина, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець, М. М. Яцишин та ін.

Попри досить широкий спектр наукових досліджень, присвячених різним аспектам виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі, наукових розробок за напрямом дослідження, починаючи з 2004 р., нині немає. Власне це й зумовило обрання задекларованої нами теми дослідження, а також свідчить про її актуальність в умовах реформування пенітенціарної системи України до 2026 року.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема ґрунтується на положеннях Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV), Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (затвердженої Указом Президента України від

11 червня 2021 р. № 231/2021), Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційному плані її реалізації у 2022–2024 роках (схвалених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.) та виконана в рамках науково-дослідної роботи на 2022–2026 роки на тему «Проблеми запровадження та застосування кримінально-правових засобів реагування в умовах реформування законодавства України про публічно-правову відповідальність» (державний реєстраційний номер 0122U002480) кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права Пенітенціарної академії України.

Тема дисертації була затверджена вченою радою Київського університету права Національної академії наук України (протокол № 7 від 17 грудня 2021 року) та уточнена вченою радою Пенітенціарної академії України (протокол № 13 від 28 листопада 2024 року).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в наданні кримінально-виконавчої характеристики реалізації соціальних прав засудженими в місцях несвободи ДКВС України в умовах реформування пенітенціарної системи України з формулюванням пропозицій з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства та практико орієнтованих рекомендацій.

Для досягнення поставленої мети було вирішено такі *завдання*:

- з’ясувати стан наукового дослідження реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі, в умовах реформування пенітенціарної системи України та визначити його методологічний інструментарій;
- розкрити поняття та зміст реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі;
- дослідити теоретичні засади реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі як джерело права;

- визначити форми реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі;

- виокремити особливості реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі;

- вивчити правове регулювання реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі як окремий інститут;

- показати роль державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі;

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі.

Предметом дослідження є реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети, завдань дослідження та його об’єкта і предмета. Під час виконання дослідження використані сучасні методи наукового пізнання, зокрема: *діалектичний метод* – застосовувався в усіх розділах дисертації, надав можливість розглянути кримінально-виконавчі явища і процеси в розвитку та взаємозв’язку, виявити їх закономірності й тенденції; *історичний метод* – дозволив прослідкувати етапи реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі за часів чинності Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України (підрозділ 1.2); *системно-структурний метод* – використовувався в контексті того, що реалізація соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі є динамічною системою, що складається з низки елементів, а саме: прав та законних інтересів (розділ 2); *порівняльно-правовий метод* – застосовувався при аналізі особливостей соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі у співвідношенні його із соціальними правами осіб поза межами ізоляції (підрозділ 3.1); *логіко-юридичний метод* – дозволив довести необхідність поліпшення роботи щодо визначення шляхів і способів удосконалення норм кримінально-виконавчого законодавства з питань реалізація соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі,

логічної витриманості законів, якості актів їх реалізації та якості юридичного доведення (підрозділ 3.2); *соціологічні (опитування, анкетування) методи* – використовувалися для підтвердження або спростування окремих положень дослідження; *метод правового моделювання* – застосовувався у процесі вироблення пропозицій щодо вдосконалення реалізація соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в умовах реформування пенітенціарної системи України (підрозділ 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики, узагальнені результати анкетування 370 засуджених до позбавлення волі, які відбувають покарання у виправних колоніях ДКВС України Дніпропетровській, Львівській, Київській, Тернопільській та Рівненській областях; результати анкетування 240 співробітників цих виправних колоній. У роботі також була використана інформація, яка висвітлена в оглядах, бюлетенях, інформаційних листах, наказах Міністерства юстиції України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертаційному дослідженні вперше в Україні піддано ґрунтовному аналізу реалізація соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в умовах реформування пенітенціарної системи України, а також сформульовано пропозиції з удосконалення галузевого нормативно-правового забезпечення і правозастосовної практики. У дисертації запропоновано низку нових теоретичних та практичних положень, які відображають її наукову новизну, зокрема:

вперше:

– виокремлено три види правового регулювання соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі. 1) соціальні права, які врегульовані різними галузями права; 2) соціальні права, які закріплені в міжнародних документах; 3) соціальні права та їхні гарантії, які закріплені в Конституції України;

– сформульовано авторське визначення реалізації соціальних прав засудженими – це комплексна система упорядкованих національним законодавством України прав та законних інтересів засуджених, які відбувають

покарання у виді позбавлення волі, і яка розглядається через призму міжнародних стандартів утримання ув'язнених та засуджених та реформування пенітенціарної системи України;

– запропоновано авторське визначення соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі – це закріплені в національному законодавстві приналежні засудженому до позбавлення волі права, які забезпечують його базові соціальні потреби та соціальне життя і сприяють його ресоціалізації та реінтеграції після звільнення з місць несвободи ДКВС України;

– розроблено методичні рекомендації оцінювання реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі, які мають підвищити вимоги персоналу до соціальних прав засуджених у контексті їхнього правового статусу в місцях несвободи ДКВС України;

удосконалено:

– зв'язок соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі із прогресивною системою виконання покарання, що суттєво може гуманізувати їх реалізацію шляхом застосування відповідних форм (зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання);

– класифікацію законних інтересів засуджених до позбавлення волі за чотирма критеріями: 1) за часом дії; 2) за характером матеріального виразу (через реалізацію засудженим прагнення отримати передбачене законом соціальне благо); 3) за характером юридичних фактів; 4) за суб'єктами застосування;

– правовий механізм реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в умовах реформування пенітенціарної системи України;

дістали подальшого розвитку:

– позиції українських учених щодо виокремлення періодів реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, а саме:

I період (1991-2004 рр.), II період (2004–2010 рр.), III період (2010–2016 рр.), IV період (із 2016 р. й дотепер);

– визначення кримінально-виконавчих засад, під якими авторка дослідження розуміє теоретико-правову модель кримінально-виконавчої діяльності персоналу місць несвободи ДКВС України, яка гарантована всіма видами та суб'єктами законотворчого процесу, нормативно-правовими підходами доцільності реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі та їхні законні інтереси в умовах реформування пенітенціарної системи України;

– наукові погляди українських учених щодо виокремлення у кримінально-виконавчому законі окремої статті, яка має бути присвячена регламентації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі через призму їхнього правового статусу.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та викладені в дисертації положення, узагальнення, висновки й рекомендації мають як загальнотеоретичне, так і практичне значення для науки кримінально-виконавчого права та можуть бути використані у:

– *практичній діяльності* – у процесі підготовки матеріалів про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, а також щодо звернення засудженого до адвоката з метою надання правової допомоги по захисту його соціальних прав у місцях несвободи ДКВС України (*акт впровадження Адвокатського об'єднання «СПАРТА ЛЕКС» від 15 січня 2025 року*);

– *науковій діяльності* – для підготовки монографій, навчальних посібників, наукових статей, тез доповідей, а також при проведенні наукових і науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, круглих столів) (*акт впровадження Інституту правотворчості та наукових експертиз Національної академії наук України від 25 лютого 2025 р.; акт впровадження Пенітенціарної академії України від 26 грудня 2024 р.*);

– освітньому процесі – під час викладання навчальної дисципліни «Кримінальне право», «Кримінально-виконавче право», «Цивільне право», «Конституційне право» (*акт впровадження Пенітенціарної академії України від 26 грудня 2024 р.*).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які обов’язково зроблено посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднено у виступах на 5 міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: Проблеми формування соціальної політики щодо забезпечення реалізації соціальних прав під час відбування покарання у виді позбавлення волі в епоху цифровізації: *Права людини в епоху цифрових трансформацій* (25 лютого 2022 року, м. Київ); Соціальні права засуджених до позбавлення волі: проблеми диференціації: *Свобода, безпека та незалежність: Правовий вимір* (24 лютого 2023 року, м. Київ); Постановка проблеми щодо соціальних прав засуджених до позбавлення волі: деякі питання понятійного апарату: *Приватно-правові та публічно правові відносини: проблеми теорії та практики* (06 жовтня 2023 року м. Кропивницький); Деякі нестандартні підходи до реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі за наявності прогалин та колізій права у правозастосуванні: *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* (08 грудня 2023 р., м. Львів); Соціально-правова правосуб’єктність засуджених до позбавлення волі у контексті реалізації ними соціальних прав: *Актуальні проблеми сучасної науки та практики в умовах воєнного стану* (6 жовтня 2023 року, м. Київ).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані за результатами дисертаційного дослідження, відображено в 5

статтях, надрукованих у наукових фахових виданнях України, 5 тез доповідей на міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях, де також відображено наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, із них основний текст – 175 сторінок. Список використаних джерел включає 150 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

1.1 Стан наукового дослідження реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі та його методологія

Розкриваючи стан наукового дослідження реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі та його методологію варто зазначити, що порушення з боку персоналу виправних і виховних колоній ДКВС України соціальних прав засуджених у місцях несвободи, їхніх законних інтересів підривають авторитет державних і громадських інституцій, а також заподіють шкоду всім засобам виправлення і ресоціалізації засуджених.

З огляду на це, подальші зміни державної політики у сфері виконання покарань і пробації сприяють створенню наукових праць монографічного характеру та дисертацій, у яких виокремлено потребу у вирішенні таких завдань, мета яких: 1) дослідити стан наукового дослідження проблеми та її методологію; 2) надати додаткові аргументи, які б підтверджували правильність вибору предмета дослідження; 3) встановити залежність і вплив на зміст предмета дослідження державної політики у сфері виконання покарань і пробації; 4) обґрунтувати системні елементи предмета дослідження, визначити його мету і завдання; 5) показати новизну предмета дослідження його удосконалення.

Запропонований нами методологічний підхід і став пріоритетним при здійсненні аналізу стану наукових доробків, пов'язаних із реалізацією на практиці соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі в Україні. Проте водночас слід наголосити, що вивчаючи соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі, виходимо з потреби здійснити в дисертації не тільки соціальні права, а і їхні законні інтереси, які забезпечують їх реалізацію в

місцях несвободи ДКВС України. І це, як видається, можна віднести до однієї з особливостей предмета нашого дослідження.

Ще однією відмінною ознакою від інших досліджень є те, що в зазначеній дисертації нами акцентовано увагу на аналізі праць науковців, які у відповідні історичні періоди функціонування незалежної України (з 1991 р.) досліджували проблеми, що стосувалися прав і обов'язків засуджених, їхні законні інтереси через призму правового статусу засуджених визначених у 2 Главі КВК України, не виокремлюючи в окремій статті кримінально-виконавчого законодавства, а саме «соціальні права засуджених до позбавлення волі».

Такий авторський підхід надав змогу підвищити презентабельність (публічно представити отримані результати) зазначеного дослідження, його наукову новизну, теоретичне і практичне значення. При цьому ідентифікація наявних у сфері виконання/відбування покарань України проблем, що пов'язані зі здійсненням соціальних прав засуджених до позбавлення волі, у дисертації ґрунтується на сучасних наукових доробках, а також доктринальних положеннях, законодавчих нормативно-правових актах та стратегії реформування пенітенціарної системи України до 2026 року [112].

Звичайно, інститут реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі відіграє фундаментальну роль у досягненні мети кримінального покарання стосовно осіб, засуджених до позбавлення волі, адже ч. 2 ст. 50 КК України передбачає не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [62]. Попри це, Україна, як соціальна держава, визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, як найвищу соціальну цінність. А утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 1, 3 Основного Закону).

Традиційно, гарантування законодавцем у Конституції України реалізації соціальних прав повинно бути забезпеченим у законний спосіб кожній людині (право на працю, право освіти, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, право на страйк, право на відпочинок, право на

соціальний захист тощо), яка має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей (ст. 24 Конституції України). Обмеження в реалізації соціальних прав чітко визначені у ст. 64 Конституції України, проте вони також не узгоджуються з інститутом відбуття покарання на рівні реалізації соціальних прав особами, засудженими до позбавлення волі [54].

Водночас не можна обійти увагою надання можливості засудженому під час відбування покарання реалізовувати певну частину своїх соціальних прав. Адже саме їх реалізація перебуває в тісному взаємозв'язку з метою кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення. Зауважимо, що сам перелік соціальних прав, як певних можливостей засудженого під час відбування покарання до позбавлення волі, визначений у Кримінально-виконавчому кодексі України та інших джерелах права.

На жаль, проведене нами дослідження засвідчило, що реалізація засудженими в місцях несвободи соціальних прав не повною мірою узгоджується ані з Конституцією України в питаннях обмеження соціальних прав, ані з КК України, ані з міжнародними нормативно-правовими документами демократичних європейських країн щодо осіб, до яких застосовується обмеження волі внаслідок кримінально-карного діяння.

Це означає, що будь-яка особа, яка засуджена до позбавлення волі, не зможе стати на шлях виправлення і ресоціалізації, будучи ізольованою, внаслідок відсутності можливостей реалізації соціальних прав, які є ключовими в соціальній корекції засудженого через стадії соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції. Відповідно, мета і завдання нашого дослідження покликано провести ґрунтовне вивчення реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, і надати відповідні рекомендації, висновки щодо їх удосконалення.

Окремо варто зазначити, що в місцях несвободи засуджена особа може вчиняти нове кримінальне правопорушення. Тому взаємозв'язок дії соціальних прав із кримінальним процесуальним правом та кримінально-виконавчим не

призупиняє дії соціальних прав, а в деяких випадках вказує на очевидні обмеження. Однак у багатьох випадках їх дія залишається неврегульованою, невзаємоузгодженою на міжгалузевому рівні.

Звичайно особа, яка відбуває покарання в місцях несвободи ДКВС України або в уповноважених органах з питань пробації має усвідомлювати, що Основний закон країни Конституція містить значну кількість конституційних прав у виді обмеження, завдяки призначення особі судом відповідного покарання.. Зокрема: «стаття 31 Конституції гарантує кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо» [54].

На запитання «Чи знайомите Ви у відділенні карантину розподілу та діагностики засуджених з правами, які обмежені Конституцією України» опитані респонденти з числа персоналу ДКВС відповіли: «так» – 115, або 49 %, «ні» – 125, або 51 %. Це підтвердило нашу гіпотезу про те, що персонал виправних колоній не завжди знайомить засуджених у відділенні карантину розподілу й діагностики з правами, які обмежені Конституцією України.

Звичайно, ці обмеження засуджених, який прибув для відбування покарання у виді позбавлення волі в місця несвободи ДКВС України, повинен знати ще на стадії соціалізації під час проходження адаптаційного періоду у відділенні карантину й діагностики (14 діб). І хоча їх знання суттєво не впливають на порядок і умови відбування засудженими покарання в місцях несвободи ДКВС України, але персонал місць несвободи повинен переконати засуджених їх знати й дотримуватися.

Це вказує на те, що засуджений за вчинене кримінальне правопорушення не тільки ізолюється від суспільства на строк відбування покарання, а й обмежується у своїх правах. До речі, за нашим дослідженням кримінально-виконавче законодавство України достатньою мірою не визначає ані механізм

забезпечення соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, ані механізм притягнення особи за вчинене кримінальне правопорушення до кримінальної відповідальності, внаслідок чого персонал у своїй професійній діяльності орієнтується на правовий статус засуджених, які закріплені у КВК України.

До того ж, як показало дослідження, не визначено й конкретного переліку («каталогу») соціальних прав, які можуть бути обмежені, призупиненні внаслідок засудження особи до покарання у виді позбавлення волі. Не визначено й законодавством, які саме права можуть бути звужені, обмежені та у який спосіб, формі та строк тощо.

У теорії права визначено, що правореалізація можлива виражатися в типах: безпосередня реалізація (суб'єкт права самотійно втілює правила у своїй поведінці), правозастосовна реалізація (коли реалізація норм не може бути проведена без додаткового втручання). Разом з тим форми реалізації також мають специфіку і виражаються в дотриманні, виконанні та використанні. А за суб'єктивним складом вона може бути як індивідуальна, так і колективна.

Сучасна пенітенціарна теорія і практика виходять з того, що реалізація соціальних прав засуджених у місцях несвободи ДКВС України має відповідати гарантованим демократичним суспільством засадам, які включають у себе право на достатній життєвий рівень, ефективну безпеку й охорону під час відбування покарання, а отже, ґрунтуватися на національних та міжнародних стандартах і процедурах.

За таких обставин реалізація соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, потребує ґрунтового дослідження, оскільки саме вони вносять зміни в порядок і умови виконання/відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі.

Не є секретом, що будь-яке фундаментальне дослідження повинно мати свій понятійний апарат. Тому дослідження реалізації соціальних прав засуджених у місцях несвободи ДКВС України не становить винятку. Саме

тому з метою наукового обґрунтування авторського визначення поняття реалізації соціальних прав засуджених у місцях несвободи ДКВС України проаналізовано наукові позиції українських учених, у результаті чого дійшли висновку, що ця проблема розглядається ними поверхово, а заявлений нами предмет дослідження взагалі не проводився.

За таких обставин проаналізовано сучасні періоди реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі та праці українських учених, де вони на рівні предмета дослідження розглядали, хоча і поверхово, соціальні права засуджених, але в контексті їхнього правового статусу зазначали про їхню дієвість і вплив на виправлення і ресоціалізацію засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

За нашим дослідженням виділено чотири періоди реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі: I період (1991-2004 рр.), II (2004–2010 рр.), III період (2010–2016 рр.), IV період (з 2016 р. й дотепер). До речі запропоновані нами періоди на цей час не кореспондуються з позиціями українських учених, тому, на наше переконання, вони належать до новизни дослідження.

На підставі узагальнення вивчених нами періодів реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі на всіх рівнях (законодавчому, організаційно-управлінському, кримінально-виконавчому) показано, що держава приділяла велику увагу правовому статусу засуджених, зокрема і соціальним правам засуджених в умовах відбування покарання, не виділяючи їх в окремій статті кримінально-виконавчого кодексу.

На нашу думку, такий підхід законодавця пов'язаний із тим, що соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі передбачені в різних галузях права, зокрема й у міжнародних правових актах. Водночас вищезазначені періоди засвідчили деяку негативну тенденцію щодо реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі персоналом місць несвободи ДКВС України, яка знижує рівень ефективності реалізації на практиці соціальних прав засуджених.

Отже, на нашу думку, національний законодавець безпідставно звузив у КВК України соціальні права засуджених до їхнього правового статусу, оскільки засуджені до позбавлення волі проходять через правовий механізм різних галузей права, міжнародні правові документи та конституційні права. Тому нами пропоновано закріпити у КВК України окрему норму, яка б забезпечувала реалізацію соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

Важливо також зазначити, що правовий статус будь-якої особи, включаючи засуджених, крім їхніх прав, охоплює також законні інтереси і свободи, а тому їх включення у предмет дослідження реалізацію соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі є об'єктивно потрібною умовою, яка б зменшувала негативний вплив на його ефективність тенденцій, які сформувались з часу виникнення і розвитку зазначеного інституту кримінально-виконавчого права і законодавства в Україні (2003 р.).

Щодо наукових поглядів на предмет нашого дослідження, проаналізовано праці українських учених, у яких розглядалися соціальні права засуджених через призму їхнього правового статусу. Так, український учений В. М. Трубников визначив, що згідно з текстом закону правове становище засудженого – це «сукупність суб'єктивних обов'язків, що на нього покладаються, і прав, які він має під час відбування покарання» [64, с. 82]. Поділяючи думку ученого, треба звернути увагу, що у його дослідженні певним чином розглянуто й соціальні права, але такий елемент правового статусу засуджених, як законні інтереси взагалі не піддавався науковому пошуку.

Інша українська учена Ю. А. Чеботарьова, вивчаючи правовий статус засуджених до покарання у виді позбавлення волі, визначила його «не просто як різновид загального правового статусу людини і громадянина, а як різновид, що знаходиться з цим загальним правовим статусом у системоутворюючій єдності, і його розірвати або роз'єднати неможливо. І якщо допускаються які-небудь обмеження в правах і свободах засудженого і посиляються при цьому на вимоги режиму відбування покарання або на іншу якусь необхідність – все це є

незаконним, суперечить конституційним встановленням щодо правового статусу громадянина» [141, с. 49–50].

Т. А. Денисова зазначила, що правовий статус засуджених – це «сукупність юридично закріплених конституційних, громадянських та інших прав, свобод, законних інтересів та обов’язків, якими володіє засуджений в період відбування покарання» [5, с. 75]. З такою позицією української ученої варто погодитися, оскільки її розуміння правового статусу засуджених охоплює зокрема й реалізацію засудженим під час відбування покарання у виді позбавлення волі своїх соціальних прав.

Богатирьов І. Г. у власному дослідженні констатує, що в майбутньому при розробці нового пенітенціарного кодексу, вчені, практики, законодавець мають враховувати найбільш спірні питання, з метою спрощеного використання засудженими під час відбування покарання в місцях несвободи ДКВС України своїх соціальних прав [9, с. 80].

Більше того, вчений вважає, що саме система порушень прав засуджених в місцях несвободи ДКВС України, завдяки результатам моніторингових візитів, аналіз та розгляд звернень засуджених до державних інституцій дають підстави стверджувати, що системні порушення прав людини, зокрема, ті, які можуть бути розцінені як катування та жорстоке чи таке, що принижує гідність людини, поводження чи покарання, продовжують мати місце у діяльності органів і установ виконання покарань [10, с. 104].

Цікавою для нашого дослідження є позиція українського дослідника О. І. Кіслова. На його думку, правовий статус засуджених – це «система прав, свобод та обов’язків громадянина, закріплених у Конституції України й інших законодавчих і підзаконних актах, з обмеженнями, які визначено законом і встановлено вироком суду» [63, с. 247]. Отже, у цьому визначенні дослідник розглядає реалізацію соціальних прав засуджених через систему прав і свобод та обов’язків засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Водночас про сам процес їх реалізації дослідник не зазначає, що звужує розуміння правового статусу засуджених.

Інший український учений О. В. Лисодєд запропонував власне визначення правового статусу засуджених – це «засновані на загальному статусі громадян України і закріплені в нормативно-правових актах різних галузей права сукупність їх прав, законних інтересів та обов’язків, що залежить від призначеного виду кримінального покарання та їх поведінки в період його відбування» [64, с. 27]. Це визначення корелюється з нашим визначення соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, а тому є слушним і потребує власного опрацювання.

Проблемами соціальних прав особи, яка відбуває покарання в місцях несвободи ДКВС України, переймались у своїх дослідженнях багато українських учених інших галузях права. З-поміж таких можливо відзначити: С. П. Головатого («Про людські права», лекції, 2016) [26], П. М. Рабіновича («Права людини і громадянина: можливості вдосконалення конституційних гарантій», наукова стаття, 2012) [115], О. З. Панкевич («Колективні людські права: деякі філософсько-правові та загальнотеоретичні аспекти», глава колективної монографії, 2018) [94], О. В. Епель («Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні», докторська дисертація, 2020) [38], О. В. Тарута («Соціальні права людини в Україні», наукова стаття, 2014) [130], В. О. Човган («Обмеження прав в’язнів: правова природа та обґрунтування», монографія, 2017) [144] тощо.

У навчальному посібнику з теорії держави і права О. І. Осауленка зазначається, що суб’єктивне право будь-якої правосуб’єктної особи передбачає дві можливості: визначити власну поведінку й вимагати відповідної поведінки від зобов’язаних осіб. При цьому акцент повинен робитися на єдності цих двох аспектів суб’єктивного права, а не на протиставленні, пріоритетності одного з них [92, с. 286].

Також у навчально-методологічному матеріалі з курсу теорії держави і права зазначено, що невід’ємною властивістю суб’єктивного права особи є його здатність бути здійсненням у порядку державного примусу. Зазначено, що на практиці існують випадки, коли зобов’язані суб’єкти намагаються перешкодити

особі здійснювати її права чи не виконують кореспондуючі їм обов'язки. У таких випадках в осіб виникають претензії до зобов'язаних суб'єктів, які порушують їхнє суб'єктивне право, і вони можуть звернутися до компетентних органів для захисту своїх суб'єктивних прав [92, с. 287].

Проаналізовані вище дослідження, безумовно, відображають тією чи іншою мірою сучасний стан дослідження реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі. Проте, ознайомившись із цими опусами, слід вказати на те, що питання поняття та зміст соціальних прав засуджених до позбавлення волі не досліджувалось, не розкривалось, що створило передумови, фундамент для їх дослідження через призму правового статусу засуджених.

Такі обставини підштовхують нас до визначення мети нашого дослідження, власне, постановки певного завдання. А саме, воно полягає в тому, щоб з'ясувати стан наукового дослідження, поняття та зміст соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Вирішення цих завдань надало можливість ідентифікувати узагальнену концепцію соціальних благ засуджених до позбавлення волі, які охороняються законом, що сприятиме їх виправленню і ресоціалізації під час відбування покарання у виді позбавлення волі та запобігання вчинення ним нового кримінального правопорушення.

Отже, концептуально реалізація соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі проходить червоною лінією через правовий статус засудженого, який закріплений у кримінально-виконавчому законодавстві України [65] і постійно перебуває у сфері виконання і відбування покарання. У свою чергу, з практичного погляду на актуальність і необхідність проведення відповідного наукового пошуку вказують результати проведеного нами анкетування персоналу виправних колоній ДКВС України та засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

Так, на запитання «Чи є актуальною сьогодні проблема реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі?» особи з числа персоналу виправних колоній ДКВС України дали такі відповіді: так – 80

(35,0 %); ні – 40 (20,0 %); частково – 120 (45,0 %) [додаток А]. У свою чергу, засуджені на це запитання відповіли таким чином: 195 – так (53,3 %); 55 – ні (13,3 %); 120 – частково (33,3 %) [додаток Б].

Звичайно, стан наукового дослідження реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі та його методологія засвідчує, позитивний рух українських учених щодо активізації вивчення реалізації засудженими в місцях несвободи свої соціальних прав, оскільки це створює належний порядок і умови для засуджених щодо відбування покарання у виді позбавлення волі, а персоналу надає можливість у повному обсязі застосовувати основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України).

Щодо змісту методологічного інструментарію дослідження реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі ми постави перед завдання, з'ясувати не тільки методами наукового пізнання, а і їх логічною послідовністю у проведенні наукового пошуку.

До речі, проведений нами аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених щодо дослідження реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі показує, що він ґрунтується саме методології дослідження із застосуванням комплексу методів, які дозволили показати нам його роль у науковому пошуку і розв'язанні проблеми загалом.

Більше того, напрацювання нами змістовного методологічного інструментарію дослідження реалізації соціальних сновні занстгц□

Безперечно, в методологічному плані реалізація соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі потребує постановки таких завдань, які б чітко розкрили проблему понятійного апарату: пошук та інтерпретація поняття «соціальні права засуджених до позбавлення волі» в правовій доктрині; визначення чіткості окреслення змісту та ознак соціальних прав (внутрішня їх сторона), з'ясування інших специфічних характеристик соціальних прав засуджених до позбавлення волі; диференціація соціальних прав засуджених до позбавлення волі; правовий режим реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі; статус засуджених осіб до позбавлення волі; строк відбуття покарання (етап відбуття покарання) засудженими до позбавлення волі; рішення суду, за яким призначено покарання засудженому до позбавлення волі тощо.

Оскільки реалізація соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі є інструментом визначення чіткості для правового регулювання, можна зробити висновок, що соціальні права в законодавстві та правовій доктрині створюють певну вертикаль та ієрархію, що визначають їхні особливості в правозастосовній практиці персоналу виправних колоній ДКВС України.

До того ж методологія дослідження реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі пояснюється безпосередньо галузевою складовою (сферою), за якою галузь соціального права є міждисциплінарною. Це означає, що предмет та метод правового регулювання цієї галузі слабко взаємодіють, що негативно позначається на чіткості охорони та захисту соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі через пріоритет основних галузей права.

Отже, наука кримінально-виконавчого права України має своїх однодумців учених, на думку яких методологія дослідження є вченням про світогляд і систему наукових підходів, принципів, методів, прийомів та способів пізнання та об'єктивної оцінки ідеології функціонування органів і установ виконання покарань, чинного кримінально-виконавчого законодавства та правових

механізмів діяльності ДКВС України й інших соціальних інституцій щодо досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених [72, с. 152].

Методологія дослідження реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі може також розглядатися як система логічно узгоджених, послідовних, ієрархічно упорядкованих питань, де одні передують іншим і визначають їхній зміст. З цього приводу є слушною позиція зарубіжних учених Б. А. Аканова та Н. А. Карамзіна, що «ціна проблеми, навіть якщо вона вирішена, продовжує своє наукове життя, породжуючи нові проблеми» [2, с. 17].

Поділяючи позиції вчених щодо дослідження реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі доходимо висновку, що поки існує злочин і покарання існування місць несвободи буде одним з інституцій утримання особи від вчинення кримінального правопорушення.

Саме такий підхід на нашу думку варто занотувати, оскільки, як зауважує у власному дослідженні вітчизняний учений О. Г. Михайлик, такий підхід дає можливість подивитися на проблему, наприклад насильства серед засуджених в місцях несвободи ДКВС України як на кінцевий продукт функціонування кримінально-виконавчої системи України [81, с. 33].

Важливо занотувати, що термін «методологія» походить від грецьких слів «методос» (шлях до будь-чого) та «логос» (слово, думка, розум, закон) та означає сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що використовуються в будь-якій науці [129, с. 399]

Досліджуючи методологію реалізації соціальних прав засудженими в місцях несвободи ДКВС України робимо наголос на тому, що наука кримінально-виконавчого права вивчаючи права і обов'язки засуджених не може обійтися від методологічного інструментарію. До речі, наша позиція ґрунтується і на працях учених школи «Інтелект». Так український учений О. О. Шкути у власних дослідженнях наголошував про те, що «зазначена галузь вітчизняного законодавства в умовах переходу на нову парадигму

виконання і відбування покарання з урахуванням власної методології може по праву стати предметом самостійного монографічного дослідження» [145, с. 22].

Інша українська учена А. Л. Колодчиною звертає увагу на реалізацію соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі через «систему методів наукового пізнання, які дозволяють досліджувати і застосовувати на практиці пізнавальні процеси, сутність і зміст яких має забезпечити реалізацію Україною міжнародних стандартів захисту прав засуджених в місцях несвободи» [49, с. 320].

Цікавою для нашого дослідження є позиція щодо вивчення соціальних прав осіб, які відбувають покарання в місцях несвободи ДКВС України такими сучасними українськими ученими – теоретиками права, як: С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров, П. М. Рабинович. Завдяки їх теоретичним напрацюванням у галузі методології вони дійшли висновку, що методологія юридичної науки – це система наукового пізнання принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в галузі дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [28, с. 341; 114, с. 618].

Варто підтримати позицію українського ученого у галузі кримінального права А. В. Савченка. До речі, він вважає, що «вибір конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх змісту, сутності й призначення визначає цінність й унікальність кожної наукової розробки» [119, с. 19]. Отож, дотримуючись думки ученого ми вважаємо, що саме методологія відкриває шлях наукового пошуку предмету дослідження «Реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі».

В контексті викладеного ми не могли в процесі дослідження занотувати розуміння методології українським ученим М. С. Кельмана, на думку якого, методологія дослідження не може забезпечити досягнення належного результату без відповідних теоретичних обґрунтувань, що зрештою є не тільки формою мислення, а також і аналізом усіх явищ, визначення принципів орієнтирів подальшого розвитку правової науки. Саме тому, на думку вченого

саме методологія дослідження виконує першочергове завдання української правової науки [45, с. 5].

Вітчизняний дослідник Ю. М. Богдан вивчаючи методологію дослідження реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі дійшов висновку, що це система упорядкованих спеціальних методів (загальнонауковий діалектичний метод пізнання, історичний метод, системно-структурний метод, порівняльно-правовий метод, логіко-юридичний метод та ін.) кримінально-виконавчої науки, яка розглядається через призму прийомів і засобів наукового знання, що застосовується персоналом установ виконання покарань у роботі із засудженими при визначенні їх суб'єктивних прав, законних інтересів та юридичних обов'язків [11, с. 258]. Під час виконання дослідження реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, дослідник має знати сучасні методи наукового пізнання і вміти їх використовувати з урахуванням поставленої мети, завдань дослідження та його об'єкта і предмета, зокрема: *діалектичний; історичний; системно-структурний; порівняльно-правовий; логіко-юридичний; соціологічний метод та метод правового моделювання*. Всі вищенаведені методи були успішно використані нами в процесі проведеного дослідження.

Тому, узагальнюючи наукові підходи до методологічного інструментарію дослідження реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі, зазначимо, що в науці кримінально-виконавчого права зароджується нова парадигма методології майбутньої пенітенціарної науки, яка сьогодні, на думку українського ученого І. Г. Богатирьова, формулює нові знання, дотичні до наукового пошуку предмета дослідження, і виходить на новий рівень пізнавального процесу наукової роботи [8, с. 27].

Завершуючи розгляд стану наукового дослідження реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі зауважимо, що вибір предмета дослідження відповідає потребам практики виконання/відбування покарання в місцях несвободи ДКВС України, а методологія дослідження

суттєво створює можливості реалізації засудженими соціальних прав у місцях несвободи ДКВС України за рахунок методів наукового пізнання.

1.2. Поняття та зміст реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі

Постановка проблеми про поняття та зміст реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі пояснюється потребою виокремленням їх від інших суб'єктивних прав для того, щоб їх носії мали можливість їх реалізації з-поміж правовідносин, які виникають між їхніми учасниками (персоналом місць несвободи та засудженими, які відбувають покарання у виді позбавлення волі). Відсутність розуміння унікальних складових (елементів, ознак, характеристик) не тільки послаблює праворегулятивний механізм реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, але й унеможлиблює їх охорону та захисту.

Звичайно постановка проблеми про з'ясування питання стосовно змісту реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі надає можливість з'ясувати, у чому саме полягає їх призначення, у чому саме полягає необхідність задоволення суб'єктом благ, які містять те чи інше соціальне право. Власне, уявляється, що питання змісту має певну функціональність у запиті «для чого?», що гармонує з предметом, методом кримінально-виконавчого права та інших галузей права.

Таким чином, гострота порушеної проблеми спонукає нас до аналізу досліджень та публікацій. Так, аналізуючи проблеми поняття та зміст реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, важливо звернути увагу на дослідження, які були проведені у сфері понятійного апарату прав людини, соціальних прав та соціальних і правових проблем правового статусу засуджених. Саме такий акцент дозволить більш точно дослідити цю проблему в її сучасному стані. Варто зазначити, що цей аспект нами був розкритий у підрозділі 1.1 дослідження.

У підступах до розкриття проблем, пов'язаних з оцінкою понятійного апарату, важливо насамперед звернути увагу на первинні ази філософських сентенцій про феномен «поняття». Так, з філософського погляду «поняття» має щонайменше два підходи до розуміння. Воно визначається як: *а) спосіб розуміння та абстрактного уявлення результатів пізнання певної предметної галузі через усвідомлення істотних характеристик її об'єктів; б) форма мислення, що характеризується відображенням закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їхні загальні та специфічні ознаки* [137, с. 497].

Отже, досліджуючи проблеми поняття та змісту реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, варто розкрити істотні характеристики. Водночас, уже розкриваючи більш предметно проблему в контексті окресленої мети цього дослідження, варто звернути увагу на поняття та зміст соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

Уявляється, що кожне суб'єктивне право закладає передумови для людської діяльності, вступу в ті чи інші правовідносини, отримання нею певних благ, спрямованих на задоволення суб'єктивних інтересів тощо. Натомість з-поміж суб'єктивних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі особливе місце посідають соціальні права, адже характеризують правовий статус особи в місцях несвободи ДКВС України.

У теорії права зазначено, що в контексті характеристики окремих структур правового статусу особи суб'єктивне право характеризується також забезпеченістю: норма об'єктивного права не тільки визначає юридичну можливість поведінки особи, але й зобов'язує відповідні органи поводитися належним чином, тобто створювати умови, у яких особа могла б реалізувати своє суб'єктивне право.

Отже, як зазначено в навчальному посібнику українського ученого О. І. Осауленка, суб'єктивне право неможливе без кореспондуючого обов'язку, інакше воно не може бути реалізоване. А юридичний обов'язок є мірою

належної поведінки зобов'язаного суб'єкта, необхідної для здійснення можливої поведінки особи [92, с. 287].

Згідно з доктринальним підходом поняття прав людини в літературі (зарубіжній і вітчизняній) визначається по-різному: як можливості, необхідні для існування і розвитку людини в певних історичних умовах; як вимоги людини, адресовані державі й суспільству; як певні блага, потреби та інтереси людини тощо [40, с. 235].

Проте очевидно, що для того, аби «визначити власну поведінку» та «вимагати відповідної поведінки від зобов'язаних осіб», щонайменше потрібно знати те, про що йдеться: яка поведінка та які блага вона реалізує?; хто компетентний та у який спосіб і формі може забезпечити охорону реалізації того чи іншого блага? Таким чином, для цього щонайменше слід вести мову про конкретизацію блага та конкретизацію правила поведінки, яке, як зазвичай, виписане в нормі права.

Отож, постановка проблеми стосовно з'ясування понятійного апарату реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі характеризується не тільки теоретико-правовим аспектом, але і практичним значенням. Це означає, що при з'ясуванні змісту та поняття в досліджуваній проблемі методологічно вивіреном будуть питання, які матимуть висновки теоретичного та практичного змісту.

Тому, наскільки буде подане до праворозуміння чітке, комплексне та повноцінне поняття за конкретним правовим статусом суб'єкта права, настільки й буде вдалим правозастосування і самих соціальних прав, їх реалізація. Тож, настільки й буде ефективною реалізація кримінального та кримінально-виконавчого законодавства в контексті його мети та завдання, визначених у КК України та КВК України.

Тобто можливо вказати і на те, що в такому ключі й буде відстежуватись і тенденція до реалізації соціальної політики у кримінально-виконавчій та кримінально-карній сфері щодо ствердження верховенства права в Україні. Адже «реалізація права», «реалізація політики» є висхідними від феномену

«поняття» та «сутності» прав і тому є взаємозалежними системними елементами.

З'ясування одного («зміст» та «поняття») надає можливість «появитись» (визначитись) іншим – «реалізації». Саме за такого підходу окреслюється правова природа уявлення про об'єкт та його відношення і взаємозв'язок із конкретними життєвими фактами – суб'єктом права як носієм благ (соціальних благ у тому числі), нормою права (як фактом), ситуацією, яка виникла для реалізації права тощо.

Водночас варто звернути увагу на те, що у правовій доктрині питання соціальних прав не є достатньо проаналізованим, системним. На нашу думку, проблему слід пов'язувати насамперед зі становленням галузі права такої як «соціальне право». У процесі перебування останньої на етапі становлення, очевидно, що проблема охоплює і відсутність понятійного апарату соціальних суб'єктивних прав.

Тому суб'єктивні права за правовим статусом засудженого (ув'язненого) не могли бути належним чином описані правовою доктриною, оскільки належність соціальних прав одним суб'єктам, повинно мати деякий потенціал у реалізації залежно від правового режиму, у якому можлива/чи може бути така реалізація. Відповідно правовий статус засудженого в ЦДМ несповоди ДКВС України також може мати різні потенційні спроможності не тільки до реалізації, але й до встановлення (окреслення) правового рівня.

Так, у процесі дослідження варто звернути увагу на позицію О. З. Панкевич, *соціальне право* – це комплексна інтегрована галузь об'єктивного юридичного права яка являє собою сукупність юридичних актів спрямованих на регулювання таких суспільних відносин, яким опосередковується соціальний захист людей, здійснюваний соціальним аліментарним методом (методом соціального забезпечення) [147]. 1

Інша українська дослідниця Гайдамака звертає увагу на те, що соціальне право у правовому сенсі означає задоволення потреб і розвиток

здібностей кожної людини за умови, що цей вільний розвиток індивіда гармонійно поєднується зі свободою усіх інших і особистою відповідальністю, що також вказує на соціальну державу [25, с. 290].

Українські учені Л. П. Шумна, К. В. Денисова, А. С. Бессараб, досліджуючи правове регулювання соціальних прав засуджених до позбавлення волі, сформулювали таке поняття «соціальні права засуджених до позбавлення волі» як система прав, що закріплені в національних та міжнародних нормативно-правових актах, спрямовані на нейтралізацію складних соціально-життєвих обставин та/або забезпечення рівня життя в розмірі не менше прожиткового мінімуму за умови настання соціальних ризиків, а також належного функціонування людського організму громадян, які визнані в судовому порядку винними у вчиненні злочину, під час настання в них соціального ризику чи складних життєвих обставин [25, с. 264]. На наш погляд, у цьому дослідженні варто було б зазначити, які саме соціальні права мають засуджені в місцях несвободи і як саме вони корелюються з правовим статусом, оскільки в нашому дослідженні розглянуто не тільки види соціальних прав, а і їхні законні інтереси для засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

У юридичній енциклопедії також міститься термін «соціальне право» в галузевій його інтерпретації (у широкому сенсі). Зазначено, що «*соціальне право*» є самостійним структурним утворенням, нарівні з такими правовими структурами, як приватне і публічне право. Також зауважено, що соціальне право формується під впливом соціальних, економічних та інших чинників об'єктивного порядку, що пов'язані з ринковими та перехідними процесами у сфері публічних та приватноправових інститутів системи права. Соціальне право призначене для реалізації і захисту не тільки індивідуальних прав громадян, а і їх сукупної охорони. До переліку галузей права, які становлять соціальне право, можна віднести: право соціального забезпечення, трудове право, екологічне право, земельне право, медичне право, освітянське право, житлове право [20].

Очевидно, що кримінально-виконавче та кримінальне право також охоплює частину аспектів правового регулювання соціального права. Натомість у контексті суб'єктивного підходу до праворозуміння права (у вузькому сенсі) *«соціальні права»* – це права людини, необхідні для повноцінної участі її в житті суспільства. Соціальні права стосуються того, як люди спільно живуть і працюють, а також їхніх основних життєвих потреб. Вони засновані на ідеях рівності й гарантованого доступу до основних соціальних і економічних благ, володінні, користуванні ними та їхньому захисті.

Ці права виникають у результаті взаємодії людини і держави, їхньої спільної взаємодії з метою досягнення певних соціальних стандартів. Отже, соціальні права передбачають не стільки обов'язок держави утримуватись від тих чи інших дій, а навпаки – її обов'язок створювати належні умови для соціального розвитку людини, її соціального захисту і соціальної безпеки, у зв'язку з чим для їх реалізації необхідна наявність комплексного й розгалуженого законодавства, яке б чітко регламентувало всі процедури, які пов'язані з наданням соціальної допомоги, здійснення соціального захисту і соціального забезпечення. Соціальні права людини та рівень їх забезпечення тісно пов'язані з рівнем економічного розвитку держави, а також з її об'єктивною спроможністю здійснювати соціальну допомогу людині в усіх випадках, коли вона цього потребує [20, с. 783].

Звичайно, надаючи характеристику соціальним правам засуджених до покарання у виді позбавлення волі, доречно навести також думку Д. С. Терлецького. Він доволі прогресивно звертає увагу на те, що «зобов'язання забезпечувати» самі по собі передбачають, що держави повинні вживати правотворчих, владно-виконавчих та правозастосовних заходів для забезпечення зумовлених нормативно визнаними вимогами людини можливостей, які не можуть бути задоволені її особистими зусиллями. Це, на його думку, є головним зобов'язанням держави щодо економічних, соціальних та культурних прав, однак воно також стосується і громадянських та політичних прав [99, с. 22].

Український учений С. П. Головатий у лекційному матеріалі «Про людські права» (2016) [26] не веде мову про соціальні права, але подає системно та водночас доволі ієрархічно права, зміст яких вміщує соціальні блага. Він аналізує ті чи інші міжнародні документи у галузі соціального права. З-поміж таких, коментуючи, виокремлює: трудові права, право соціального забезпечення, право на сімейне життя, право на достатній рівень життя, право на здоров'я право на безоплатну освіту, право на участь у культурному житті [26, с. 272–273, 273–274, 274–275, 275–276, 276–277, 278–279, 279–280].

На думку дослідниці О. В. Епель, конституційні соціальні права людини і громадянина є визначеними та гарантованими Основним Законом, невідчужуваними, невичерпними та такими, що не можуть бути скасовані й мають особливу правову охорону можливостями людини і громадянина здобувати засоби для задоволення своїх найважливіших життєвих потреб, або отримувати такі засоби шляхом соціального утримання у випадку неможливості задовольнити відповідні потреби [38, с. 354].

Українські учені М. І. Іншин та Я. Я. Мельник зважають, що соціальні права в системі права України посідають особливе місце в правовому регулюванні. Їх нормативно-правове закріплення характеризується не системністю, із фрагментарним вираженням в різних нормативно-правових актах, що входять до систем права приватних та публічних, матеріальних та процесуальних галузей права [41, с. 84].

Було б доречним навести норми права, у яких закріпленні ті чи інші соціальні права, зокрема на національному та міжнародному рівні. Так, у відступ від з'ясування сутності та поняття соціальних прав у правовій доктрині доречно звернути увагу на те, що певний перелік соціальних прав визначений у Європейській соціальній хартії (переглянутій) [39].

До таких належать: право на справедливі умови праці; право на безпечні та здорові умови праці; право на справедливу винагороду; право на належні умови для професійної підготовки; право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків (від мобінгу зокрема та булінгу – *Т.Ч.*); право на захист

своїх економічних і соціальних інтересів; право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я, який є можливим; право на соціальну та медичну допомогу; право користуватися послугами соціальних служб; особи з інвалідністю мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; право отримувати інформацію; право на соціальний захист; право на гідне ставлення до них на роботі тощо [39].

У статті 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначено, що (1) всі особи, як позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі. А саме: (2) обвинувачені у випадках, коли немає виняткових обставин, поміщаються окремо від засуджених, і їм надається окремий режим, що відповідає їх статусу незасуджених осіб; обвинувачені неповнолітні відокремлюються від повнолітніх і в найкоротший строк доставляються до суду для винесення рішення; (3) пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання. Неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їх віку і правовому статусу [82].

Конституцією України закріплено ряд соціальних прав та соціальних гарантій. А саме: право на працю (ст. 43); право на відпочинок (ст. 45); право на соціальний захист (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); право на освіту (ст. 53) і т. д. [54].

Як бачимо, перелік прав не синхронізується та не є однорідним, адже одні документи регламентують одні права, а інші відступають чи то охоплюють одночасно й одні, й інші. З огляду на це, правова доктрина також не зупиняється на тому чи іншому нормативному документі. У зв'язку з вищенаведеним нами виокремлено три види правового регулювання соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі: 1) соціальні права, які

врегульовані різними галузями права; 2) соціальні права, які закріплені в міжнародних документах; 3) соціальні права та їх гарантії, які закріплені в Конституції України;

За такого підходу стає зрозумілим, що коли питання стосується особливого соціально-правового статусу носіїв суб'єктивних соціальних прав, то і питання його поняття стосовно конкретних суб'єктів мають значення. Адже вони або дотичні до певного правового регулювання, або ні. На сьогодні деякими дослідниками виокремлено види соціальних прав з погляду конституційного підходу.

Так, вважається, що до видів конституційних соціальних прав людини і громадянина варто відносити дві певні групи, а саме: класичні (базові) та спеціальні (змішані). З огляду на зазначене, можливо констатувати, що самі по собі соціальні права засуджених до позбавлення волі можуть характеризуватись як спеціальні права, оскільки стосуються спеціального режиму реалізації; також, вони очевидно гуртуються на певних спеціальних ознаках, що пов'язані з особливим статусом засудженої особи (а це – інтересами, правами, обов'язками; правовим режимом ув'язнення тощо).

До прикладу, Л. В. Леонтева, досліджуючи проблеми соціальних прав жінок, доводить, що забезпечення та гарантування найважливіших соціальних прав жінок в Україні, у реаліях сьогодення, не можливе без створення ефективної системи державного управління, серцевиною якої є законодавча діяльність Верховної Ради України та виконавчо-розпорядча діяльність органів виконавчої влади. Гарантії які стоять на захисті жінки в Україні, повинні бути реальними, а не потенціальними. Держава зобов'язана рішуче засуджувати порушення законодавства стосовно охорони здоров'я та материнства, а також повинні бути прийняті нові, більш ефективні закони для ефективнішого захисту жінок [69, с. 374].

Очевидно, що така ситуація впливає на методологію пізнання (розуміння) проблеми, яка криється в необхідності визначення самого понятійного апарату

соціальних прав, із ухилом на соціально-правовий статус саме «засуджених до покарання у виді позбавлення волі».

Натомість у виправданні ідеї соціальних прав та пошуку інструментів для вирішення означеної проблеми, було б доцільно взяти до уваги і питання про предмет соціального права, власне, звернути увагу, на що спрямоване соціальне право та для чого людині (засудженому) соціальні права в контексті дії правових режимів, пов'язаних із позбавленням волі. Такий підхід вважаємо найбільш прийнятним для розкриття проблеми понятійного апарату з огляду на наступне.

Так, у КК України визначаються базові, фундаментальні напрямки призначення покарання, які, на наше переконання, закладають засади для формування понятійного апарату соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Зокрема, в чч. 1, 2, 3 ст. 50 КК України визначено, що покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого; покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами; покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність [62].

Варто враховувати і те, що покарання призначається за рішенням суду (вироком). Це рішення повинно відповідати санкції, яка передбачена відповідною статтею Особливої частини КК України. Відповідно, залишаються питання про обмеження соціальних прав унаслідок засудження особи до позбавлення волі. Залишаються питання про соціальні права, які передбачені Конституцією України та не можуть бути обмежені, як і ті соціальні права, які визначені іншими джерелами права стосовно засуджених до позбавлення волі.

До прикладу, у ст. 141 КВК України («Відбування покарання засудженими вагітними жінками, матерями-годувальницями і жінками, які мають дітей віком до трьох років») визначено, що при виправних колоніях, в

яких відбувають покарання засуджені до позбавлення волі жінки, у разі потреби організовуються будинки дитини. Засуджені жінки мають право влаштовувати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років (ч. 1); цією статтею закріплено і ряд прав для родичів та дітей засуджених осіб (жінок) до позбавлення волі [65]. Такі права характеризують себе як соціальні, мають можливість реалізуватися в особливому правовому режимі та за особливих обставин, що узгоджується із соціальними правами, які закріплені в Основному Законі України (Конституції України).

Звертаючи увагу на конституційно-правовий аспект соціальних прав варто звернути увагу позицію О. В. Епель, яка доходить висновку в дослідженнях, що особливостями конституційних соціальних прав є такі:

1) соціальні права встановлюються для реалізації соціальних зв'язків та задоволення потреб особи в таких зв'язках;

2) соціальні права відображають невіддільність особи від соціуму та неможливість її існування поза ним;

3) соціальні права покликані забезпечити особі задоволення найважливіших життєвих потреб, без яких неможлива її нормальна життєдіяльність;

4) соціальні права характеризуються як позитивні права, тобто такі, які передбачають здійснення певних дій, а не утримання від здійснення відповідних дій;

5) хоча соціальні права й зумовлюються соціальною державою, проте діяльність держави із забезпечення цих прав не є абсолютною і не передбачає забезпечення кожного відповідними благами, вона повинна лише створити умови для можливості отримання відповідних благ;

6) соціальні права залежать від економічних можливостей держави [38].

Таким чином, постає за очевидне, що понятійний апарат включає ознаки, поняття, зміст, правовий статус, правовий режим, комплекс благ (якість життя) тощо. Предметно слід звернути увагу на аналіз норм, які закріплені в Кримінальному кодексі України та Кримінально-виконавчому кодексі України,

пов'язані або так чи інакше стосуються чи закріплюють соціальні права засуджених до позбавлення волі.

Так, у ч. 2 ст. 65 КК України визначено, що «...Особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та запобігання нових кримінальних правопорушень...» [62]. Отже, аналізуючи цю норму, можна виокремити, що призначене покарання повинно бути настільки достатнім та необхідним, щоб засуджена особа стала на шлях виправлення і ресоціалізації, а кримінальні правопорушення більше не вчинялися (а саме стосовно неї, як і стосовно інших осіб).

У ст. 7 КВК України регламентовано положення про те, що «Держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку...» [65]. Отже, «соціальна захищеність» та «правова» визначається умовою виправлення та ресоціалізації засудженого, зокрема, шляхом поваги до прав засуджених осіб.

У ст. 8 КВК України визначено основні права засуджених [65]. Беручи до уваги соціальні права та їх розвиток в правовій доктрині, можливо вказати на такі соціальні права за ст. 8 КВК України, а саме:

1) право на захист (звертатися із заявами та скаргами про порушення своїх прав). Так, якщо у засудженого є соціальні права, то і з приводу їх порушення можливе звернення – як форма реалізації. Крім того, варто мати на увазі, що законодавець визначив у ст. 7 КВК України охорону прав засуджених;

2) право на листування, подачу заяв і пропозицій (*із соціальних питань зокрема – Т.Ч.*). Така можливість забезпечує участь у соціальному житті засудженого через листування;

3) на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-

профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги;

4) право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі власним коштом;

5) право на лікування. Зокрема, засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їхньою письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань;

6) на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України;

7) право на отримання передачі;

8) на оплачувану працю згідно із законодавством про працю. Законодавство про працю поширюється на засуджених у частині, що стосується умов праці;

9) право на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом;

10) на належне матеріально-побутове забезпечення в порядку, встановленому цим Законом та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України;

11) право на побачення [65].

З огляду на виокремлені нами норми, можливо визнати, що норми встановлюють загальні підходи до належності соціальних прав засудженим до позбавлення волі. Вказані норми є загальні, проте соціальні права, визначені в них, не можна назвати (пойменувати) загальними, адже вони стосуються різних сфер правового регулювання, таких як: суспільні відносини у сфері надання медичних послуг (медичне право), сімейні правовідносини (сімейне право); процесуальні правовідносини (кримінально-процесуальне, цивільне процесуальне), адміністративні правовідносини (адміністративне право),

правовідносини з надання соціальних послуг та соціального обслуговування, соціального утримання (право соціального забезпечення) тощо. Отже, «загальність», на нашу думку, тут не повною мірою відстежується, адже присутні галузеві та міжгалузеві аспекти дії та застосування норми права.

Слід звернути увагу й на соціальні права, які пов'язані з пенітенціарною пробацією. Так, ст. 11 Закону України «Про пробацію» визначено, що «пенітенціарна пробація» – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою *трудового і побутового влаштування* таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання [110].

Зокрема, в умовах пенітенціарної пробації законодавець визначає послуги, які мають соціальний зміст та сприяють подальшій реалізації соціальних прав, як от, визначено, що орган пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяють засудженим, які готуються до звільнення, у:

- а) визначенні місця проживання після звільнення;
- б) влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги;
- в) працевлаштуванні працездатних осіб (ч. 2 ст. 11 КВК України) [110].

Разом з тим, законодавець у цій нормі закріпив певні заборони, які пов'язані з реалізацією соціальних прав. Зокрема, закріплено, що «...засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди...» [110].

Усвідомлення, розуміння та знання про свої права для людини є базовою та водночас важливою прерогативою в забезпеченні у виниклих правовідносинах рівності, гідності, толеруванням взаємин поваги до соціально-правового статусу (пенсіонер-засуджений, працюючий-засуджений, той засуджений, який навчається; засуджені, які перебувають у сімейних відносинах: чоловік, жінка; засуджені, які є батьками: мати-одиначка,

багатодітний батько/мати, мати героїня тощо). На підставі вищевикладеного нами сформульовано такі поняття:

1) «реалізації соціальних прав засуджених» – це комплексна система упорядкованих національним законодавством України прав та законних інтересів засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, і яка розглядається через призму міжнародних стандартів утримання ув'язнених та засуджених та реформування пенітенціарної системи України;

2) «соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі» – це закріплені в національному законодавстві приналежні засудженому до позбавлення волі права, які забезпечують його базові соціальні потреби та соціальне життя і сприяють його ресоціалізації та реінтеграції після звільнення з місць несвободи ДКВС України.

Висновки до розділу 1

1. У дослідженні розкрито стан наукового дослідження реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. Доведено, що монографічних наукових праць за темою дослідження на теренах України в період 1991-2004 роках не було, що стало первопричиною вибору дослідження та її актуальність.

2. Доведено, що всі обмеження прав людини, які не входять у рішення суду й не визначенні кримінально-виконавчим законодавством України, є незаконними, а тому мають бути забезпечені персоналом місць несвободи ДКВС України й безперешкодно реалізовані.

3. Виокремлено періоди реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі, а саме: I період (1991-2004 рр.), II (2004–2010 рр.), III період (2010–2016 рр.), IV період (із 2016 р. й дотепер). Така періодизація показує, що вони не кореспондуються з позиціями українських учених, тому ми їх відносимо до новизни дослідження.

4. За результатами дослідження реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі визначено його методологічний інструментарій та виокремлено методи, які були використані в науковому пошуку. Сформульовано авторське визначення методологічного інструментарію дослідження реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

5. Зазначено, що соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі певною мірою відповідають потребам практики кримінально-виконавчої діяльності та процесам, що пов'язані зі здійсненням реформ у сфері виконання покарань і пробації в Україні.

6. У результаті з'ясування поняття та змісту реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в місцях несвободи ДКВС України запропоновано таке їх визначення: «Соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі» – це закріплені в національному законодавстві приналежні засудженому до позбавлення волі права, які забезпечують його базові соціальні потреби та соціальне життя і сприяють його ресоціалізації та реінтеграції після звільнення з місць несвободи ДКВС України.

7. На основі аналізу системоутворюючих ознак вказаного зазначено, що реалізація соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі – це кримінально-виконавча діяльність персоналу місць несвободи ДКВС України, яка направлена на повне та всебічне забезпечення соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

8. Доведено, що реалізація соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі за змістом і призначенням мають відповідати нормам КВК України. Зроблено застереження, що у випадку порушення персоналом місць несвободи ДКВС України соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, останні втрачають існуючий нині їхній соціальний і правовий захист, а тому їхнє звернення до державних інституцій та Європейського суду з прав людини щодо захисту своїх прав є законним і об'єктивним.

9. Виокремлено три види правового регулювання соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі:

- 1) соціальні права, які врегульовані різними галузями права;
- 2) соціальні права, які закріплені в міжнародних документах;
- 3) соціальні права та їх гарантії, які закріплені в Конституції України.

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

2.1. Теоретичні засади реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі як джерело права

Розкриваючи зміст теоретичних засад реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі як джерело права, не можна обійти увагою таку їх категорію, як кримінально-виконавчі засади, оскільки за визначенням українських науковців вони закріплені в нормативно-правових актах виконання/відбування покарання.

Згідно з доктриною пенітенціарного права, кримінально-виконавчі засади варто розглядати не як окрему правову категорію, яка відображає її юридично оформлений соціальний статус, а як складову інших категорій, що в сукупності може позитивно вплинути на зміну поведінки засудженого під час відбування ним кримінального покарання, і його готовність до самокерованої правослухняної поведінки [10, с. 22]. Дослідженням кримінально-виконавчих засад в Україні займалися такі учені, як:

1. В. Я. Конопельський, на думку якого кримінально-виконавчі засади – це закріплені в нормативно-правових актах у сфері виконання покарань способи й методи запобігання, відтворення і припинення умисних повторних злочинних проявів, що вчиняються засудженими до позбавлення волі під час відбування цього виду покарання [53, с. 5].

2. Л. І. Олефір, досліджуючи пробацію в Україні дійшла висновку, що кримінально-виконавчі засади – це виражені в кримінально-виконавчому праві України або в інших законодавчих актах вихідні нормативно-керівні начала, які характеризують його зміст і закріплюють порядок та умови виконання й відбування кримінального покарання та застосування пробації [91, с.23-24].

3. О. Ю. Литвиненко, проаналізувавши погляди вітчизняних учених на проблему кримінально-виконавчих засад, дійшов висновку, що це система упорядкованих кримінально-виконавчим законодавством прав, обов'язків засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби, і яка розглядається через призму реформування пенітенціарної системи України та міжнародних стандартів утримання ув'язнених та засуджених» [70, с. 480].

4. В. Г. Павлов досліджуючи кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом ДПтС України виконання покарання у виді позбавлення волі, підійшов до розкриття їхнього змісту через призму характеристики персоналу ДПтС України, як суб'єкта кримінально-виконавчих відносин [93, с. 8].

5. О. Т. Устюжанінова, вивчаючи «Кримінально-виконавчі засади функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України», сформулювала їх авторське визначення – це вихідні нормативно-керівні положення, що забезпечують реалізацію завдань ДКВС України за різними функціональними напрямками шляхом застосування норм кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства, а також відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, що регулюють порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань і пробації [136, с. 50].

6. І. М. Брошко, який досліджуючи кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні дійшов висновку, що кримінально-виконавчі засади – це взаємозалежна система вихідних начал, принципів, нормативно-керівних положень, виражених у міжнародно-правових, національних законодавчих та відомчих нормативно-правових актах, втілених у практиці місць позбавлення волі щодо забезпечення належних матеріально-побутових умов засуджених до позбавлення волі та пробації [17, с. 135].

7. Ю. П. Свинаренко, розглядаючи кримінально-виконавчі засади ресоціалізації засуджених у місцях несвободи України, запропонував науковій

спільноті наступне їх визначення – це вихідні нормативно-керівні та інституціональні положення, спрямовані на реалізацію комплексу заходів кримінально-виконавчого характеру, що застосовуються до засуджених, залежно від індивідуальних особливостей кожного, і направлені на свідоме їх відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства та забезпечують реальну можливість повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя після звільнення з місць несвободи [120, с. 182].

Про наявність порушеної нами проблеми та необхідність її вирішення на дисертаційному рівні свідчать і результати проведеного нами опитування персоналу установ виконання покарань ДКВС України. На запитання: «Чи можна розглядати реалізацію соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі через призму кримінально-виконавчих засад» респонденти надали такі відповіді: «так» – 136 (66,7 %), «частково» – 81 (21,1 %), «ні» – 23 (12,2 %) [Додаток А].

Наша позиція полягає в тому, що кримінально-виконавчі засади українські учені розглядають через призму власного предмета дослідження, а тому їх можна розглядати як у широкому, так і у вузькому розумінні. На підставі проведеного аналізу наукових дефініцій кримінально-виконавчих засад нами запропоновано авторське поняття «кримінально-виконавчі засади», яке кореспондується з предметом нашого дослідження – це теоретико-правова модель кримінально-виконавчої діяльності персоналу місць несвободи ДКВС України, яка гарантована всіма видами та суб'єктами законотворчого процесу щодо реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

Запропонована нами така теоретико-правова модель реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі формується через джерела (форми) права. Адже саме з джерел (форм) права персонал місць несвободи ДКВС України обирає відповідну норму права, яка містить правило поведінки, що закріплює право та обов'язок. Відповідно, та чи інша норма

права, яка містить джерело права, повинна бути застосована до конкретного юридичного факту.

Натомість уявляється, що в такій процедурі є певні проблеми, які пов'язані з тим, як джерело кримінально-виконавчого права пропонує реалізувати суб'єктивне право засудженого на соціальні права під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Більше того, дотримуючись теорії права ми маємо уявити, наскільки повно воно закріплює повноту суб'єктивного права засудженого, відображає його зміст та наслідки.

Отже, узагальнюючи сегмент викладеного матеріалу робимо висновок, що кримінально-виконавче право як джерело (форма) права відображає правову спроможність та ефективність у реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі як на галузевому та міжгалузевому рівні, оскільки вони несуть у собі певну імперативність норм, які закріплюють соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі через призму правового статусу.

Таким чином, правові проблеми реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі потребують ретельного аналізу з погляду методології закріплення соціальних прав засуджених до позбавлення волі в джерелах різних галузей права. Такі джерела повинні нами бути ретельно ідентифіковані, проаналізовані та по можливості класифіковані й охарактеризовані на предмет галузевої належності, на предмет вад у правозастосуванні, на предмет вмісту соціальних прав, повноти, а також можливості (спроможності) їх реалізації.

Так, у теорії права зазначено, що термін «джерело права» було введено в науковий обіг ще за часів Давнього Риму. А саме, Тіт Лівій назвав Закони XII таблиць «джерелами всього публічного і приватного права», оскільки вони вважалися давньоримськими правознавцями витокami чинного на той час права. Саме таке розуміння джерела права відповідає традиційному значенню слова «джерело» (те, що дає початок чому-небудь, звідки походить що-небудь) [71]. Сьогодні в навчальній літературі з теорії права зазначено, що джерелом права можна вважати документальне вираження державної волі,

спрямованої на регулювання суспільних відносин, у вигляді компетентних державних органів [15, с. 209].

У юридичній енциклопедії зазначено, що «джерело права» є офіційна форма (спосіб) зовнішнього виразу та закріплення норм права, посилення на яку підтверджують їх існування. Також зазначається, що в сучасній юридичній науці використовуються такі основні значення джерел права, як от: 1) ідеалістичне, що визначає джерело права як його ідейні витoki; залежно від типів праворозуміння такими джерелами виступають основні права людини, природні інстинкти, правосвідомість та ін.; 2) матеріальне, що визначає джерела права соціальні фактори, сили, що творять право (наприклад, матеріальні умови суспільства, суспільну практику); 3) формально-юридичне, що ототожнює джерело права із зовнішніми формами його вираження та існування, тобто формами права [21, с. 107].

На думку вітчизняного ученого М. Новікова саме джерело права може бути покладено в основу рішення суб'єкта правозастосування. Це пов'язано з тим, що система джерел права містить елементи, які мають самостійне значення, проте пов'язані між собою через людину як центру її застосування. Кожен елемент системи має відносну самостійність та одночасну пов'язаність з іншими елементами системи джерел, що означає: залежно від конкретних соціально-економічних, політичних умов та стану розвитку громадського суспільства одні елементи можуть набувати більш вагомego регуляторного впливу, а інші – втрачати своє значення [87].

Іншої думки з цього приводу є позиція іншого дослідника Ю.В. Делія, який переконує наукову спільноту про те, що джерела права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина – це зовнішні форми відображення правових норм, закріплені в Конституції України, законодавчих актах, урядових постановах, рішеннях державних органів виконавчої влади та інших нормативних актах органів та служб державної влади й виконавчих органів місцевого самоврядування, недержавних організацій [29, с. 21].

А оскільки норми права створюються для їх реалізації в суспільних відносинах, на регулювання яких вони спрямовані, кримінально-виконавчі засади реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі матеріалізуються в конкретній мережі правовідносин, а отже, у матеріальному аспекті вони виявляються через відносини, що становлять предмет кримінально-виконавчого права.

Аналіз інших галузей права показує, наприклад, що джерела права соціального забезпечення – це система факторів, які визначають зміст і форми вираження правових норм у сфері соціального забезпечення та соціального захисту населення [123, с. 27]. Доцільно звернути також увагу на те, що в теорії трудового права доволі слушно зазначається, що багатоманіття форм втілення правових норм ускладнює процес їх застосування та реалізації суб'єктами трудового права, тому вагоме теоретичне і практичне значення має поділ (класифікація) їх на види і групи за певними критеріями [21, с. 97].

Форми права соціального забезпечення – це способи (прийоми, засоби) внутрішньої організації та зовнішнього вираження норм права, які регулюють суспільні відносини у сфері соціального забезпечення населення. Розрізняються дві форми закріплення норм права соціального забезпечення: нормативно-правовий акт та нормативно-правовий договір. Останній у праві соціального забезпечення відіграє незначну роль [123, с. 27].

До форм права соціального забезпечення належать такі нормативно-правові акти: закони України; укази Президента України; постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України; накази міністерств і відомств та центральних органів зі спеціальним статусом; рішення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Поділяючи позицію М.Л. Смолярова варто зазначити, що реалізація соціальних прав засудженими під час відбування покарання у виді позбавлення волі також охоплюється формою кримінально-виконавчого права, що дозволяє її класифікувати за різними критеріями завдяки яких досягається результат у

сфері соціального забезпечення засудженими в умовах відбування покарання в місцях несвободи ДКВС України

Українські учені Ю.В. Корольова та О.І. Баїк вивчаючи проблеми джерел як форм права зазначають, що джерела права можливо визначити в матеріальному (суспільство, його потреби та інтереси, форми власності), ідеологічному (правова доктрина та правосвідомість суспільства) і формально-юридичному значенні, у якому під джерелами права маються на увазі форми його вираження (правовий звичай, нормативний акт, нормативний договір, юридичний прецедент, правова доктрина та релігійна норма). [56, с. 13]. Дотримуючись логіки вищепоіменних учених ми у дослідженні реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі зазначаємо, що саме доктрина пенітенціарного права надає посилює норму кримінально-виконавчого кодексу як джерело, що забезпечує порядок і умови відбування покарання в місцях несвободи ДКВС України.

Також, ми констатуємо, що застосування форм кримінально-виконавчого права є результатом не тільки реалізації соціальних прав засудженими, а й способом забезпечити їх участь у виправленні та ресоціалізації засуджених в місцях несвободи ДКВС України, оскільки закони і відомчі нормативно правові акти Міністерства юстиції України містять правові норми, які забезпечують належне утримання засуджених і ув'язнених в місцях несвободи ДКВС України.

На думку Р. О. Стефанчука важливість нормування суспільних відносин шляхом позитивного закріплення відповідних прав та обов'язків є визначальним завданням права як соціального феномену. Проте не менш важливим також є і відпрацювання юридичних понять (категорій), чи принаймні характерних ознак відповідних соціальних цінностей, які не є юридично байдужими, адже за своєю сутністю виконують роль об'єктів права, тобто того, на що взагалі це право спрямовує свою дію. І без одноманітного та єдиного розуміння цих категорій ми не можемо повноцінно розуміти значення самого права [127, с. 270].

Оскільки Ю.В. Делія справедливо звертає увагу на питання ієрархії джерел права, томи можемо стверджувати, що реалізація соціальних прав засудженими під час відбування покарання є теоретико-методологічною проблемою кримінально-виконавчої науки. Тому запропонована ієрархія ученим є дещо дискусійною з точки зору того, що кожен наступний рівень не обов'язково є нижчим щодо попередніх, неформальність указаних джерел означає, що, попри їх реальний вплив на правотворчість та застосування, вони не можуть бути формальною юридичною підставою для прийняття конкретного рішення [29, с. 22].

Правове регулювання кримінально-виконавчих засад соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі зафіксоване в джерелах (формах) кримінального та кримінально-виконавчого права. Так само і в міжнародних документах. Оскільки покарання має своєю метою не тільки кару, але й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ст. 50 КК України) [62].

Позбавлення волі має каральну функцію – заподіяння засудженому фізичних і моральних страждань. Заподіяння страждань пов'язане з дотриманням вимог режиму, твердим контролем за поведінкою засудженого, обмеженням особистісних проявів, зміною діяльності [52].

Про затвердження Порядку визначення засудженим виду установи виконання покарань, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту, обмеження волі та їх переведення, Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання [106].

Відповідно до пункту 1 Розділу II, яке іменується «Правовий статус засуджених. Основні права та обов'язки засуджених в установах виконання

покарань» Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (надалі – Правила) засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених Кримінально-виконавчим кодексом України, законами України і встановлених вироком суду.

Також правовий статус засуджених визначається законами України, а також Кримінально-виконавчим кодексом України, виходячи із порядку й умов виконання та відбування конкретного виду покарання. Правовий статус засуджених іноземців або осіб без громадянства визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Цим пунктом закріплено положення і про те, що дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками заборонена [109].

Вже у ч. 2 Розділу II Правил визначено, що засуджені мають право:

- одержувати інформацію про свої права й обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання;
- на гуманне ставлення до них та на повагу до їхньої людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їхню гідність, поводженню;
- на особисту безпеку;
- на соціальне забезпечення, у тому числі на оформлення пенсій, соціальної допомоги, відповідно до законодавства;
- користуватися послугами, які надаються в установах виконання покарань, у тому числі додатковими оплачуваними (перукарня, ремонт одягу, взуття та побутових текстильних виробів, електропобутової техніки та інших побутових приладів тощо);
- брати участь у трудовій діяльності;

- на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю;
- отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких, у закладах охорони здоров'я;
- розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти й розпоряджатися предметами, речами, виробами, за винятком тих, використання яких заборонено;
- здійснювати листування у порядку, встановленому пунктом 1 розділу XIII цих Правил;
- вести телефонні розмови у порядку, встановленому розділом XIV цих Правил;
- користуватися глобальною мережею Інтернет відповідно до Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 19 жовтня 2017 року № 3233/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 20 жовтня 2017 року за № 1280/31148;
- одержувати й відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі у порядку, встановленому пунктами 1-3 розділу XII, пунктом 2 розділу XIII цих Правил;
- зустрічатися з родичами та іншими особами з урахуванням обмежень, передбачених для різних категорій засуджених;
- рідною мовою давати пояснення, вести листування, подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені, а також отримувати відповіді мовою звернення;
- брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості (крім осіб, засуджених до арешту), займатися фізичною культурою і спортом, користуватися бібліотекою, настільними іграми;

- носити спортивний одяг та взуття під час проведення спортивних заходів та у вільний час відповідно до розпорядку дня (до засуджених, які тримаються у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації, це обмеження не застосовується);

- придбавати, користуватися та зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування;

- розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки;

- одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту;

- звертатися до адміністрації установи виконання покарань з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким;

- відповідно до статті 539 Кримінального процесуального кодексу України подавати клопотання до суду для вирішення питань, визначених статтею 537 цього Кодексу;

- на щоденну прогулянку під час відбування покарання в камерах;

- на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом України;

- на отримання копій документів з їхніх особових справ та інших документів, що є у розпорядженні адміністрації установи виконання покарань, у порядку, встановленому цими Правилами;

- на належне матеріально-побутове забезпечення;

- користуватися у приміщеннях для вживання їжі та зберігання продуктів харчування електричними чайниками потужністю не більше 2 КВт, мультиварками та мікрохвильовими пічками з розрахунку: три чайники - на відділення соціально-психологічної служби чи сектор відповідного рівня

безпеки (один на камеру – у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки), по дві мультиварки та мікрохвильові печі – на відділення соціально-психологічної служби чи сектор відповідного рівня безпеки (по одній на камеру - у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки);

- придбавати для загального користування власним коштом або коштом родичів телевізори (без можливості виходу в мережу Інтернет), цифрові ефірні тюнери T2, DVD-програвачі, холодильники, побутові електровентилятори з розрахунку: телевізор, цифровий ефірний тюнер T2 та DVD-програвач - по одному на відділення соціально-психологічної служби (сектор відповідного рівня безпеки) або жилу секцію (камеру у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки); холодильник – не менше двох на відділення соціально-психологічної служби (у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки) холодильник встановлюється у приміщеннях для зберігання продуктів харчування); побутовий електровентилятор - по одному на жилу секцію (приміщення) відділення соціально-психологічної служби або камеру у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки.

Засудженим можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку й умовам виконання та відбування покарання.

Відповідно до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5; *надалі* – Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань) при забезпеченні прав засуджених не повинні порушуватися встановлений порядок та умови відбування покарання, а також права і законні інтереси інших осіб, закріплено положення про те, що дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками заборонена [109].

Також цим Положенням визначені з-поміж інших саме соціальні права засуджених, а зокрема: на гуманне ставлення до них та на повагу до їхньої

людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їхню гідність, поводженню; на соціальне забезпечення, у тому числі на оформлення пенсій, соціальної допомоги, відповідно до законодавства; користуватися послугами, які надаються в установах виконання покарань, у тому числі додатковими оплачуваними (перукарня, ремонт одягу, взуття та побутових текстильних виробів, електропобутової техніки та інших побутових приладів тощо); брати участь у трудовій діяльності; на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю; отримувати медичну допомогу та лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких, у закладах охорони здоров'я; здійснювати листування в порядку, встановленому пунктом 1 розділу XIII цих Правил; вести телефонні розмови у порядку, встановленому розділом XIV цих Правил; користуватися глобальною мережею Інтернет відповідно до Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет [108], затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 19 жовтня 2017 року № 3233/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 20 жовтня 2017 року за № 1280/31148; одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі у порядку, встановленому пунктами 1-3 розділу XII, пунктом 2 розділу XIII цих Правил; зустрічатися з родичами та іншими особами з урахуванням обмежень, передбачених для різних категорій засуджених; рідною мовою давати пояснення, вести листування, подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені, а також отримувати відповіді мовою звернення; брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості (крім осіб, засуджених до арешту), займатися фізичною культурою і спортом, користуватися бібліотекою, настільними іграми; носити спортивний одяг та взуття під час проведення спортивних заходів та у вільний час відповідно до розпорядку дня (до засуджених, які тримаються у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації, це

обмеження не застосовується); придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування; розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки; здобувати освіту відповідно до законодавства про освіту; на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом України; на належне матеріально-побутове забезпечення; користуватися у приміщеннях для вживання їжі та зберігання продуктів харчування електричними чайниками потужністю не більше 2 КВт, мультиварками та мікрохвильовими пічками з розрахунку: три чайники - на відділення соціально-психологічної служби чи сектор відповідного рівня безпеки (один на камеру – у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки), по дві мультиварки та мікрохвильові печі - на відділення соціально-психологічної служби чи сектор відповідного рівня безпеки (по одній на камеру – у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки); придбавати для загального користування власним коштом або коштом родичів телевізори (без можливості виходу в мережу Інтернет), цифрові ефірні тюнери T2, DVD-програвачі, холодильники, побутові електроventилятори з розрахунку: телевізор, цифровий ефірний тюнер T2 та DVD-програвач – по одному на відділення соціально-психологічної служби (сектор відповідного рівня безпеки) або жилу секцію (камеру у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки); холодильник – не менше двох на відділення соціально-психологічної служби (у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки) холодильник встановлюється у приміщеннях для зберігання продуктів харчування); побутовий електроventилятор – по одному на жилу секцію (приміщення) відділення соціально-психологічної служби або камеру у ПКТ виправних колоній (секторів) максимального рівня безпеки.

Крім того, за Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань у ПКТ виправних колоній максимального рівня безпеки, секторах відповідних рівнів безпеки необхідна кількість холодильників визначається адміністрацією установи виконання покарань з урахуванням фактичної кількості осіб, які тримаються у ПКТ виправних колоній максимального рівня безпеки чи секторах відповідних рівнів безпеки [109].

Стосовно засуджених іноземців також передбачені певні умови реалізації соціальних прав, але з деякими особливостями. Зокрема, визначено, що засуджені, які відбувають покарання у виправних центрах, виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації виправних колоній, мають право мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них; засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами й консульськими установами своїх держав, особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, - з дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист; тощо [109].

Отже, як бачимо, ці положення відображають гарантії охорони й захисту соціальних прав за соціально-правовим статусом особи, яка відбуває покарання в місцях несвободи ДКВС України. Про затвердження Інструкції про порядок надання засудженим короточасних виїздів за межі установ виконання покарань (надалі – Інструкція) закріплює порядок надання засудженим короточасних виїздів за межі виправних колоній мінімального рівня безпеки, дільниць соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки, виховних колоній та виправних центрів [105].

Зокрема, такі можливості створені як реалізація того чи іншого соціального права. А саме, в Інструкції визначаються такі умови: смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї;

одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана установою виконання покарань, за наявності відповідного висновку лікаря [105].

Варто звернути увагу і на Тимчасовий порядок тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України (*надалі* – Тимчасовий порядок), закріплює положення про те, що на період дії воєнного стану, який охоплює воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій, з метою забезпечення життя та здоров'я засуджених у виправних колоніях мінімального і середнього рівня безпеки Державної кримінально-виконавчої служби (далі – виправні колонії) можуть утворюватися дільниці для тримання засуджених. Відповідно до п. 8 цього Тимчасового порядку, про прибуття засудженого до дільниці для тримання засуджених адміністрація виправної колонії зобов'язана протягом трьох діб повідомити одного із членів його сім'ї або близьких родичів за вибором засудженого [133]. Таким чином, можемо констатувати додаткову можливість у реалізації того чи іншого соціального права особами, засудженими до позбавлення волі.

Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» Основними принципами діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України є: 1) законність; 2) повага та дотримання прав і свобод людини та громадянина; 3) гуманізм; 4) позапартійність; 5) єдиноначальність; 6) колегіальність при розробці важливих рішень; 7) взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними й релігійними організаціями; 8) відкритість для демократичного цивільного контролю [104].

Також відповідно до ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» можливо вказати на ті права й обов'язки, які дозволяють реалізувати соціальні права засуджених до позбавлення волі. Зокрема, посадові та службові особи органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів зобов'язані: 1) виконувати покарання відповідно до вимог

кримінально-виконавчого законодавства; 2) забезпечувати дотримання прав людини і громадянина, реалізацію законних прав та інтересів засуджених і осіб, узятих під варту, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань; 3) виконувати вирoki, постанови й ухвали суду, а також рішення, прийняті прокурорами і слідчими в установленому законом порядку і в межах їх компетенції; тримати осіб, узятих під варту; 4) застосовувати передбачені законом засоби виправлення і ресоціалізації засуджених; сприяти трудовому та побутовому влаштуванню осіб, звільнених від відбування покарання, та їх соціальній адаптації;... 15) створювати належні умови для тримання засуджених і осіб, узятих під варту, їх комунально-побутового і медико-санітарного забезпечення; 16) організовувати загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених та залучати їх до праці; 17) забезпечувати додержання вимог законодавства з охорони державної таємниці, праці та навколишнього середовища, санітарно-епідеміологічного нагляду і правил пожежної безпеки; 18) здійснювати контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням або умовно-достроково; 19) забезпечувати правовий і соціальний захист персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України та членів їхніх сімей; 20) здійснювати інші повноваження, передбачені законом [104].

Кримінально-виконавчим кодексом України (надалі – КВК України) визначено питання «допомог особам, які звільнені від відбування покарання» (Глава 24). Зокрема, у ст. 156 (Надання допомоги засудженим у трудовому і побутовому влаштуванні) закріплено питання про те, що уповноважений орган з питань пробації спільно з адміністрацією установи виконання покарань не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк організовує здійснення заходів щодо сприяння засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення, влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я (за потреби), працевлаштуванні після звільнення працездатних осіб [65].

Досліджуючи реалізацію соціальних прав засудженими ми вважаємо за доцільне проаналізувати кримінально-виконавчий кодекс України його норми і побачити, наскільки в установах виконання покарань Міністерства юстиції України наприклад іде підготовка засуджених до звільнення, як складова її соціальних прав.

Зокрема, особи з інвалідністю першої та другої груп, а також особи, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», у разі потреби, за їхньою згодою направляються у будинки осіб з інвалідністю і престарілих. Неповнолітні, які позбавлені батьківського піклування, у необхідних випадках направляються службами у справах дітей до шкіл-інтернатів або над ними встановлюється опіка чи піклування [65].

Заходи щодо соціального патронажу осіб, звільнених від покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, визначаються Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», а порядок взаємодії суб'єктів соціального патронажу - Міністерством соціальної політики України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством юстиції України [65].

В той же час, у ст.157 КВК України (Надання допомоги особам, звільненим з місць відбування покарання) визначено, що особи, які звільнені від відбування покарання, забезпечуються безплатним проїздом до місця проживання або роботи в межах України; а у разі відсутності необхідного за сезоном одягу, взуття і коштів на їх придбання особи, звільнені від відбування покарання, забезпечуються одягом і взуттям безоплатно. Одноразова грошова допомога надається за рахунок коштів Державного бюджету України у порядку, встановленому Міністерством юстиції України; Ба, більше, особи, які звільнені від відбування покарання і потребують за станом здоров'я постійного догляду, а також неповнолітні направляються до місця проживання в супроводі родичів або працівника колонії [65].

Відповідно до ст.152 КВК України («Підстави звільнення від відбування покарання») підставами звільнення від відбування покарання є: (1) відбуття строку покарання, призначеного вироком суду; (2) закон України про амністію; (3) акт про помилування; (4) прийняття уповноваженим органом рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого; (5) скасування вироку суду і закриття кримінального провадження; (6) закінчення строків давності виконання обвинувального вироку; (7) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; (8) хвороба; (9) інші підстави, передбачені законом [65].

Посеред таких підстав, закон визначає і підстави, які пов'язані із соціальним характером – це хвороба; можуть мати соціальний характер і «помилування» та «амністія». Проте під питанням «інші» обставини. Аналізуючи КВК України в контексті вмісту у цьому джерелі (формі) права соціальних прав засуджених до позбавлення волі, доречно виокремити те чи інше суб'єктивне соціальне право засудженого до позбавлення волі із вказівкою на зміст блага. [65].

Так, у ст.141 КВК України, яка має назву «Відбування покарання засудженими вагітними жінками, матерями-годувальницями і жінками, які мають дітей віком до трьох років» йдеться про тих засуджених, які мають спеціальний соціально-правовий статус, а саме – це жінки, власне, вагітні жінки, матері-годувальниці і жінки, які мають дітей віком до трьох років [65].

Зокрема, у частині 1 цієї статті визначено, що при виправних колоніях, в яких відбувають покарання засуджені до позбавлення волі жінки, у разі потреби організовуються будинки дитини. Засуджені жінки мають право влаштовувати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років, тощо [65, с. 9].

Попри це, ст. 141 КВК України вказує на наявність таких прав:

- *право влаштовувати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років;*
- *перебування дитини під опікою адміністрації дитячого закладу на повному державному забезпеченні;*
- *право жінок, які не проживають із дитиною, вільно спілкуватися з нею без обмежень.* Це право може бути реалізоване в час, вільний від виконання

покладених на неї обов'язків. Тобто це право (соціальне) кореспондує із припиненням певного обов'язку (закон не визначає чи це соціальний обов'язок чи трудо-правовий чи адміністративний тощо);

- право матері-годувальниці та вагітних жінок на одержання продуктових посилок (передач) в асортименті, який визначається медичним висновком;

- право на проживання зі своїми дітьми віком до трьох років у будинку дитини. Таке право забезпечується з врахуванням інтересів установи виконання покарань, а саме, остання створює необхідні умови для проживання і контролю за поведінкою жінок у будинку дитини. Отже, права жінки та повноваження та інтереси установи виконання покарань корелюються для забезпечення необхідних умов, контролю поведінки за жінкою тощо;

- право засуджених жінок з вагітністю понад чотири місяці або які мають при собі дітей віком до трьох років у випадках коли вони бути направленими для дальшого відбування покарання у виправну колонію, при якій є будинок дитини;

- право на зустріч із близькими родичами дитини, яка перебуває в будинку дитини та їх спілкування з родичами. Проте такі умови визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

- право дитини, яка перебуває в будинку дитини, за згодою батьків (право батьків) можуть передаватися їхнім родичам та за згодою батьків та рішенням органу опіки і піклування – іншим особам або після досягнення трирічного віку направляються до відповідних дитячих закладів;

- право на охорону і захист між засудженими матерію та батьком щодо місця проживання дитини. Це право вирішуються органом опіки та піклування або судом;

- право матері дитини, яка досягла трирічного віку, невідбута частина строку покарання не перевищує одного року й вона сумлінно виконує свої материнські обов'язки в разі сумлінного перебування дитини в будинку дитини

може бути продовжено адміністрацією виправної колонії до звільнення матері [65].

Варто звернути увагу і на те, що про іншу категорію жінок – осіб з обмеженими можливостями чи то матерів-героїнь у ст. 141 КВК України не йдеться, а соціальні права не диференційовані за цим критерієм. Отже, наявна дискримінація в цій нормі.

У ст. 142 КВК України визначено право проживання жінок, засуджених до позбавлення волі, за межами виправної колонії. Зокрема, у ч. 1 цієї статті зазначено, що засудженим жінкам, які сумлінно ставляться до праці, у разі її наявності, і додержуються вимог режиму, постановою начальника виправної колонії за погодженням зі спостережною комісією дозволяється проживання за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку.

Водночас ч. 2 цієї статті із «правом на проживання за межами колонії» визначаються і інші соціальні права засуджених жінок. А саме:

- оселяються поблизу виправної колонії і перебувають під наглядом адміністрації колонії (тобто обрати певне місце самостійно (цивілістичне право, яке забезпечує соціальне буття фізичної особи (соціальне право) – Т.Ч.);

- можуть носити одяг, прийнятний у цивільному вжитку, мати при собі гроші, мобільні телефони, аксесуари до них та цінні речі (право на індивідуальність, право на спілкування – розширенні; цивілістичне право, яке забезпечує соціальне буття фізичної особи (соціальне право) – Т.Ч.);

- можуть без обмеження листуватися, одержувати грошові перекази, посилки (передачі) і бандеролі, витрачати гроші, мати побачення з родичами та іншими особами, користуватися мобільним зв'язком за свій рахунок (цивілістичне право, яке забезпечує соціальне буття фізичної особи (соціальне право) – Т.Ч.);

- користуються правом вільного пересування по території, межі якої визначаються начальником виправної колонії;

- у разі пологів, хвороби засуджених або їхніх дітей вони можуть поміщатися в місцеві лікувальні заклади охорони здоров'я (цивільстичне право, яке забезпечує фізичне існування фізичної особи (соціальне право) – право на охорону здоров'я, на безпеку здоров'я, право на життя тощо – Т.Ч.);

- після закінчення періоду звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю та пологами виконують роботу за вказівкою адміністрації виправної колонії, їм нараховується заробіток на загальних підставах з іншими засудженими, які відбувають покарання у виправній колонії даного виду (трудові права – право на винагороду, право на працю, право на відпочинок – соціальні права) [65].

У ч. 3 ст. 142 КВК України також визначено, що харчуванням, одягом, а також комунально-побутовими послугами вони забезпечуються за нормами, встановленими для засуджених, які відбувають покарання у виправній колонії [65]. Аналіз цієї норми дає підстави виокремити у ній ряд соціальних прав, які належать особам, засудженим до позбавлення волі жіночої статі – право на забезпечення соціальними послугами, право на достатній соціальний рівень життя тощо.

У разі систематичного або злісного порушення встановлених правил поведінки право на проживання за межами колонії скасовується за постановою начальника виправної колонії, погодженою зі спостережною комісією, і засуджені жінки повертаються в колонію для подальшого відбування покарання [65]. У цій нормі йдеться про санкції (правові санкції, які мають соціально-правові наслідки), які можуть бути застосовані за невиконання умов перебування поза межами колонії.

Зазначені права можливо визначити як спеціальні соціальні права засуджених до позбавлення волі з похибкою на особливі соціально-правовий статус у ролі жінки. Тобто соціальні права засуджених до позбавлення волі жінок з особливим соціально-правовим статусом та без такого.

У ст. 143 КВК України визначено особливості відбування покарання у виховних колоніях. Зокрема акцентується увага на певних правах, які мають загальний характер, з огляду на класифікацію норми як загальної норми права.

Попри це, у цій нормі (ч. 1) зазначено, що у виховних колоніях засуджені мають право:

- витрачати для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу;
- одержувати короткострокові побачення без обмежень і щомісяця одне тривале побачення.
- безкоштовно здобувати середню освіту;
- на побачення з особами, визначеними абзацом першим частини другої статті 8 цього Кодексу, без обмеження в часі та кількості в робочі, вихідні, святкові, неробочі дні в будь-який час з 8 години до 20 години для одержання правової допомоги, конфіденційних юридичних консультацій, що невідкладно організовуються адміністрацією установи виконання покарань за ініціативою засуджених, їхніх родичів та/або осіб, визначених зазначеною статтею [65].

У ч. 2 ст. 143 КВК України визначено право на поліпшення умов тримання. Це означає, що інститут обмеження соціальних прав може бути нівельований, а правовий режим змінений. Так, визначено, що при сумлінній поведінці та ставленні до праці та навчання після відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання засуджені мають право на поліпшення умов тримання і їм може бути дозволено: за постановою начальника колонії одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення за межами виховної колонії [65].

Стосовно соціальних прав засуджених до позбавлення волі неповнолітніх. Так, ст. 144 КВК України закріплено заходи заохочення, що застосовуються до засуджених неповнолітніх. Зокрема, за сумлінну поведінку і ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах до засуджених неповнолітніх можуть застосовуватися, крім передбачених ст. 130 КВК України, такі заходи заохочення:

- а) надання права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами виховної колонії в супроводі працівників колонії;

б) надання права виходу за межі виховної колонії в супроводі батьків чи інших близьких родичів [65]. Тривалість виходу за межі колонії встановлюється начальником колонії, але не може перевищувати восьми годин. Забороняється відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами колонії, які проводяться після двадцятої години [65].

Отже, вказані права є соціальними, адже надають можливість забезпечити соціально-культурне життя неповнолітніх в'язків. Проте таке право є строковим та встановлюється адміністрацією (начальником) колонії. Відповідно, можливо класифікувати таке право за «строковістю», оскільки має темпоральний характер не за природою, а за умовами «дозволу» адміністрації.

Крім цього, засуджені неповнолітні особи мають право на заохочення, що теж мають, по суті, соціальний характер суб'єктивного права (блага). Зокрема, у ст. 146 КВК України визначено, що старший вихователь, вихователь має право застосовувати такі заходи заохочення і стягнення: подяка; дострокове зняття раніше накладеного ним або вихователем стягнення. Також певні можуть бути застосовані санкції у вигляді «попередження» та «догани» (ст. 146 КВК України) [65].

У ст. 148 КВК України визначено, що на засуджених, які досягли вісімнадцятирічного віку й залишені у виховній колонії, поширюються умови відбування покарання, норми харчування і матеріально-побутового забезпечення, встановлені для неповнолітніх засуджених. Умови праці осіб, які досягли вісімнадцятирічного віку, встановлюються відповідно до законодавства про працю [65]. Це означає, що такі особи мають соціальні права, а умови дотримання цих прав повинні відповідати певним стандартам.

Соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі можуть бути забезпечені контролем громадськості. Так, у ст. 149 КВК України визначено, що для надання допомоги адміністрації виховної колонії в організації навчально-виховного процесу і зміцненні матеріально-технічної бази колонії, здійснення громадського контролю та оцінки рівня дотримання прав людини, вирішення питань соціального захисту засуджених, трудового і

побутового влаштування осіб, які звільняються, при виховних колоніях створюється піклувальна рада з представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій [65].

Також з метою підвищення ефективності виховного впливу на засуджених і надання допомоги адміністрації виховної колонії при відділеннях соціально-психологічної служби *можуть створюватися батьківські комітети*. Діяльність батьківського комітету визначається положенням, яке затверджує начальник виховної колонії [65]. Отже, йдеться про соціальні права у сфері освіти.

Особливий характер соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі передбачено у ч.1 ст. 151 КВК України. Де визначено, що засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються в приміщеннях камерного типу, переважно по дві особи, і носять одяг спеціального зразка. За заявою засудженого та в інших необхідних випадках з метою захисту засудженого від можливих посягань на його життя з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ним злочину або при наявності медичного висновку за постановою начальника колонії його можуть тримати в одиночній камері. Але вже в ч. 5 цієї статті, закріплено положення про те, що засуджені до довічного позбавлення волі мають право:

- витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу;

- одержувати один раз на місяць короткострокове побачення та один раз на два місяці тривале побачення з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти;

- на побачення з особами, визначеними абзацом першим частини другої статті 8 цього Кодексу, без обмеження в часі та кількості в робочі, вихідні, святкові, неробочі дні в будь-який час з 8 години до 20 години для одержання

правової допомоги, конфіденційних юридичних консультацій, що невідкладно організовуються адміністрацією установи виконання покарань за ініціативою засуджених, їхніх родичів та/або осіб, визначених зазначеною статтею [65].

Водночас засудженим надається щоденна прогулянка тривалістю одна година. А при сумлінній поведінці і ставленні до праці після відбуття п'яти років строку покарання засудженому може бути дозволено брати участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру. Засудженим до довічного позбавлення волі може бути подано клопотання про його помилування після відбуття ним не менше п'ятнадцяти років призначеного покарання [65]. Останнє дає підстави вказати на те, що таких умов можуть змінюватися характер соціальних прав та правовий режим їх реалізації [65].

Зокрема, у ст. 151-1 КВК України, визначено, що засуджені до довічного позбавлення волі чоловіки можуть бути переведені:

1) з приміщень камерного типу, у яких тримаються дві особи, до багатомісних приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки з наданням дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру в порядку, встановленому законодавством, – після фактичного відбуття в таких приміщеннях не менш як п'яти років строку покарання;

2) з багатомісних приміщень камерного типу до звичайних жилих приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки - після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'яти років строку покарання [65].

Засуджені до довічного позбавлення волі, які злісно порушують установлений порядок відбування покарання, можуть бути переведені зі звичайних жилих приміщень до приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки [65]. Зміна умов тримання не застосовується до засуджених до довічного позбавлення волі, які хворіють на венеричні захворювання, активну форму туберкульозу, та з психічними розладами [65].

Доволі гуманною є ст. 151-2 КВК України, яка надає можливість більш повної реалізації соціальних прав жінок, які засуджені до довічного позбавлення волі. Так, у ч. 1 цієї статті визначено, що жінки, засуджені до довічного позбавлення волі, розміщуються, як правило, у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання. Тому для жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, встановлюється режим, передбачений для тримання засуджених у виправній колонії середнього рівня безпеки [65].

Отже, доцільно зазначити, що питання соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі на сьогодні не знайшло належного закріплення безпосередньо стосовно тих осіб, які відбувають покарання в місцях несвободи ДКВС України. Відповідно, питання кримінального права та кримінально-виконавчого (чи то кримінально-процесуального) також залишається відкритим.

Відповідно до енциклопедичної довідки, соціальні права характеризуються тим, що вони є насамперед правами людини, які є необхідними для *повноцінної участі її в житті суспільства* (курсив власний Т.Ч.) [20, с. 783]. Тут слід попередньо поставити питання про ціль та цінність соціальних прав з погляду суспільного життя, а саме: йдеться про соціальне життя, яке відбувається у правовій реальності, власне, під час відбуття покарання, чи, яке має відбутись пізніше, опісля звільнення. Очевидно, належність до людини як носія соціальних прав не тільки цим фактором зумовлюється. Тож, слід мати на увазі «абсолютність» та не абсолютність таких прав від особи носія.

Утім, не вдаючись у дискусію, звернемо увагу й на той аспект, що соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі, які кореспондуються через правовий статус засуджених, передбачають не так обов'язок держави утримуватися від тих чи інших дій, як її обов'язок створювати належні умови для їх виправлення і ресоціалізації.

Оскільки реалізація соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі позначаються у кожній галузі права на підставі предмета правового регулювання, свого методу правового регулювання або тих чи інших галузевих правовідносин, а також, функцій правового регулювання, ми вважаємо, що саме кримінально-виконавче законодавство, як фактор, закріплення правового статусу засуджених створює умови насамперед реалізації соціальних прав засаджених до покарання у виді позбавлення волі.

До речі, наша позиція кореспондується із відповідями персоналу місць несвободи ДКВС України. На запитання «Чи виступає кримінальне виконавче законодавство України як фактор закріплення реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі»? Опитані респонденти відповіли 240 так (100 %). Це демонструє, що персонал загалом володіє потребою в реалізації засудженими в місцях несвободи своїми соціальними правами в межах правового статусу.

2.2. Форми реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі

Проблематика реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі зумовлена багатьма факторами об'єктивного й суб'єктивного змісту, насамперед тими, які безпосередньо пов'язані із «формою» реалізації того чи іншого суб'єктивного права, що належить засудженим і ув'язненим у місцях несвободи ДКВС України. Якщо форма реалізації є невизначеною для правозастосувача, то є ризик щонайменше неефективного правозастосування норми права, реалізації суб'єктивного того чи іншого соціального права, забезпечення соціальних інтересів засуджених, створення умов для реалізації соціальних обов'язків тощо.

Як наслідок, такі проблеми впливають на мету кримінального покарання. Отже, постановка проблеми про форми реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, потребує ретельного наукового аналізу на рівні юридичної

конструкції. Дослідження проблеми форм реалізації норм кримінально-виконавчого права значною мірою були проведені на рівні теорії права. Посеред її дослідників можливо відмітити: сучасне наукове дослідження у сфері реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі О. В. Краснокутського «Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі» [60, с. 5]; наукову працю А. Л. Колодчиної та О. І. Богатирьової «Прокуратура як суб'єкт реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи», [50, с. 22]. наукову роботу українського ученого Ю. О. Новосада «Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності» [88, с. 7–8]. До речі, поіменовані вчені вказали додатковим аргументом своєї позиції, зокрема Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [102].

Попри теоретико-правовий контекст розробленості інституту «форм реалізації норм права», в вітчизняній правовій доктрині можливо виокремити і наукові пошуки стосовно реалізації безпосередньо того чи іншого суб'єктивного права в певних галузях права. Так, можливо виділити дослідника як О. В. Човгана, він переймався проблемами, які лежать у ключі обмеження прав засуджених («Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування», 2017) [144]. До речі, у зазначеному дослідженні, О. В. Човган розглядав питання соціальних прав через контекст «обмеження» [144]. Натомість питання форм реалізації соціальних прав на рівні юридичної конструкції розглянуто не було, ймовірно із причин іншого кута зору пошуку й вирішення наукової проблеми.

Проблеми юридичної конструкції розглядав у дисертації та монографії вітчизняний учений А. О. Дутко («Юридичні конструкції та їх використання в законодавчій практиці України», 2010) [36]. Деякі дослідники займалися доктринальним розвитком захистом конституційних соціальних прав. Посеред таких, актуальне дослідження провела О. В. Епель («Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні», 2020).

О. В. Епель розкриває питання соціальних прав через «конституційний захист», хоча приділяє увагу класифікації та понятійному апарату соціальних прав [38].

Захистом безпосередньо соціальних прав на міжгалузевому рівні переймався Я. Я. Мельник («Захист соціальних прав», 2022) [75]. Хоча дослідник провів й інші дослідження, але вони також не стосувалися реалізації норм соціального права, а також не стосувалися питань «засуджених осіб до позбавлення волі». Цікавими його роботами в контексті соціальної реалізації прав слід визнати: «Нормативність соціальних послуг», 2022 [79]; «Забезпечення соціальної безпеки в євроінтеграційних умовах», 2022 [78]; «Обмеження соціальних прав», 2022 [80] тощо [77].

Проте одна із праць Я. Я. Мельника у підрозділі монографічного дослідження («Безпека цивільного процесу: теоретико-правовий концепт», 2018) [76] все ж таки була акцентована на проблемі не стільки соціальних прав та прав в'язнів, скільки на аспекті юридичної конструкції в процесуальному сенсі. Тому цю роботу можна визнати як допоміжну стосовно досліджуваної в цій статті проблематики, адже вона, частково висвітлює проблеми тільки юридичної конструкції.

Були проведені й інші дослідження, які також частково надають нам можливість аналізувати проблеми соціальних прав. Так, на галузевому рівні в контексті забезпечення соціальних прав суддів, провів дослідження М. І. Іншин («Забезпечення соціальних прав суддів як передумова їх соціальної безпеки», 2020) [42]. Він розглядає питання соціальних прав через призму «забезпечення» [42].

Не було б зайвим вказати і на дослідження В. В. Безусового («Соціальний захист державних службовців в Україні», 2020) [7]. По суті, усі ці дослідження в тій чи іншій площині визначають питання реалізації саме норм соціального права з конкретною галузевою належністю – трудового права, конституційного права, кримінально-виконавчого права, процесуального (цивільного процесуального, адміністративного процесуального тощо).

Отож, як видно, безпосередньо формами реалізації соціальних прав засуджених до покарання позбавлення волі системно на доктринальному рівні у вітчизняній правовій доктрині досліджень, на жаль, не було проведено. Не проаналізовано і в означеній правовій доктрині проблеми юридичної конструкції стосовно форм реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Зокрема, не було комплексно проведено аналіз повноти моделі форм реалізації норм права, які закріплюють соціальні права засуджених до позбавлення волі. Адже існуюча загальнотеоретична концепція не відображає повною мірою належного досвіду правозастосування форм реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. Тобто за таких обставин наразі не постає за очевидне, які саме форми реалізації норм права притаманні засудженим до позбавлення волі в реалізації ними своїх соціальних прав та яка повнота конфігурації форм реалізації таких прав саме в'язнями.

У правовій доктрині з теорії права зазначено, що «юридична конструкція» є певною ідеальною моделлю правового явища, яка відбиває його структурні елементи та суттєві, необхідні взаємозв'язки між ними [21, с. 869]. Ця «модель» має певні ознаки, які у призмі порушеної нами проблематики відображатиме певний стержень проблем форм реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі.

Так, ознаками юридичної конструкції є те, що вона виступає специфічним юридичним засобом відображення суспільних відносин; є стійкою, стабільною моделлю відповідного явища; є продуктом накопиченого досвіду, практики; створюється в результаті абстракції [21, с. 840]. А. О. Дутко вважає, що основними вимогами до створення юридичних конструкцій є: повнота та цілісність; послідовний, несуперечливий характер; простота та досконалість; узгодженість з іншими конструкціями; стабільність; відповідність потребам правового регулювання та законотворчої практики, своєчасність; відповідність вимогам юридичної техніки [37, с. 15].

Показовим у юридичних конструкціях є те, що одна з їхніх форм класифікується за галузевим та міжгалузевим критерієм у правовому регулюванні [21, с. 871]. Це означає, що міжгалузовість може мати місце і для соціальних прав, власне, для виділення форм їх реалізації.

Отже, вважаємо, що такі чинники є важливими для подальшого розгляду проблем форм реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, їх потрібно враховувати, адже вони дають можливість відстежити безпосередньо недоліки «форм реалізації» соціальних прав, а також віднайти теоретичну та практичну цінність за результатами дослідження.

Разом з тим, постає за доцільне проведення аналізу та з'ясування наступного елементу предмета дослідження – концепції соціальних прав та приналежності їх засудженим до позбавлення волі.

У юридичній енциклопедії зазначено, що під соціальними правами слід розуміти ті права людини, які необхідні для повноцінної участі її в житті суспільства. Також зазначено, що соціальні права стосуються того, як люди спільно живуть і працюють, а також основних їхніх життєвих потреб. Вони засновані на ідеях рівності й гарантованого доступу до основних соціальних і економічних благ, володінні, користуванні ними та їхньому захисту [20, с. 783].

Як вбачається із дефініційного положення, у соціальних правах закладена певна основа-мета «повноцінної участі» у «житті суспільства». Тобто надання певних благ, їх пролонгація та втілення в життя людини (їх носія) внаслідок чого формальне життя набуває ознак «соціальності» (соціального життя); основа полягає і в тому, що саме соціальні права є стрижнем певних можливостей у соціальному житті для людини, а їх позбавлення (невід'ємність) є запорукою соціалізації, інтеграції в суспільство як і розвитку особистості.

Таким чином, стосовно належності соціальних прав в'язням, вони спроможні відіграти роль у вихованні та запобігання кримінально-карним правопорушенням. Адже відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України закріплюється фундаментальне положення стосовно того, що «...покарання має на меті не

тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами... (курсив власний – Т. Ч.)» [62]. «Виховання» є елементом реалізації, як і елементом мети покарання. Тобто, вони є нерозривними та несуть певну єдність для форми реалізації. Отже, законодавець визначив правило, взірець, принцип, з акцентом на соціально-правову модель (конструкцію) реалізації мети покарання.

Тому коли питання стосується реалізації права на життя в колективі, на гідність, на здоров'я, то питання про відносність нівелюється. До прикладу, психологічний клімат у колективі (який може не мати місця в колективі, де панує булінг, мобінг тощо), в державі (те саме – за расовими та етнічними належностями тощо), у тому числі й у місцях позбавлення волі.

Ретельно аналізуючи концепцію соціальних прав, слід додати і думку О. В. Тарути, яка в процесі дослідження соціальних прав доходить висновку стосовно того, що соціальні права людини знайшли своє відображення в конституційних положеннях та чинному законодавстві України. На її думку, це передбачає потребу в забезпеченні соціальної безпеки громадян, створення необхідних і достатніх умов для реалізації соціальних прав людини і громадянина. Разом з тим, на думку О. В. Тарути, виникає певна проблема, оскільки обсяг державних гарантій права на соціальний захист залежить від фінансово-економічних можливостей держави, тобто надання матеріальної допомоги соціально слабким має відбуватися на основі матеріально-фінансових можливостей держави. А сам по собі зміст та обсяг державних гарантій права на соціальний захист має відповідати принципу реальності, тобто нормативно-правовими актами мають бути визначені тільки ті види та розміри соціальних виплат та інших соціальних пільг, які держава в змозі надати громадянам, виходячи зі своїх ресурсів та на основі принципу балансу інтересів людини, суспільства та держави [130, с. 115].

На сучасному етапі розвитку держави ст. 3 Конституції України містить більше норму-мету, ніж норму, що відображає реальність. На її думку, основними причинами складної ситуації України в соціальній сфері є:

а) переоцінка державою своїх можливостей при прийнятті соціальних зобов'язань; б) неузгодженість соціальної політики зі здійснюваними в країні економічними перетвореннями; в) певна безсистемність при прийнятті рішень у сфері соціального забезпечення.

Таким чином, здійснення громадянських і політичних прав, яке зазвичай не пов'язане із суттєвими матеріальними витратами, не вимагає значних коштів з боку держави й суспільства та самих громадян стає більш-менш реальним для населення України. А ось, – зазначає дослідниця, – реалізація соціальних прав вимагає наявності ресурсів у розпорядженні держави, суспільства та й, у багатьох випадках, громадян і їх об'єднань. Тому і брак ресурсів не дозволяє втілити в Україні більшість соціальних прав, що автоматично надає їм статусу нереальних [130, с. 115].

Попри позитивні моменти висновків О. В. Тарути стосовно правового зв'язку залежності реалізації соціальних прав від соціальної безпеки, можливо вказати й на недоліки, які, на нашу думку, пов'язані із загальністю підходу до контексту форм реалізації норм соціального права. Адже не вказано, які форми реалізації є неприйнятні, колізійні, тобто чому та чи інша форма є неефективною при наявності в особи носія конкретного суб'єктивного соціального права? Очевидно, що та сама проблема стосується і такої особливої категорії осіб, як «засуджені до позбавлення волі».

У підручнику з теорії права зазначено, що правові норми реалізуються в різних формах. Робиться акцент на тому, що такий процес зумовлений низкою обставин, а саме: а)різноманітністю змісту і характеру суспільних відносин, що регулюються правом; б)відмінністю засобів впливу права на поведінку людей; в) специфікою змісту норм права; г)статусом того чи іншого суб'єкта в загальній правовій системі правового регулювання, його відношенням до юридичних приписів; д)формою зовнішнього прояву правомірної поведінки [46, с. 295].

В іншій юридичній літературі зазначається, що форми реалізації права класифікуються за різними підставами. Наприклад:

1) «залежно від суб'єктивно складу» на: а) індивідуальна форма реалізації, яка полягає у тому, що правові норми реалізуються в процесі одноосібних правомірних дій індивідів (виступ на мітингу); б) колективна форма реалізації, яка полягає у тому, що правові норми реалізуються постійними або тимчасовими колективами індивідів (укладення колективного трудового договору);

2) «залежно від участі у правовідносинах» на: а) поза правовідносинами. Вважається, що таким шляхом втілюються в життя норми, які встановлюють правовий статус суб'єктів права, а також норми, що фіксують природні права людини і громадянина (реалізація права на свободу совісті або права на недоторканість особи може відбуватись без вступу до яких-небудь відносин з іншими особами); б) у правовідносинах. Вважається, що це найбільш поширений варіант реалізації норми права [89, с. 170-171].

За характером дії суб'єктів права виділяють такі форми реалізації норм права, як дотримання (здійснюється через пасивну поведінку суб'єктів. Характерним для неї є утримання від активних дій, заборонених юридичними нормами), виконання (полягає в активній поведінці суб'єктів, яку слід здійснювати незалежно від їхнього власного бажання), використання (коли суб'єкти на свій розсуд за власним бажанням використовують надані їм права) і застосування (державно-владна, організаційна діяльність компетентних органів держави й посадових осіб із реалізації правових норм стосовно конкретних життєвих ситуацій шляхом внесення індивідуально-правових рішень (приписів)) [46, с. 296].

Таким чином, у контексті порушеного питання «за характером дії суб'єктів права», форма реалізація норм права стосовно осіб, засуджених до позбавлення волі, на нашу думку, може мати деякі уточнення, що вказуватимуть на розширення концепції класифікації форм реалізації норм права.

Для цього слід звернути увагу на сталий у теорії права інститут правового статусу осіб та на ту категорію осіб, яка може перебувати в місцях позбавлення

волі. Саме там можливі особливості форм реалізації норм права в силу щонайменше «правового режиму» (власне, особливого правового режиму – Т.Ч.), у якому реалізуються ці та інші норми права.

Наприклад, у теорії права виділяють такий правовий статус суб'єктів права, як певна сукупність прав, обов'язків та законних інтересів цих суб'єктів, а саме: загальний правовий статус, який визначений в межах певної правової системи (правовий статус людини); спеціальний правовий статус, який визначений для окремої категорії осіб (суддів, прокурорів, студентів, фінансових установ); індивідуальний правовий статус, який належить конкретній категорії осіб і визначається нормативними, індивідуальними та іншими правовими актами (правочинами зокрема) [71, с. 121].

Крім того, до структури правового статусу особи у юридичній енциклопедії пропонують відносити такі складові, як-от: 1) правові норми, які визначають правовий статус (норми конституційного та поточного законодавства, міжнародні договори); 2) основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки; 3) правосуб'єктність; 4) правові принципи; 5) громадянство; 6) гарантії прав і свобод; 7) юридична відповідальність; 8) правовідносини загального (статусного) типу [21, с. 535].

Також правовий статус є самостійною категорією, що має певні ознаки. До таких відносять: 1) має універсальний характер, оскільки поширюється на всіх суб'єктів; 2) відображає особливості особи та держави як учасників суспільних відносин та сутність і характер їх взаємодії; 3) права та свободи, що становлять основу правового статусу, не можуть бути реалізовані без інших його складових – обов'язків і відповідальності; 4) складові структури правового статусу є взаємозалежними і взаємодіючими; 5) забезпечує системність прав, свобод та обов'язків; 6) характеризується відносною стабільністю [21, с. 535].

Слід взяти до уваги й те, що характеристика окремих структурних елементів правового статусу особи питанням «гарантій прав, свобод і обов'язків». Під ними («гарантіями») розуміють комплекс матеріальних, організаційних, духовних і правових умов та передумов, які унеможливають

здійснення основних прав та свобод, виконання обов'язків людини і громадянина та забезпечують їх охорону від незаконних обмежень і посягань.

Поняття гарантії, – як зазначається в навчальному посібнику із теорії права, – охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. З-поміж таких найбільш значущими є юридичні гарантії, які визначаються як засоби забезпечення можливості осіб щодо безперешкодного здійснення ними своїх прав і обов'язків [92, с. 287].

Виокремлюють і таку форму реалізації права, яка залежить від ступеня активності суб'єктів: а) активні позитивні дії (використання права на виконання обов'язку); б) пасивна форма (бездіяльність суб'єктів) – шляхом утримання від дій, де реалізуються правові заборони, але не тільки вони (ця форма характерна для дозвільних норм, що закріплюють права і свободи, які є невіддільні від особи носія – право на життя, на честь, на гідність, свободу світогляду, особисту недоторканність, недоторканність приватного й особистого життя) [89, с. 171].

У цивільному праві виокремлюють певні форми реалізації правочинів, а реалізація прав залежить від правосуб'єктності (правоздатності та дієздатності).

Як відомо, правова природа дієздатності зводиться до того, що допомогою цього інструменту можливо встановити фіксацію юридичних фактів у діяльності особи (здатність усвідомити та керувати своїми діями), та визначити предмет їх відповідності тому чи іншому джерелу права. Отже, інститут дієздатності та інститут реалізації норми права є взаємопов'язаними. Оскільки у своїй сукупності він дозволяє оперувати правовим інструментарієм, відповідає на запит правової дійсності; виражає волю в поведінці особи; здатність особи до діяльності тощо. Дієздатності за цивільним правом належать такі критерії на рівні юридичної конструкції: евристичний (здатність усвідомлювати значення своїх дій через наявність певних навичок, знань та досвіду); психологічний (здатність керувати своїми діями); юридичний (здатність набувати суб'єктивних прав та юридичних обов'язків) [139, с. 151-]

152]. Звідси, слід поставити питання, чи збігається конструкція дієздатності із формою реалізації норм права чи то суб'єктивних прав? На нашу думку, наявність суб'єктивних соціальних прав у особи носія (до прикладу, засудженого до позбавлення волі) є основою для того, щоб в подальшому така особа могла реалізувати те чи інше благо, право, як і могла діяти відповідним чином.

Варто звернути увагу й на форми вчинення правочинів, адже згідно зі ст. 205 ЦК України такі можуть бути вчинені як в усній, так і в письмовій формі, а також і в електронній формі [140].

Такий підхід дає підстави нам додатково виокремлювати певні форми реалізації соціальних прав, а саме: нетипові форми реалізації норм соціального права (соціальних прав); усна, письмова та електронна форми реалізації соціальних прав.

При цьому важливо мати на увазі, що засуджені до позбавлення волі перебувають під особливою формою дією правових режимів, власне, реалізація соціальних прав зумовлена цією специфікою.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 63 КК України, покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Тобто йдеться про особливий правовий режим відбуття покарання.

Правові режими на думку І. О. Соколової поділяються на приватні та публічні. Під правовим режимом вчена-дослідниця пропонує розуміти засновану на загальних засадах (типах) регулювання сукупність взаємопов'язаних між собою правових засобів, які забезпечують стійке нормативне регулювання певної сфери суспільних відносин, виражають ступінь жорсткості юридичного регулювання, сприятливості чи не сприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права, припустимий рівень їх активності [124, с. 129]. Враховуючи норму-мету ч. 2 ст. 50 КК України, та концепцію праворозуміння ідеї правового режиму, його ступінь жорсткості повинен, а також, питання потреб задоволення інтересів суб'єктів права (як засуджених до

позбавлення волі, так і громадян від яких ізолювали засудженого, так і інтересів держави), то постає за очевидне, про врахування таких інтересів при реалізації норм соціального права, а, саме – соціальних прав засуджених в умовах режиму ізоляції.

До того ж у ч. 2 ст. 1 КВК України зафіксовано увагу також на соціальних правах, гарантіях тощо, як певна мета відбуття покарання. Зокрема, закріплено положення про те, що завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними [65].

Частинами 1, 2, 3 ст. 6 КВК України зазначено, що: а) виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослужняної поведінки; б) ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого; в) основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [65].

Відповідно до Наказу Міністерства оборони України від 04.06.2021 р. № 155 «Про затвердження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» творення

житлово-побутових умов для засуджених військовослужбовців та їх медичне забезпечення здійснюють відповідно до вимог Статуту внутрішньої служби Збройних сил України, Кримінально-виконавчого кодексу України, інших нормативно-правових актів [107].

Відповідно до Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України, у якому визначено, що приймальники-розподільники для дітей – спеціальні установи органів Національної поліції, призначені для тимчасового тримання дітей, які: 1) досягли 11-річного віку та щодо яких є достатньо підстав вважати, що вони вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, і які не досягли віку, з якого за таке діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, – на строк, визначений слідчим суддею, судом у постановленій у кримінальному провадженні ухвалі про поміщення особи у ПРД; 2) підлягають направленню за рішенням суду, що набрало законної сили, до спеціальних навчальних закладів для дітей, які потребують особливих умов виховання, і є достатньо підстав вважати, що такі діти займатимуться протиправною діяльністю, – на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб; 3) самовільно залишили спеціальні навчально-виховні заклади, у яких вони перебували, – на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб; 4) перебувають у розшуку як такі, що зникли, залишили сім'ї або навчально-виховні заклади (бродяжать), – на строк, необхідний для передавання їх уповноваженому підрозділу органів Національної поліції, який ініціював розшук, але не більше 36 годин; 5) залишили держави постійного проживання і відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають поверненню до держав свого постійного проживання, – на строк, необхідний для передавання їх батькам, іншим законним представникам або працівникам спеціалізованих установ держав постійного проживання [97].

До основних завдань ПРД, згідно з цим Положенням, належать:

- а) проведення індивідуальної профілактичної та виховної роботи з дітьми, запобігання вчиненню ними протиправних дій;
- б) виявлення причин і умов, що призводять до скоєння дітьми злочинів та правопорушень;
- в) дотримання прав дітей;
- г) взаємодія з органами державної влади, навчальними закладами і громадськими організаціями з питань проведення профілактичної та виховної роботи з дітьми, поміщеними до ПРД;
- д) забезпечення належних, безпечних і здорових умов перебування дітей та працівників ПРД, запобігання нещасним випадкам і професійним захворюванням [97].

Попри це, в додаток питань соціальних прав, питань форм реалізації норм права, доречно звернути увагу на питання «державні соціальні стандарти», «державні соціальні гарантії» та «соціальні норми і нормативи». Так, у ст. 1 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 року № 2017-III (надалі – Закон № 2017-III) визначено, що: *а) державні соціальні стандарти* – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій; *б) державні соціальні гарантії* – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, встановлені законами пільги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму; *в) соціальні норми й нормативи* – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами [103].

Отже, як бачимо, питання реалізації тих чи інших соціальних прав особами, засудженими до позбавлення волі зумовлюється відповідними

державними соціальними стандартами», «державними соціальними гарантіями» та «соціальними нормами й нормативами», а також відповідним правовим режимом. Натомість теоретико-правова класифікація форм реалізації є надто загальною юридичною конструкцією та не відображає особливостей форм реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі, а тому є не повною.

2.3. Особливості реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі

Реалізація права може мати певні ускладнення в ході правозастосування, які опосередковуються прогалинами та колізіями в праві. Таким чином, дотримання, виконання, використання та застосування як форми реалізації права за наявності в цьому процесі прогалин та колізій зумовлено особливими проблемами, які пов'язані з активними та пасивними діями, дозволами та заборонами, статусом суб'єктів права та уповноважених осіб.

Аналізуючи проблеми реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі за наявності прогалин та колізій, доцільно звернути увагу на доктринальні доробки, які дістали розвиток чи були пов'язані із правозастосовчим процесом.

Так, на сьогодні, проблемами прав людини у своїх дослідженнях переймався в сучасний період – С. П. Головатий (*«Про людські права», лекції*, 2016) [26]; П. М. Рабінович (*«Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація»*, наукова стаття, 2016) [117], М. І. Козюбра (*«Верховенство права, права людини і місцеве самоврядування: проблеми взаємозв'язків»*, наукова стаття, 2017) [48]; та інші.

Питання реалізації права на галузевому рівні у сфері адміністративного та інформаційного права були досліджені І. В. Арістовою та Ю. Ю. Макогонюком (*«Право на доступ до публічної інформації в екологічній сфері України: організаційно-правове забезпечення»*, монографія, 2017) [101]. Зокрема, дослідниками розділяється думка про першу та другу складову механізму

реалізації права на доступ до публічної інформації в екологічній сфері [101]. Це вказує на певні особливості реалізації прав на галузевому рівні, в тому числі цілком очевидно, що соціальні права так чи інакше також можуть бути реалізовані через інформаційну складову, через спеціальний адміністративний механізм в установах виконання покарань.

У контексті проблем реалізації соціальних прав засуджених та ув'язнених можливо виділити таких дослідників, як: Д. Ягунова (*«Пенітенціарна реформа як загроза правам людини»*, наукова стаття, 2017) [150], О. В. Човгана (*«Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування»*, монографія, 2017) [144], та інші [149].

Теоретик права П. М. Рабінович зазначає, що загальносоціальне право – це певні можливості учасників суспільного життя, які об'єктивно зумовлюються рівнем розвитку суспільства й мають бути загальними та рівними для всіх однойменних суб'єктів [116]. Такий підхід очевидно є широким, виражає загальне, об'єктивне бачення.

Натомість соціальні права є частиною так би мовити системи соціального права. Під ними зазвичай розуміють права людини, які необхідні для повноцінної участі її в житті суспільства [20, с. 783]. До речі, Д.В. Божко вивчаючи права люди вказує на те, що права людини є відображенням її об'єктивних потреб і такі потреби визнано певними «правами» людини як у міжнародних, так і в національних юридичних актах. На думку дослідника, після визнання України соціальною державою (ст.1 Конституції України) вони проявилися як соціальні права та трансформувалися в систему соціального забезпечення [13, с. 167].

Суть соціальних прав полягає у тому, як зауважує О.В. Тарута, що вони за своїм змістом вимагають певних активних дій з боку органів держави в інтересах особи щодо створення спеціальних програм та упровадження відповідного організаційно-правового та фінансового механізмів для їх забезпечення. А тому, задача держави має створювати соціальні програми, вести організаційну та господарську діяльність, яка б дала змогу гарантувати та

робити реальними проголошені соціальні права, які є, як вважають деякі вчені, вже предметом домовленості між суспільством і владою, тому що можливість забезпечення тих або інших соціально-економічних прав залежить від економічного стану держави, зрештою – від ефективності праці самих його громадян. [130, с. 113]. Отже, ступінь реальності соціальних прав засудженими під час відбування покарання залежить від їх активної участі у засобах виправлення і ресоціалізації: режиму, суспільно-корисної праці, навчання проходження пробаційних програм тощо.

Варто звернути увагу на позицію В. Крижної, яка розглядає соціальні права та свободи людини громадянина через призму міра поведінки або діяльності людини в соціальній сфері, що передбачає задоволення законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я. До них належать: (а) право на охорону здоров'я; (б) право на житло; (в) право на матеріальне забезпечення в старості, у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника тощо; (г) право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (харчування, одяг, житло) [61, с. 71]. Така позиція ученої кореспондується з нашим дослідженням, оскільки особа після звільнення з місць несвободи ДКВС України прийде в суспільство повноправним його членом і буде вимагати соціального захисту.

У підручнику із теорії держави і права зазначено, що у правозастосуванні за наявності колізії права керуються як правило такими правилами: а) при колізії норм різного ієрархічного рівня застосовуються норми вищого рівня; б) при колізії норм, виданих одним і тим самим органом, застосовується норма, видана пізніше; в) при колізії загальної і спеціальної норм застосовується остання [131, с. 334].

На думку Н. В. Юськів, реалізація прав неповнолітнього залежить від нормативного закріплення, забезпечення реалізації права шляхом встановлення інституційних та правових механізмів забезпечення та захисту прав, економічної ситуації в державі. А тому для України є важливим

імплементувати економічні та соціальні стандарти, – зазначає дослідниця [148, с. 128].

Натомість, розкривши питання сутності й особливостей соціальних прав, їхні проблеми в реалізації із загальнотеоретичного погляду, а також звернувши увагу на галузеві аспекти, доцільно з'ясувати питання правореалізації в контексті прогалин права та колізій у праві стосовно реалізації соціальних прав в'язнів.

Б. В. Малишев, досліджуючи проблеми застосування норм права і так звані «правозастосовчі помилки» [73, с. 36]. Так, на його думку, «правозастосовча помилка» – це ненавмисна текстуальна або смислова невідповідність дій суб'єкта правозастосування нормам матеріального і процесуального права, а також принципам права, яка має своїм наслідком перешкоджання реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єкта права [73, с. 36].

Доцільно мати на увазі, що традиційними *способами подолання прогалин* є аналогія закону та аналогія права. З огляду на відсутність положень законодавства, що прямо передбачали б можливість застосування аналогії в конституційному праві України, використання такого інструменту подолання прогалин є можливим у разі додержання чинних нормативних застережень. Заповнення прогалин у законодавчих актах є виключною компетенцією Верховної Ради України. Отже, Конституція України не передбачає повноважень Конституційного Суду України досліджувати та оцінювати конституційність законодавчих прогалин, відсутні також і конституційні норми щодо спеціальних процедур дослідження розглядуваних прогалин [118, с. 69].

У підручнику з теорії права зазначається, що прогалини в праві повинні усуватися органами правотворчості шляхом (видання) нової норми права (нового нормативно-правового акту). Також, обстоюється позиція в тому, що суб'єкт правозастосування повинен прийняти з розглядуваного юридичного питання індивідуально-правовий припис – подолати прогалину у праві [131, с. 333]. Аналогія закону – це використання для подолання прогалин у праві

норми тієї ж галузі права, що регулює подібні суспільні відносини. Натомість вважається, якщо така норма відсутня або якщо вичерпані всі можливості певної галузі для розгляду юридичного питання, допустимим є субсидіарне застосування правових норм суміжної, «спорідненої» галузі права. Якщо і це не можливо, то слід удаватися до аналогії права, яка передбачає усунення прогалин шляхом розгляду даного питання на основі загальних засад, принципів і цілей законодавства [131, с. 333]. Також слід мати на увазі, що сам по собі правозастосовний акт не застосовує прогалину, а тільки тимчасово «закладає проріху» у системі права, а правозастосовчий акт, що міститься в ньому, має суто казуальний характер [131, с. 333].

Т. Капцова, досліджуючи проблеми прогалин у праві, доводить, що ознаками прогалини в праві є, на її думку, така сукупність властивостей конкретної ситуації, за якої відповідні правовідносини входять до сфери правового регулювання, чинні норми права не дозволяють винести однозначне рішення зі спірних правовідносин у зв'язку з повною відсутністю правового припису конкретного змісту чи неповнотою чинної правової норми [43, с. 96].

Також, Т. Капцова констатує і те, що здійснене дослідження дозволило зробити висновок, що в сучасних умовах однією з властивостей права є неминуча його прогальність, аналогію закону й аналогію права в правовій системі України варто розглядати не як виняткові й тимчасові явища, а як природний інститут, зумовлений властивостями самого права. Використання аналогії закону або аналогії права як способів подолання прогалин у праві містить у собі певний творчий елемент, який разом із тим не перетворює правореалізаційну діяльність у нормотворчу [43, с. 97].

Попри доктринальні доробки, наведені вище, на сьогодні в судовій практиці було постановлено декілька рішень суду, які є доволі нестандартними на рівні правозастосування здійсненого у прогалинах права. Суд, у цих рішеннях зобов'язує реалізувати певні соціальні блага, а по суті, виконати не стільки певний обов'язок, який матиме соціальні наслідки, а йдеться про форму та спосіб заповнення прогалин реалізації соціальних прав судовою практикою.

Так, наприклад, Малиновський суд міста Одеси рекомендував класичну літературу засудженим, зокрема суд сформулював «завдання» так: читати книги значить перестати мислити, читання певних, визначених судом творів для обвинувачених буде стимулом для мислення і пізнання світу у вимірі без вчинення суспільно шкідливих дій. Твори визначені судом і які відносять до дитячої літератури (уроки зарубіжної літератури 5-го класу), саме призначені формувати в дитині всі добрі, сердечні і незлобливі відчуття як щодо себе, так і до навколишнього світу.

Крім того, вони показують, як люди співіснують протягом багатьох років не тільки без неприязні й ненависті один до одного, а й з необхідною у суспільстві повагою як до цінностей життя, так і до встановлених у суспільстві правил. Так, наприклад, у творі «Пригоди Тома Соєра» (1876 р.), його автор ОСОБА_12 дуже влучно окрім жартівних пригод неабиякого хлопчини показує які загальнолюдські цінності існують у суспільстві: «...будь-який предмет, що дістався нам ціною благородної, чесної праці, здається нам солодше і миліше» (Глава третя); «Сам того не відаючи, він відкрив великий закон, який керує вчинками людей, а саме: для того щоб людина або хлопчик пристрасно захотів мати яку-небудь річ, нехай ця річ дістанеться йому як можливо найважче»; «Робота є те, що ми зобов'язані робити» (Глава друга)....» [23].

Враховуючи зазначене, зрозуміло, що суд застосував право ніби в контексті ч. 2 ст. 65 КК України та ст. 6 КВК України. Адже у ч. 2 ст. 65 КК України йдеться про те, що «... особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень...» [62]. А у ст. 6 КВК України зазначено, що «виправлення засудженого» – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [65].

Слід звернути окремо увагу і на особливості реалізації обмежених соціальних прав засудженими до позбавлення волі, а саме в контексті теоретико-методологічних та практичних проблем правореалізації. Так, постановка

питання про права такої категорії осіб, які засуджені до позбавлення волі, очевидно зумовлює проблему про їх обмеження у різних формах, способах та, головне, наслідках.

Питання про обмеження саме соціальних прав повинно характеризуватись дещо іншою специфікою, яка може, чи то повинна бути, спрямованою на реалізацію соціальної політики держави, на реалізацію превентивних заходів запобігання злочинності, як і бути спрямованою на соціалізацію осіб із таким статусом, і призводити до їх виправлення та перевиховання.

Проте, щоб мати можливість розглядати предметно ті чи інші особливості обмеження соціальних прав осіб, засуджених до позбавлення волі передусім доцільно проаналізувати саме інститут обмеження соціальних прав. Адже саме цей інститут складає чи не один з основних елементів у процесі «відновлення» (її соціалізацію) особи, що засуджена до позбавлення волі.

Оскільки засудження особи до позбавлення волі відбувається за конкретним рішенням суду, тому варто враховувати чи встановлено судом додаткові покарання за вчинення кримінального правопорушення. Тут слід поставити питання про те, чи збігаються застосовані до засудженого обмеження соціальних прав за рішенням суду і законом, скажімо – Конституцією України?

Тож, наведені ті чи інші питання окреслені проблемою інституту обмежень соціальних прав осіб, засуджених до позбавлення волі, а отже, у фокусі структури та змісту цього інституту слід проаналізувати насамперед джерела (форми) права, які забезпечують правове регулювання таких специфічних правовідносин.

Так, у юридичній енциклопедії під «соціальними правами» розуміють права людини, необхідні для повноцінної участі її в житті суспільства. Вони стосуються того, як люди спільно живуть і працюють, а також основних життєвих потреб [20, с. 783]. Очевидно, що за такого підходу, враховуючи «соціальне життя» засуджених до позбавлення волі (коли засудженні працюють в місцях позбавлення волі, проживають тощо), ми можемо уявити реалізацію

соціальних прав як в межах виправної колонії, так і поза межами (при спілкуванні із рідними у певні дні та спосіб тощо).

Човган В.О. досліджуючи проблеми обмеження прав в'язнів розглядає широку палітру прав в'язнів, щоправда, доволі систематично та ґрунтовно обмежень саме соціальних прав в'язнів, і при цьому зазначає, що обмеження права варто передбачають два типи специфічних прав: залишкові та додаткові.

Натомість їхній зміст у корені відрізняється від прав вільних громадян. До додаткових специфічних прав В. О. Човган пропонує відносити: користування послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, отримання одягу, їжі, участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості та ін. [144 с. 99]. По суті, такі права є соціальними, проте дослідник їх не визначає, тим більше прав які можуть бути чи не можуть бути «обмежені».

К. А. Новікова досліджувала проблеми обмеження свободи як виду покарання. Дослідниця розкрила досить широке коло теоретичних, законодавчих та правозастосовних питань, пов'язаних із виробленням та обґрунтуванням оптимальної моделі для цього виду покарання. Попри це, питання обмеження соціальних прав не розкрито [86].

О. В. Винокуров та О. П. Кучинська сфокусували науковий пошук ближче до концепції прав людини та їх захисту. Зокрема, вчені дослідили проблеми «Захисту прав підозрюваного при затриманні та застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» (2020). Попри це, їхнє дослідження хоч і було сфокусовано на ідеї захисту прав людини при обмеженні в наслідок кримінально-процесуальних процедур, що застосувалось в контексті «тримання під вартою», проте, питання соціальних прав на цій стадії процесу не досліджувалось [22].

Доволі актуальну ідею щодо «обмежень» для людини розкрито в навчальному посібнику В. Й. Бочелюк та А. В. Турубарової «Психологія людини з обмеженими можливостями.», у якому проаналізовано теоретико-методологічні основи психології людини з обмеженими можливостями. Проте

ця праця має скоріш допоміжний характер для концепції реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі, але контекст прав людини не розкривався [16].

Водночас заслуговує на увагу і праця В. В. Ченцова та В. М. Тертишника, яка присвячена «Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою» (2016). У цій праці розкрито сучасну модель забезпечення верховенства права, проте питання соціальних прав, та особливості їх реалізації не розкрито [142].

Зрештою, слід констатувати і те, що підручники із кримінально-виконавчого права не висвітлюють проблеми обмеження соціальних прав засуджених до позбавлення волі [1].

З огляду на викладене, варто звернути увагу на те, що енциклопедично, *«обмеження соціальних прав»* – превентивний захід забезпечення пропорційності та законності під час правового регулювання правовідносин уповноваженим суб'єктом у належній формі та способом, переслідуючи легітимну мету при забезпеченні охорони прав і свобод, інтересів учасників правовідносин, стану захищеності системи права [20, с. 250].

Я. Я. Мельник, розглядає класифікацію обмеження соціальних прав за формами та способами. Зокрема, на його думку, доцільно класифікувати обмеження соціальних прав за формою та способами вираження, а саме: а) за формою вираження: обмеження змісту суб'єктивного соціального права за об'єктами правового регулювання: соціальні блага, соціальна діяльність, соціальні зобов'язання; інститут, правовідносини, суб'єктивні права, свободи та інтереси і їх зміст; джерела (форми) права; обмеження правомочностей – призупинення, зміни, зупинення активних чи пасивних дій, виражених у правомочностях (діяти у певний спосіб, спонукання до дій у певний спосіб, спонукання до застосування санкцій); обмеження стосовно форми реалізації права: усної та письмової форми; обмеження стосовно форми вираження поведінки суб'єкта соціального права: активна та пасивна форма поведінки; форм (джерел) виразу обмежень у праві: матеріальних та процесуальних

нормах права; у законах та підзаконних актах; у національних та міжнародних актах; у договорах та звичаях; у судових рішеннях; обмеження змісту в процесі реалізації суб'єктивного соціального права: утримання певної дії з реалізації, припинення певної дії з реалізації, зупинення певної дії з реалізації; обмеження в інститутах системи права: застосуванні принципів права; правовідносинах, джерелах права, у предметі та методі правового регулювання тощо; б) за способами застосування: обмеження з корегуванням строків та термінів дії суб'єктивного соціального права; обмеження шляхом призупинення дії суб'єктивного соціального права; обмеження шляхом звуження соціальних прав на певний період та в певний спосіб і формі; обмеження шляхом впровадження заборони реалізації додаткової групи дії соціальних прав; обмеження шляхом корегування форми та процесу дії НПА; обмеження шляхом застосування каучукових (оціночних) понять; обмеження шляхом застосування одного зі способів тлумачення норм права. З огляду на концепцію «правового регулювання» обмеження соціальних прав можливе завдяки: 1) засобам обмеження – є різного роду юридичні інструменти (норми права, нормативно-правовий акт, акт застосування права, акт реалізації прав і обов'язків); (2) способам обмеження – впливають у широкому розумінні із регулятивного процесу посеред заборон, дозволів, зобов'язань [80, с. 105-106]. Проте недоліком даного дослідження як на нашу думку, залишається відсутність призми обмеження соціальних прав саме щодо засуджених. Адже щонайменше йдеться про відкриті питання особливого соціально-правового статусу та дії особливого правового режиму. Відтак, дане дослідження також є неповним.

Відповідно до ст. 64 Основного Закону України визначено, що *конституційні права і свободи людини і громадянина* не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [54]. Натомість у цій самій же статті (ст. 64), зазначено про окремі випадки, у яких можуть бути допущені обмеження. Зокрема, йдеться про те, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням

строку дії цих обмежень. *Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України [54].*

З аналізу змісту ст. 64 Основного Закону означає, що йдеться про соціальні права та свободи як стосовно громадян України, так і осіб без громадянства, іноземців, біженців, що можуть бути позбавлені волі в Україні. Тут же, варто виокремити ті соціальні права визначені Конституцією України, які не можуть бути обмежені. Зокрема: ст.ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63. У праві соціального забезпечення (яке можна вважати частиною соціального права, як галузі права, що є ширшим), визначають інститут санкцій. Під ними розуміють правові засоби забезпечення належної поведінки суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин, які спрямовані на захист порушеного права чи оспорюваного законом інтересу, які передбачають застосування негативних наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру [20, с. 684].

Український учений Б.І. Сташків Б.І. вважає, що відбування покарання засудженої в місцях позбавлення волі обмежує та суттєво затрудняє користування особою належними їй правами громадянина України, що закріплені в Конституції та поточному законодавстві України. З метою реального гарантування таких прав у ч.3 ст.63 Конституції України передбачено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Вказана норма повинна бути конкретизована при регулюванні суспільних відносин у сфері соціального забезпечення засуджених [126, с. 391].

Тому, він приходить до висновків у тому, що даліше вдосконалення пенсійного забезпечення засуджених вимагає внесення суттєвих змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та КВК України [126, с. 396].

Попри це було б доречно і розкрити питання проблем формування соціальної політики щодо забезпечення реалізації соціальних прав під час відбування покарання у виді позбавлення волі в епоху цифровізації.

Зокрема, на нашу думку, актуальність піднятої проблеми полягає у тому, що цифровізація правового простору пронизує усі суспільні відносини, у тому числі й ті відносини, які стосуються реалізації соціальних прав осіб, засуджених до позбавлення волі. Відповідно, «кримінально-виконавча політика» повинна віднаходити позитивні аспекти трансформації й стосовно цифровізації соціальних прав стосовно осіб, засуджених до позбавлення волі. Це виглядає аксіоматично.

Україна, як соціальна держава, визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, як найвищу соціальну цінність. А утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 1, 3 Основного Закону; далі – К.У.) [54]. Тому гарантування законодавцем в Конституції України реалізації соціальних прав повинно бути забезпеченим у законний спосіб кожній людині (право на працю, право освіти, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, право на страйк, право на відпочинок, право на соціальний захист тощо), яка має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей (ст. 24 К.У.) [54], у тому числі через можливості реалізації таких соціальних прав в електронний спосіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (надалі – КВК України) «...завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; ...» [65].

Аналізуючи наукові доробки насамперед із соціального права (трудового права, медичного права, права соціального забезпечення, житлового права, сімейного права, пенсійного права, спортивного права тощо), на жаль, відстежити комплексні, системні та концептуальні наукові доробки стосовно

забезпечення проблем соціальних прав осіб в епоху цифрових трансформацій, засуджених до позбавлення волі, не представляється можливим через їх відсутність на національному рівні.

У теорії права проблемами правореалізації переймалися такі дослідники: М. І. Попадинець [98], у конституційному праві – О. А. Полянський («Реалізація функції правосуддя в сучасних умовах конституційного розвитку України», 2020 р.).

Слід враховувати й те, що реалізація соціальних прав осіб, засуджених до позбавлення волі так чи інакше пов'язана з дією інституту обмеження соціальних прав. Отже, це питання, очевидно, стосується проблеми цифровізації, власне – реалізації соціальних прав завдяки цифровим технологіям. З іншого боку, на доктринальному рівні слід звернути увагу на проблеми стану доктринальних розробок у згаданому напрямку.

Зокрема, тут було досліджено тільки декілька системних праць, з яких праця В. В. Костицького та О. Г. Кобан *«Обмеження правом законодавчої та судової влади»* (2017) та праці В.О. Кожевнікової *«Теоретико-методологічні засади обмеження особистих немайнових та майнових прав суб'єктів сімейних відносин»* (2016); *«Обмеження прав суб'єктів сімейних відносин»* (2019). Натомість єдиної концепції реалізації соціальних прав у контексті двох ключових складових правового режиму реалізації (а) обмеження; та в умовах (б) позбавлення волі – не було досліджено.

Як бачимо, комплексно проблему саме соціальних прав і, тим більше, у такому вузькому, але потенційно важливому правовому режимі «відбуття покарання із позбавленням волі» досліджено не було, проблему не розроблено доктринально. Адже зрозуміло, що в кримінальному та кримінально-виконавчому процесах особисті немайнові та майнові права звужуються, однак останні ж діють у цих сферах.

Чинне кримінально-виконавче законодавство також не оперує на достатньому рівні питаннями «цифровізації соціальних прав» осіб, засуджених до позбавлення волі. На звершення, доцільно зазначити, що в коментарі до ст. 2

до Віденської декларації і Програми дій визначено, що будь-який аналіз зобов'язань у галузі економічних, соціальних і культурних прав не може обійтися без розгляду зобов'язань з надання користувачам відповідного права (чи відповідних прав) конкретних гарантій їхнього здійснення.

Найчастіше ці зобов'язання розподіляють за «рівнями», що передбачають обов'язки: а) поважати, b) захищати, c) заохочувати і d) здійснювати всі закріплені в Пакті права. Також зазначено, що кожне з цих юридичних зобов'язань може приймати більш конкретні форми зобов'язань «поводження» (наприклад, форму дії чи бездіяльності) і зобов'язань «результату» (що передбачає, наприклад, досягнення визначеної мети). Адже, фактично, виділяється таке: «зобов'язується... прийняти... міри... усіма належними способами, включаючи, зокрема, уживання законодавчих заходів» [33, с. 21].

Водночас варто мати на увазі й те, що реалізація права безпосередньо пов'язана зі здатністю особи бути насамперед суб'єктом права, його носієм. Реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі, безумовно, відображає схожу юридичну конструкцію.

На сьогодні чи не основною та першочерговою проблемою на юридично-конструктивному рівні є те, що у правовій доктрині не ставиться питання про правовий зв'язок інституту «правосуб'єктності» та інституту «реалізації права», чи то реалізації норми права, проте такий зв'язок є також очевидним. Відповідно питання реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі в контексті інституту правосуб'єктності та інституту реалізації соціальних прав є актуальним, а тому досліджувана проблема потребує нагального аналізу та вирішення.

На наше переконання, це насамперед пов'язано щонайменше із тим, що засуджений, будучи суб'єктом права, будучи носієм прав, має мати можливості реалізувати ці права у спеціальному правовому режимі правових обмежень, тобто у ході ізоляції.

Також потреба вирішення цієї проблеми полягає і в тому, що кожен засуджених до позбавлення волі може мати різну правосуб'єктність на момент початку відбуття покарання, у процесі якого можуть наступати певні наслідки.

Тож, питання правосуб'єктності не вживається у правовій доктрині теорії права абстрактно, а в кримінально-виконавчому праві, навпаки, звужено, сфокусовано на главі 2 КВК України.

Що стосується інших галузей права, зокрема: у кримінальному праві – кримінальна правосуб'єктність; у цивільному праві – цивільна правосуб'єктність; у трудовому праві – трудова правосуб'єктність; у кримінальному чи цивільному процесі – кримінально-правова правосуб'єктність і, відповідно, цивільна процесуальна правосуб'єктність. Зрозуміло, що усі перелічені правосуб'єктності відображають прив'язку до: а) до суб'єкта права; б) суб'єктивних прав певної галузевої приналежності; в) здатність до їх реалізації чи здатність бути носієм цих прав.

Отже, слід поставити питання, яка правосуб'єктність у засуджених до позбавлення волі? Кримінально-виконавча? Цивільно-правова? тощо. Чи, може, «соціально-правова»? – коли питання ставиться про реалізацію соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, коли питання стосується соціального права?

Однак, тут порушується ще проблема, яка пов'язана з тим, що жодна вітчизняна комплексна наукова праця не містить відповіді на те, що таке «соціально-правова правосуб'єктність». Чи не означає це, що її не існує? Але ж вживаються такі терміни, як «соціальні права» (суб'єктивні права – *Т.Ч.*) та «соціальне право» (як галузь – як об'єктивне право – *Т.Ч.*), і вони є усталені.

Відшуковуючи відповіді на ці питання, на нашу думку, для цього слід проаналізувати понятійний апарат основних вживаних нами правових категорій. У юридичній енциклопедії зазначається, що «правосуб'єктність» – здатність особи бути суб'єктом права, учасником правових відносин. Також правосуб'єктність визначає правове становище особи в суспільстві, виступає умовою та гарантією стабільності її правового статусу [21, с. 597].

Натомість соціальні права – це «...права людини, необхідні для повноцінної участі її в житті суспільства. Соціальні права стосуються того, як люди спільно живуть і працюють, а також їх основних життєвих потреб...» [20,

с. 783]; «соціальне право» – «... самостійне структурне утворення, на рівні з такими правовими структурами як приватне та публічне право...» [20, с. 707].

Отже, взаємозв'язок є очевидним, і він відстежується як ціле та окреме, має міждисциплінарний характер. Таким чином, враховуючи викладене, можливо стверджувати, що реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі вказує на обов'язкову наявність у них правосуб'єктності. А враховуючи питання розвитку соціального права як галузі права, можливо ставити питання про соціально-правову правосуб'єктність засуджених до позбавлення волі.

Натомість щодо визначення терміну поняття «соціально-правова правосуб'єктність», а також, його розмежування із «соціально-правовою правосуб'єктністю засуджених до позбавлення волі» слід провести окреме дослідження. Це спонукає нас до наступних висновків.

Висновки до розділу 2

1. У проведеному дослідженні зазначено, що реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі – це процес, за допомогою якого засуджена особа під час відбування покарання у виді позбавлення волі забезпечується результатом повноцінного або часткового отримання соціальних благ, соціальних послуг, задоволенням соціальних інтересів та створенням можливостей для реалізації соціальних обов'язків. Усе це адміністрація виправної колонії її персонал має забезпечити з метою виправлення і ресоціалізації засудженого та запобігання вчинення ним нового кримінального правопорушення.

2. Виокремлено ознаки реалізації соціальних прав, які поділені на обов'язкові та факультативні. До обов'язкових ознак реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі слід віднайти: а) наявність суб'єктивного соціального права в особи засудженого; б) втілення в соціальне життя приписів правових норм шляхом активної чи пасивної правомірної поведінки чи

правомірної бездіяльності, зокрема, використання і виконання та дотримання в особливому правовому режимі (ув'язненні; позбавлення волі); в) об'єкт, мета реалізації характеризується не стільки задля виправлення засудженого та запобігання правопорушенням, скільки фактичну участь у соціальному житті особи, що позбавлена волі (ув'язненого); г) наявність проходження стадій реалізації соціального права, зумовлених конкретною процедурою (формою, режимом); д) настання соціально значущих наслідків для в'язня: повноцінна чи обмежена участь у соціальному житті, створення та спожиття соціальних можливостей, соціальних благ, отримання та спожиття соціальних послуг, утворення соціального простору тощо; ж) наявність засобів, як передумов виправлення осіб, позбавлених волі, якими є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив тощо; з) настання наслідків в ході чи за результатами реалізації соціальних прав – соціалізація, соціальне життя, ресоціалізація (наявність певного плану, припису, ідеї); е) можливість задоволення в'язнем соціальних благ, соціальних інтересів, соціальних свобод та соціальних обов'язків. Така можливість опосередковується рівнем міждисциплінарного формату правового регулювання (у певній галузі права, у певному правовому режимі).

3. У дослідженні констатовано, що до факультативних ознак реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі слід віднести:

а) наявність норми соціального права, адже не завжди правовий припис (позитивного права) є ознакою того, що таке право може бути реалізоване, так само як не завжди суб'єктивне соціальне право може бути закріплене в правовій нормі, так само як суб'єктивно соціальне право може бути реалізоване згідно з приписами соціальної норми;

б) супроводження реалізації соціальних прав певними правовими обмеженнями соціальних прав, в наслідок застосуванням соціальних санкцій до вже реалізуємих соціальних прав. У випадку відсутності процесу реалізації того чи іншого соціального права, санкції не охоплюються як ознака процесом

реалізації. Це пояснюється тим, що соціальне право перебуває в об'єктивному, а не в суб'єктивному форматі;

в) наявність ознаки зловживання правом, адже зловживання правом є ознакою «реалізації»;

г) супроводження реалізації того чи іншого суб'єктивного соціального права представником установи виконання покарань; (д) наявність застосування та дії соціальних санкцій в процесі реалізації соціального права, так звана «присікальна реалізація» (обмежена реалізація).

4 Для задоволення соціальних благ, форма реалізації права, має фундаментальне значення через те, що впливає на гарантії дотримання соціальних прав, стандартів реалізації суб'єктивного права, формою та способом захисту соціальних прав особами, які засуджені до позбавлення волі, а, разом з тим, і (чи не головне): а) пройдено стадії реалізації соціального права та б) досягнення мети притягнення до кримінальної відповідальності – виправлення та перевиховання засудженого. Адже соціальний аспект ізольованої від суспільства особи є важливим через те, що саме завдяки реалізації соціальних прав або ж прав із соціальним змістом чи тих прав, які закладають соціальні наслідки для засудженого, відбувається процес виправлення та ресоціалізації, що власне готує їх до реінтеграції в суспільство після відбутого покарання.

РОЗДІЛ 3

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

3.1. Реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі як окремий інститут: поняття, ознаки, принципи

Реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення справляє чимале значення в ході відбування засудженими призначеного їм покарання через те, що така, безпосередньо пов'язана як із запобіганням нових кримінальних правопорушень, так із їх виправленням. Адже у ч. 1 ст. 6. Кримінально-виконавчого кодексу України (*надалі* – КВК України) зазначено, що виправлення засудженого є процесом позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [65].

А тому, очевидно, що соціальні можливості осіб засуджених до позбавлення волі пов'язані саме з їхнім розвитком, власне ресоціалізацією (ч. 2 ст. 6 КВК України). Натомість мало можливим видається реалізація того чи іншого соціального права в місцях позбавлення волі без належного розуміння поняття та ознак його (їх) реалізації, адже йдеться щонайменше про правозастосування, оцінку юридичним фактам, відшукування необхідної норми права, яка містить те чи інше соціальне право тощо.

Відтак, для того аби вести повноцінну наукову та практичну дискусію про реалізацію соціальних прав засуджених до позбавлення волі, необхідно насамперед звертатись до аналізу понятійного апарату «реалізації соціальних прав засуджених...».

Звісно, проблемами реалізації права переймалися вітчизняні вчені теоретики права, а зокрема: М. І. Козюбра (*«Загальна теорія права»*, підручник, 2015), А. І. Ющик (*«Діалектика права»*, монографія, Том 1, Том 2, 2013), Б. В. Малишев та О. В. Москалюк (*«Застосування норм права (теорія і*

практика)», навчальний посібник, 2010), В. В. Дума («Підходи до праворозуміння та реалізації правових норм», наукова стаття, 2009), О. І. Осауленко («Загальна теорія держави і права», навчальний посібник, 2015), І. А. Сердюк («Реалізація норм права: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості», наукова стаття, 2018), А. І. Коструба («Правозастосування – форма реалізації права: досвід феноменологічного аналізу», наукова стаття, 2016), Л. М. Кельман («До питання про співвідношення понять правозастосовної діяльності та реалізації права: теоретико-правовий аспект», наукова стаття, 2017), О. В. Легка («Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти», наукова стаття, 2012), та інші.

На галузевому рівні питаннями реалізації не стільки прав, а безпосередньо обов'язків у цивільному процесі переймався Я. Я. Мельник («Обов'язки учасників цивільного процесу», кандидатська дисертація, 2013).

Інші дослідники на галузевому правовому рівні, зокрема у сфері соціального права, переважно ведуть мову про правозастосування, правове регулювання, ефективність норм права, охорона і захист прав тощо. *Наприклад*, Л. Ф. Купіна («Ефективність норм трудового права», докторська дисертація, 2021), О. В. Епель («Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні», докторська дисертація, 2020), Б. І. Сташків («Правове регулювання соціального забезпечення бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі», наукова стаття, 2008) тощо.

На рівні кримінально-виконавчого права проблемами прав засуджених осіб переймався В. О. Човган («Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування», монографія, 2017).

Натомість у жодній із наведених праць не було ретельно досліджено питання поняття та ознак реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Отже, такий стан проблеми спонукає нас провести аналіз зазначеної проблеми із реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі та з'ясувати питання поняття та ознак у зазначеному ключі.

Таким чином, слід з'ясувати поняття та ознак реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Вирішення дефініції та ознак «соціальних прав засуджених до позбавлення волі», сприятиме чіткому оперативному застосуванню на практиці та покращить у правовій доктрині праворозуміння стосовно реалізації суб'єктивних соціальних прав осіб засуджених до позбавлення волі.

Розкриваючи проблему дефініції та ознак «реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі», методологічно, на нашу думку, важливо з'ясувати передусім питання філософські, які стосуються термінів «поняття» та «ознаки». Потім необхідно визначити теоретичний зміст поняття «реалізації права», «реалізації прав»; після чого доцільно перейти до аналізу загальної дефініції соціальних прав; проаналізувати місце реалізації соціальних прав в окремих правових режимах, зокрема, звернути увагу на ті, які характеризуються «обмеженістю»; та, зрештою, перейти до формулювання ознак та аплікації дефініції «соціальних прав засуджених до позбавлення волі».

У філософському словнику зазначається, що термін «поняття» вживається у декількох значеннях, а саме: 1) спосіб розуміння та абстрактного уявлення результатів пізнання певної предметної галузі через усвідомлення істотних характеристик її об'єктів; 2) форма мислення, що характеризується відображенням закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їхні загальні та специфічні ознаки. Утворення поняття – складний процес, у якому застосовують такі засоби пізнання, як порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, умовиводи. У мові поняття виражається словом (звичайно іменником у називному відмінку) або словосполученням [137]. Натомість з філософського погляду вважається, що «ознака» – «особливість предмета або явища, яка визначає подібність свого носія до інших об'єктів пізнання або відмінність від них; те саме, що і *властивість*. Цікавим є те, що сукупність певних ознак (яка може зводитися і до єдиної ознаки) дозволяє відрізнити предмет (явище) від інших предметів (явищ)...» [137, с. 497].

Звертаючи увагу на правовий режим у якому перебувають засуджені до позбавлення волі, важливо зазначити, що саму по собі пенітенціарну систему можна розглядати як у вузькому, так і широкому сенсі. У широкому розумінні пенітенціарна система – це сукупність взаємопов’язаних і взаємозумовлених державно-правових засобів, методів і гарантій, спрямованих на досягнення цілей кримінального покарання в діяльності органів і установ виконання покарань; у вузькому розумінні – це система органів і установ виконання покарань [12, с. 34].

Стрижнем концепції реадaptaції засуджених є постулат про «суб’єктивний розвиток особистості», зміст якого передбачає соціальний і духовний розвиток індивіда, корекцію його установок і необхідність самостійної видозміни та самотворення у життєдіяльності правопорушника. Тому для розв’язання завдань ресоціалізації особистості засудженого необхідний індивідуальний, диференційований підхід у виборі ефективних форм і методів роботи [6, с. 11].

За визначенням, «соціальні права», – як зазначається в енциклопедії із права соціального забезпечення, – це ті права людини, які необхідні для повноцінної участі її в житті суспільства. Також соціальні права стосуються того, як люди спільно живуть і працюють, також їхніх основоположних життєвих потреб. Вони засновані на ідеї рівності й гарантованого доступу до основних соціальних і економічних благ, володінні, користуванні ними та їхньому захисті [20, с. 783].

Отже, усі ці питання є питаннями, які торкаються проблем реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі в особливому правовому режимі. У загальних підходах до оцінки сутності реалізації права важливо звернути увагу на деякі питання, які закріпилися у правовій доктрині стосовно реалізації норм права та питання реалізації соціальних прав.

Так, в юридичній енциклопедії зазначається, що під поняттям «реалізація норм права» розуміється «... процес втілення приписів правових у поведінці

суб'єктів та їх практичній діяльності по здійсненню прав і виконанню юридичних обов'язків...» [147, с. 246].

У підручнику з теорії права під редакцією М. І. Козюбри зазначається, що *«реалізація норм права»* – це насамперед втілення (здійснення) їх вимог у правомірній поведінці людей – суб'єктів права [40, с. 235]. Така ж подібна теза міститься і в навчальному посібнику з теорії права з акцентом на «практичну діяльність», а, саме, визначено, що *«реалізація норм права»* – це *«... втілення розпоряджень правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності...»* [92, с. 174]. У підручниках із теорії права зазначено й те, що реалізація права може бути пов'язаною як зі здійсненням правомірних дій, так і з правомірною бездіяльністю. Результатом реалізації права є досягнення відповідності фактичних дій (бездіяльності) вимогам норм права щодо цієї поведінки суб'єктів права [40, с. 235].

І. А. Сердюк вважає, що *«реалізація норм права»* слід розуміти втілення приписів уповноважуючих, зобов'язуючих і забороняючих норм права в об'єктивованому волевиявленні право-дієздатних суб'єктів (їхній правомірній поведінці), що здебільшого породжує правопевні для учасників суспільного життя юридичні наслідки та *забезпечує досягнення мети правового регулювання – упорядкування, охорону та розвиток суспільних відносин* (курсив власний – Т.Ч.) [122, с. 77].

В. В. Дума, досліджуючи спільно питання реалізації правових норм та питання праворозуміння, вважає, що реалізація права справляє величезне значення, оскільки: 1) саме шляхом правореалізації здійснюються суб'єктивні права й обов'язки, без яких учасники самотійно не зможуть втілити правові норми у життя; 2) норми права визначають специфіку правовідносин, відповідно до якої визначається поведінка учасників правовідносин; 3) реалізація права необхідна також у випадку виникнення спору між учасниками правовідносин [35, с. 51].

Означені підходи надають підстави вести мову про здебільшого позитивістський підхід реалізації, адже йдеться про «норму», яка закріплена в

нормативно-правових актах (певних джерелах права загалом). Крім того, наявність «практичного» елементу у визначенні реалізації норм права, а також «результату» або «втілення» в процесі реалізації уособлює питання наслідків у правореалізації, які повинні бути так чи інакше «правовими». Адже реалізація як певний «процес» повинна породжувати право, що є очевидним. Такі наслідки повинні бути спрямовані на досягнення певної «мети».

Реалізація соціальних прав саме засудженими до позбавлення волі опосередковується метою, яка визначена на стадії призначення покарання, що визначена в ст. 65 Кримінального кодексу України (*надалі* – КК України). У цій статті, а саме в ч. 2 зазначено, що «...особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень....» [62]. Отже, первинна мета (назвемо її так – *Т.Ч.*) складає такі «засновки-вимоги» як: а) «виправлення» та б) «попередження». Разом з тим, призначене покарання повинне бути «необхідним» й «достатнім». Тут слід поставити питання, чи є «виправлення» та «попередження» елементами ознак реалізації норм права, власне, як і елементами ознак реалізації суб'єктивного соціального права? Також слід розв'язати питання про те, що є «необхідність» й «достатність» також елементами процесу реалізації? Отже, можливо змодельовати ситуацію, коли особа відбула покарання, але не стала на шлях виправлення, то, чи дійсно відбулась реалізація соціальних прав? І, якщо відбулась, то чому вона не виправлена? Чи були враховані достатність та необхідність?

Водночас, крім таких риторичних питань□ слід звернути увагу і на д. С. Подпіснова, який зазначає, що реалізація уявляється насправді складним процесом. Адже, на погляд дослідника, до нього (процесу – *Т.Ч.*) включаються певні кореляти. Зокрема, (а) суб'єкт реалізації, (б) об'єкт реалізації (певний план, припис, ідея), (в) усвідомлювана суб'єктом можливість втілення об'єкта в реальність (безпосередньо залежить від того□ що саме суб'єкт бачить кінц. метою реалізації, чого він хоче досягти в підсумку), (г) спосіб такого втілення (визначається специфікою об'єкта реалізації, наявними у суб'єкта ресурсами) та

його (д) результат [95, с. 107]. Беручи до уваги такий підхід, на у питанні інституту «реалізації» виокремлюються певні елементи, які вказують на певну послідовність, які можуть слугувати ознаками того, що реалізація як процес (як послідовність, як форма) відбулась. Але, очевидно, коли йдеться про конкретне специфічне суб'єктивне соціальне право, то і ці ознаки повинні мати дещо інший вираз (забарвлення), надаючи процесу реалізації конкретних особливостей. Відповідно, із соціальними правами (їх реалізацією) такі особливості «процесу» повинні наповнюватись специфікою, яка залежить від змісту соціальних прав, а разом з тим, і специфікою відповідного правового режиму, адже такий визначатиме своєрідну відповідну особливість реалізації того чи іншого права, адже від того, «де саме» та «за яких умов» реалізуватиметься суб'єктивне право (норма права) охоплюватиме сам процес реалізації норм права. Таким чином, ці питання матимуть важливе значення.

Оскільки у теорії права виокремлюють такі типи реалізації норм права як: (1) *безпосередню реалізацію*, (2) *правозастосовну реалізацію*). При цьому слід розуміти, що такими суб'єктами все одно є люди, хоч і, як правило, професійно підготовлені (посадові особи відповідних органів державної влади; громадянин реалізує своє право на пенсію лише із залученням органу Пенсійного фонду, який приймає рішення про призначення пенсії цій особі, особа виконує свій обов'язок щодо сплати пені лише після ухвалення відповідного судового рішення) [40, с. 235].

Важливе значення для розкриття природи реалізації норм права має також виокремлення її *форм*, яке здійснюється залежно від *характеру дій, необхідних для реалізації права* [40, с. 235]. Тому варто вказати на те, що на основі методів здійснення права правореалізуюча діяльність поділяється на владну (примусову) і невіддільну (добровільну); а залежно від відносин суб'єктів права розрізняють форми реалізації – які засновані на формальній рівності сторін, а також такі, де одна сторона наділена функцією веління; відповідно до поділу норм на заборонні, зобов'язальні та уповноважувальні виділяють три форми реалізації норм: використання, виконання та дотримання [92, с. 175].

Доволі схожа наступна форма реалізація норм права. Так, залежно від способів правового регулювання розрізняють такі *форми реалізації* норм права, а саме: *використання, виконання, дотримання та застосування*. Наприклад, використання норм права полягає в тому, що учасники правовідносин на свій розсуд розрізняють права, зазначені в нормах (використання права на здобуття освіти); виконання правових норм вимагає активної поведінки суб'єктів суспільних відносин щодо здійснення ними покладених на них обов'язків (виконання обов'язку по сплаті податків); дотримання норм права своїм змістом передбачає утримання суб'єктів права від здійснення заборонених правом дій, тобто це пасивна форма зазначених суб'єктів (дотримання заборони порушення правил дорожнього руху) (курсив власний – Т.Ч.) [147, с. 246].

Кельман Л.М. вважає, що реалізація соціальних прав людини є звичайними, простими формами забезпечення, і пов'язані з діяльністю суб'єктів, які наділені нормами права їх реалізувати, а тому ми вважаємо, щот їх потрібно виокремити шляхом правозастосування як особливу, специфічну форму реалізації права [44, с. 39].

З цивільно-правового погляду, правозастосування, на думку А. Коструби, є етапом на стадії правореалізації правового регулювання цивільних відносин. Реалізація суб'єктивних цивільних прав і юридичних обов'язків у приватноправових відносинах може бути забезпечена присутністю органу державної влади, який має відповідні компетенцію і повноваження, але переважно це відбувається за його відсутності. Ця теза теж посилює позицію автора про те, що правозастосування не є самостійною стадією правового регулювання цивільних правовідносин, проте є елементом стадії правореалізації чи іншої стадії правового регулювання, у межах якої досягається встановлений правовий результат діяльності учасників цивільних правовідносин (стадія правозахисту) [57, с. 21].

У сучасній юридичній енциклопедії із теорії права вживається термін «правореалізація». Під нею розуміють важливу складову правового регулювання, процес і результат об'єктивації змісту правових норм і принципів

у правовідносинах, тобто приведення фактичного стану речей у відповідність до правових настанов. Також зазначено, що в такому ключі йдеться як про відповідне зумовлення дійсності (так званої «об'єктивної реальності»), так і про правову оцінку фактичних станів (кваліфікація правопорушень, визнання права у зв'язку з тривалим фактичним володінням і користуванням тощо) [21].

Правореалізація передбачає трансформацію нормативно визначених моделей поведінки в суб'єктивні права й обов'язки адресатів правового впливу. Таким чином, вважається, що абстрактні за своїм змістом настанови набувають індивідуалізації й конкретизації у формі персоналізованих приписів і констатацій, а також забезпечуються відповідними процедурами та гарантіями. Причому проміжною ланкою між нормативною регламентацією й правомірною поведінкою виступають й індивідуальна регламентація та правозабезпечення [21, с. 584].

Цікавим є і те, що в навчальному посібнику звертається увага на способи і форми реалізації норм права. Так, зазначено, що залежно від суб'єктів права, які реалізують право, виділяють індивідуальну й колективні форми правореалізації. До прикладу, індивідуальна форма правореалізації полягає в можливості особи самотійно (в індивідуальному порядку) використовувати свої юридичні права і виконувати покладені на неї юридичні обов'язки. Натомість колективна форма правореалізації потребує для цього поєднання зусиль кількох суб'єктів. Наприклад, у ст. 45 Конституції України визначено, що громадяни мають право на відпочинок, яке може бути реалізоване як у колективному, так і в індивідуальному порядку. Натомість уже ст. 46 Конституції України передбачає право громадян України на об'єднання в політичні та громадські організації, яке може бути реалізоване тільки в колективному порядку [92, с. 174].

Окремо звертаючи увагу на праводотримання, в юридичній енциклопедії зазначається, що праводотримання зазвичай передбачає пасивну поведінку (бездіяльність) адресата правового впливу і виступає формою реалізації заборон. Щоправда, іноді, як вважається, правовою нормою забороняється саме

пасивна поведінка, тож можлива також реалізація заборон в активній формі (наприклад, заборона ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані тощо) [21, с. 584].

На думку Н. Атаманової, перспективним вбачаємо розгляд класифікаційних критеріїв для виокремлення різних *форм* реалізації норм права (курсив власний – Т.Ч.) [4, с. 168]. Тут, дійсно, важливе значення для розкриття природи реалізації норм права, очевидно, має питання виокремлення «*форм реалізації*», яке здійснюється за теоретичною концепцією залежно від *характеру дій, необхідних для реалізації права* [40, с. 235]. Тому треба звернути увагу на ту тезу із наукових доробок, у якій йдеться про те, що саме на основі методів здійснення права правореалізуюча діяльність поділяється на владну (примусову) і невідну (добровільну); а залежно від відносин суб'єктів права розрізняють форми реалізації на ті, які засновані на формальній рівності сторін, а також ті, де одна сторона наділена функцією веління; відповідно до поділу норм на заборонні, зобов'язальні та уповноважувальні виділяють три форми реалізації норм: використання, виконання та дотримання [92, с. 175]. Отже, класифікаційні підходи концепції форм реалізації норм права дістали таку (класифікацію) з огляду на характер норми права, з огляду на відносини рівності між сторонами, з огляду на метод примусу та добровільності тощо.

Л. М. Кельман вважає, що оскільки виконання, дотримання, використання є звичайними, простими формами реалізації, які пов'язані з діяльністю суб'єктів, то це відбувається за умови, коли права й обов'язки громадян реалізуються без конкретизації та індивідуального підходу. Правозастосування ж зумовлене природною потребою в усуненні перешкод для нормальної реалізації права. Його особливостями є те, що зазвичай така діяльність пов'язана з діяльністю спеціально уповноважених органів – суб'єктів, які наділені владними повноваженнями, в окремих випадках і недержавних суб'єктів, завершується прийняттям правового акта застосування права, в якому підтверджуються, встановлюються, змінюються або припиняються юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів у

конкретній життєвій ситуації. Із зазначеного, на нашу думку, потрібно виокремити правозастосування як особливу, специфічну форму реалізації права [44, с. 39]. З такою тезою варто погодитись, оскільки йдеться про досягнення мети. У контексті нашого дослідження, такий аспект має також важливе значення, адже становить, на нашу думку, елемент (заключну ознаку) реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. Така ідея підтверджується та опосередковується метою покарання, визначеною в ч. 2 ст. 65 КК України.

У відступ від форм реалізації доречно звернути увагу на дослідження О. В. Легкої, яка пропонує виділяти реалізацію норм права за складністю дій правореалізуючих суб'єктів. Зокрема, на її думку, можна виокремити такі форми: *а) безпосередня (проста)*, що здійснюється без участі держави – дотримання, виконання, використання; *б) опосередкована (складна)*, що здійснюється з участю держави – застосування [68, с. 32].

Ми підтримуємо позицію Н Атаманової про те, процесуальна форма застосування норм права зумовлює форму процесуального доказування суб'єкта, а це не що інше, як юридичні правила, установлені законодавцем для суб'єкта застосування норм права та, зокрема, суб'єктів доказування і зорієнтовані на реалізацію законодавчої волі у кожному певному правовому спорі у визначеному правовому порядку. Водночас ключовим моментом у розумінні самої природи застосування норм права є організаційно-правові відносини, які становлять зміст процесу застосування норм права. І хоча, як зазначає дослідниця, застосування норм права за своєю природою є юридичною діяльністю, проте детермінується цілою низкою неправових факторів, насамперед соціально-політичних. [4, с. 167].

Предметно слід звернути увагу на те, що в правовій доктрині виділяють санкції безпосередньо в праві соціального забезпечення як окремий галузевий вид санкцій. Крім того, вважаємо, що тут детальніше слід звернути увагу на саме поняття «санкцій у соціальному праві» (праві соціального забезпечення – *Т.Ч.*), адже виникне можливість більш докладно з'ясувати питання реалізації соціальних прав.

Так, під поняттям «санкції у праві соціального забезпечення» у юридичній енциклопедії пропонують розуміти «... правові засоби забезпечення належної поведінки суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин, спрямовані на захист порушеного права чи охоронюваного законом інтересу, які передбачають застосування до порушника зовнішнього впливу, що зумовлює настання негативних наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру...» [20, с. 684].

Отже, інститут цих санкцій формується також на «соціально-забезпечувальних відносинах», схожих за змістом до реалізації норм права представниками установ виконання покарань. Зазвичай санкції розглядають у правовій доктрині як певні заходи юридичної відповідальності, які виконують допоміжну роль у механізмі правового регулювання, оскільки вони використовуються лише в разі вчинення суб'єктом певного порушення, неправомірного вчинку.

Правомірна поведінка не може слугувати підставою для застосування санкцій. Також вважається, що оскільки у праві соціального забезпечення варіанти правомірної поведінки визначаються нормами права та опосередковуються нормами права та опосередковуються актами правозстосування з боку зобов'язаних суб'єктів, що надають матеріальні блага та послуги, санкції виступають основним засобом забезпечення належної поведінки [20, с. 684].

Відповідно, беручи до уваги наведене, слід поставити питання, чи можемо вважати, що санкції можуть складати окремий диспут щодо правореалізації, власне, як і реалізації того чи іншого соціального права засудженими до позбавлення волі зокрема. Водночас слід взяти до уваги те, що наявність санкцій у реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, на нашу думку, не складає ознаку такої «реалізації».

Адже тут треба мати на увазі, що «покарання» вже є санкцією, яка має соціальний характер та соціальні наслідки для прав і свобод людини. Покаранням уже обмежуються певні соціальні права в реалізації внаслідок дії

основного покарання та спеціального правового режиму ув'язнення. Проте загалом, дійсно, слід взяти до уваги те, що саме «правомірна поведінка» під час реалізації вже засудженими особами конкретного (дозволеного/не обмеженого) того чи іншого соціального права «не може слугувати підставою для застосування санкцій» [20, с. 684]. Але ж як тоді бути із «зловживанням права» [89, с. 204] (соціального права) як видом правомірної поведінки, але від якої настають негативні наслідки? Чи складає така поведінка (дії) елемент ознаки реалізації права? Очевидно, що так. Відповідно, санкції за таку поведінку застосовані співучасниками правовідносин в особі органів виконання покарань можуть становити ознаку реалізації, але із прив'язкою до феномену «присікальна реалізація» (обмежена реалізація), – так би мовити. Тобто така відбулась, але з певними застереженнями, зумовлена наслідками зловживання соціальними правами засудженими до позбавлення волі.

Попри це, значення санкцій у праві соціального забезпечення зумовлено їхнім цільовим призначенням та характером впливу на правопорушників: а) застосування репресивних санкцій правом соціального забезпечення (використання фальшивих документів з метою отримання пенсії, особа буде нести покарання призначене кримінальним законом); б) основним видом санкцій у праві соціального забезпечення є правовідновлювальні, що однаковою мірою застосовуються як до громадян, так і до органів соціального забезпечення; в) правообмежувальні санкції застосовуються лише до громадян і полягають у тому, що особа позбавляється на певний строк можливості реалізувати право на соціальне забезпечення або ця реалізація відбувається не в повному обсязі [20, с. 684].

Також вважається, що застосування правообмежувальних санкцій не завжди зумовлено неправомірною поведінкою з боку отримувача соціального забезпечення. У деяких випадках вони використовуються з метою запобігання можливим правопорушенням, пов'язаним з безпідставним отриманням блага. Так, у разі неотримання особою призначеної пенсії протягом 6 місяців поспіль її виплата за рішенням Пенсійного фонду України або суду припиняється.

Поновлення виплати здійснюється за рішенням територіального органу Пенсійного фонду України протягом 10 днів після з'ясування обставин та наявності умов для відновлення такої виплати [20, с. 685].

Варто звернути увагу на ще один із моментів правореалізації, власне на контекст «співвідношення правореалізації та правозастосування». До прикладу, одні вчені ототожнюють правореалізацію та правозастосування, інші, розглядають правозастосування як стадію реалізації права, ще дехто вважає правозастосування ускладненою формою реалізації права, в якій знаходять вияв усі інші форми правореалізації [20, с. 584].

Класично, правозастосування – це здійснювана в процесуальному порядку владноорганізуюча діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації правових норм щодо конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права (іншими словами, застосування правових норм – ухвалення на основі норм права рішень у конкретних справах) [92, с. 176].

У юридичній енциклопедії звертається також увага на думку О. Уварової. Вона пішла таким шляхом, а саме шляхом визнання фактичної реалізації положень правозастосовних актів елементом правозастосування (у частині реалізації функцій паравозабезпечення) запровадивши інститут судового контролю за виконанням судових рішень та визнавши виконання судового рішення завершальною стадією судового провадження.

Таким чином, вважається, що із відповідними застереженнями правозастосування може бути визнане однією з форм правореалізації разом із праводотриманням, правовиконанням та правовикористанням [21, с. 584]. Зрештою, варто звернути увагу на думку І. А. Сердюка, який вважає, що аналіз розглянутих ним дефініцій поняття «реалізація норм права», а також його суттєвих ознак дає підстави для таких, що мають методологічне значення щодо розуміння цієї загальнотеоретичної категорії:

1) неприпустимим вважаємо ототожнення досліджуваної категорії з поняттям "правомірна поведінка", адже її необхідно розглядати як єдино можливий спосіб утілення в життя приписів правових норм;

2) риса процедурності з необхідністю притаманна застосуванню як формі реалізації норм права і лише в окремих, передбачених законом випадках, є характерною для форм безпосереднього втілення в життя приписів правових норм, зокрема, використання і виконання;

3) важливими в плані загальнотеоретичної характеристики досліджуваної категорії є такі її аспекти, як об'єкт та мета реалізації.

Зважаючи на діалектичний взаємозв'язок способів правового регулювання, різновидів класичних норм права, а також форм їх реалізації, вважаємо об'єктом реалізації не абстрактну норму права, а приписи уповноважуючих, зобов'язуючих і забороняючих правових норм. Мету реалізації цих норм вбачаємо в досягненні мети правового регулювання – упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин, тобто правопорядку [122, с. 77].

З огляду на зазначене, на нашу думу, враховуючи елемент «відбування покарання» (як певний процес) слід вести мову не стільки про реалізацію «норми права» (бо реалізація вже є певним процесом, а норма не є процесом, а поведінка яка відповідає нормі якраз і є процесом, тому норма права лише виписує його (такий процес)), а про реалізації суб'єктивного соціального права. На підтвердження цієї позиції варто поставити питання: якщо суб'єктивне право (можливість, благо) не визначені в законі, то значить воно не реалізується?; чи можна усі соціальні права передбачити в законодавстві? Очевидно, що ні.

Тому позиція з реалізації норми як певної юридичної конструкції хоч є усталеною, але не повною. Відповідно, питання дещо іншого характеру «в реалізації», власне, реалізації соціальних прав не слід ототожнювати із реалізацією норми права, чи то соціальної норми. Адже одні соціальні права, чи то права із соціальним змістом, соціальними наслідками, можуть бути

поіменовані, визначені законодавцем (мати позитивний вираз), а інші впливати зі звичаїв, договорів, правочинів тощо і не мати такого «визнання». Про «повноцінність реалізації» та інші питання зазначмо дещо нижче з огляду на думки деяких дослідників.

Водночас, як вважає М. І. Попадинець, практична реалізація права кожного на справедливий суд нашоюхується на низку об'єктивних та суб'єктивних перешкод: не сформованість у сучасній Україні незалежного суду, процесуальні перешкоди реалізації цього права, адвокатську монополію в судах, слабе використання практики ЄСПЛ в судочинстві, а отже, порушення вимог стандартів прав людини як засади правозахисної діяльності, неготовність представників влади працювати на засадах стандартів прав людини тощо [98, с. 201].

О. В. Легка, досліджуючи проблеми реалізації норм, доходить висновку в тому, що під реалізацією норм права варто розуміти практичне втілення в життя правових настанов через правомірну поведінку суб'єктів з метою задоволення потреб людини, суспільства та держави, тобто досягнення бажаного особистого чи соціального результату [68, с. 33].

У трудовому праві Л. Ф. Купіна, досліджуючи проблеми ефективності норм трудового права, доводить, що до системи показників ефективності норм трудового права слід виокремлювати: первинні наслідки (ті соціальні наслідки, оцінка яких відбувається на підставі безпосередніх цілей, задля яких приймається і втілюється правова норма або чиниться певна правова дія) і вторинні наслідки (ті соціальні наслідки, настання яких нормою трудового права не передбачалось). У межах форм реалізації норм трудового права (застосування, виконання, використання) дослідниця зауважує, що слід визначати систему показників їхньої результативності, до яких вона відносить: кількісні показники – фактичну ефективність (як співвідношення між фактично досягнутим результатом і тією безпосередньою метою, для досягнення якої були прийняті відповідні юридичні норми); економічну ефективність (як параметри прояву досконалості, обґрунтованості та справедливості змісту норм

права у сфері праці, що відображається у вигляді інтересів держави, збалансованих із потребами безпосередніх суб'єктів їх реалізації, і зумовлюють зв'язок правового регулювання та правотворчості) та якісні показники – обґрунтованість, доцільність та корисність норм трудового права [66, с. 5].

Також, Л. Ф. Купіна вважає, що слід законодавчо передбачити серед ознак трудових правовідносин їхні немайнові особливості, що полягають у необхідності покладання на роботодавця такого соціального обов'язку, як створення умов для особистого професійного, духовно-культурного розвитку [66, с. 5].

Крім того, українська учена доводить і те, що під ефективністю норм трудового права необхідно розуміти співвідношення цілей, визначених законодавцем при їх формулюванні, та результатів, досягнутих унаслідок їх реалізації та застосування. До елементів ефективності правових норм віднесено дослідницею: соціальні потреби, якими була зумовлена необхідність прийняття тої чи іншої норми права; цілі, визначені законодавцем при формуванні норми права; правові засоби для досягнення цілі, визначеної законодавцем; об'єктивні і суб'єктивні чинники, які впливають на можливість реалізації правової норми за допомогою правових засобів; результат дії норми права; ступінь досягнення цілі, поставленої законодавцем; можливість встановлення норми права з метою більш ефективної її реалізації та напрямки такого вдосконалення [66, с. 25].

У доктрині кримінально-виконавчого права відстежується думка про те, що деякі випадки неефективності покарання можуть бути пояснені саме помилкою суб'єкта в каральній сутності обраного виду покарання щодо конкретного об'єкта. Однак вважається, що навіть така помилка суб'єкта не виключає визнання застосовного заходу, як покарання з огляду на його вплив на інших осіб. Тому у зв'язку із загальносоціальним переконанням щодо певних заходів як негативних, покарання виконає своє соціальне призначення в суспільстві стосовно інших осіб (загальна превенція), як явище протидії девіанцій поведінці [90, с. 99].

Б. В. Малишева та О. В. Москалюк у навчальному посібнику зазначають (з огляду на працю Н. Н. Вопленко та А. П. Рожнова, 2004), що правозастосування поєднує в собі риси всіх інших видів реалізації норм права. Тому, як вважають дослідники, характерними ознаками застосування норм права є: а) спеціальний суб'єкт (орган державної влади або уповноважений державою суб'єкт); б) державно-владний характер діяльності із застосування норм права; в) здійснюється на основі норм права; г) результатом застосування норм права є винесення суб'єкта застосування індивідуально-владних приписів, які закріплюються у формі правозастосовного акта; д) здійснюється в законодавчо встановлених формах і процедурах [73, с. 12].

У деяких дослідженнях молодих вчених (Д.С. Подпіснова) з проблем права узагальнюється матеріал про те, що загальне уявлення про суттєві ознаки досліджуваного явища. Отже, на його думку, реалізація норм права:

1) визначається нормативними приписами виражені та закріплені законодавцем у відповідній формі, її специфіка в кожному конкретному випадку обумовлюється змістом самого нормативного матеріалу

2) є свідомою діяльністю: (а) вольовий — будучи виразом волі (волі суспільної) право зі своїм основним та єдиним знаряддям (нормою) вривається, втручається не у світ фізичний, а у світ духовний, воно впливає на індивідуальну волю громадян і тільки через неї може віднайти собі дійсне втілення;

3) передбачає інтелектуальний зміст норми, її вимоги;

4) орієнтується на досягнення мети правової норми;

5) виступає критерієм соціальної цінності норми права;

6) виражається у правомірній поведінці суб'єкта, які втілені у цих приписах [95, с. 110].

Аналізуючи думку вітчизняного дослідника Д.С. Подпіснова ми робимо висновок, що в місцях несвободи ДКВС України соціальні права засуджених мають узгоджуватися не тільки нормами кримінально-виконавчого законодавства, а також Конституцією України і іншими законодавчими актами.

Предметно слід звернути увагу на те, що в правовій доктрині виділяють санкції безпосередньо в праві соціального забезпечення як окремий галузевий вид санкцій. Крім того, вважаємо, що тут детальніше слід звернути увагу на саме поняття «санкцій у соціальному праві» (праві соціального забезпечення – *Т.Ч.*), адже виникне можливість більш докладно з'ясувати питання реалізації соціальних прав.

Так, під поняттям «санкції у праві соціального забезпечення» у юридичній енциклопедії пропонують розуміти «... правові засоби забезпечення належної поведінки суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин, спрямовані на захист порушеного права чи охоронюваного законом інтересу, які передбачають застосування до порушника зовнішнього впливу, що зумовлює настання негативних наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру...» [20, с. 684].

Отже, інститут цих санкцій формується також на «соціально-забезпечувальних відносинах», схожих за змістом до реалізації норм права представниками установ виконання покарань. Зазвичай санкції розглядають у правовій доктрині як певні заходи юридичної відповідальності, які виконують допоміжну роль у механізмі правового регулювання, оскільки вони використовуються лише в разі вчинення суб'єктом певного порушення, неправомірного вчинку.

Правомірна поведінка не може слугувати підставою для застосування санкцій. Також вважається, що оскільки у праві соціального забезпечення варіанти правомірної поведінки визначаються нормами права та опосередковуються нормами права та опосередковуються актами правозстосування з боку зобов'язаних суб'єктів, що надають матеріальні блага та послуги, санкції виступають основним засобом забезпечення належної поведінки [20, с. 684].

Відповідно, беручи до уваги наведене, слід поставити питання, чи можемо вважати, що санкції можуть складати окремий диспут щодо

правореалізації, власне, як і реалізації того чи іншого соціального права засудженими до позбавлення волі зокрема. Водночас слід взяти до уваги те, що наявність санкцій у реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, на нашу думку, не складає ознаку такої «реалізації».

Адже тут треба мати на увазі, що «покарання» вже є санкцією, яка має соціальний характер та соціальні наслідки для прав і свобод людини. Покаранням уже обмежуються певні соціальні права в реалізації внаслідок дії основного покарання та спеціального правового режиму ув'язнення. Проте загалом, дійсно, слід взяти до уваги те, що саме «правомірна поведінка» під час реалізації вже засудженими особами конкретного (дозволеного/не обмеженого) того чи іншого соціального права «не може слугувати підставою для застосування санкцій» [20, с. 684]. Але ж як тоді бути із «зловживанням права» [89, с. 204] (соціального права) як видом правомірної поведінки, але від якої настають негативні наслідки? Чи складає така поведінка (дії) елемент ознаки реалізації права? Очевидно, що так. Відповідно, санкції за таку поведінку застосовані співучасниками правовідносин в особі органів виконання покарань можуть становити ознаку реалізації, але із прив'язкою до феномену «присікальна реалізація» (обмежена реалізація), – так би мовити. Тобто така відбулась, але з певними застереженнями, зумовлена наслідками зловживання соціальними правами засудженими до позбавлення волі.

Попри це, значення санкцій у праві соціального забезпечення зумовлено їхнім цільовим призначенням та характером впливу на правопорушників: а) застосування репресивних санкцій правом соціального забезпечення (використання фальшивих документів з метою отримання пенсії, особа буде нести покарання призначене кримінальним законом); б) основним видом санкцій у праві соціального забезпечення є правовідновлювальні, що однаковою мірою застосовуються як до громадян, так і до органів соціального забезпечення; в) правообмежувальні санкції застосовуються лише до громадян і полягають у тому, що особа позбавляється на певний строк можливості

реалізувати право на соціальне забезпечення або ця реалізація відбувається не в повному обсязі [20, с. 684].

Також вважається, що застосування правообмежувальних санкцій не завжди зумовлено неправомірною поведінкою з боку отримувача соціального забезпечення. У деяких випадках вони використовуються з метою запобігання можливим правопорушенням, пов'язаним з безпідставним отриманням блага. Так, у разі неотримання особою призначеної пенсії протягом 6 місяців поспіль її виплата за рішенням Пенсійного фонду України або суду припиняється. Поновлення виплати здійснюється за рішенням територіального органу Пенсійного фонду України протягом 10 днів після з'ясування обставин та наявності умов для відновлення такої виплати [20, с. 685].

Варто звернути увагу на ще один із моментів правореалізації, власне на контекст «співвідношення правореалізації та правозастосування». До прикладу, одні вчені ототожнюють правореалізацію та правозастосування, інші, розглядають правозастосування як стадію реалізації права, ще дехто вважає правозастосування ускладненою формою реалізації права, в якій знаходять вияв усі інші форми правореалізації [20, с. 584].

Класично, правозастосування – це здійснювана в процесуальному порядку владноорганізуюча діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації правових норм щодо конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права (іншими словами, застосування правових норм – ухвалення на основі норм права рішень у конкретних справах) [92, с. 176].

У юридичній енциклопедії звертається також увага на думку О. Уварової. Вона пішла таким шляхом, а саме шляхом визнання фактичної реалізації положень правозастосовних актів елементом правозастосування (у частині реалізації функцій паравозабезпечення) запровадивши інститут судового контролю за виконанням судових рішень та визнавши виконання судового рішення завершальною стадією судового провадження.

Таким чином, вважається, що із відповідними застереженнями правозастосування може бути визнане однією з форм правореалізації разом із праводотриманням, правовиконанням та правовикористанням [21, с. 584]. Зрештою, варто звернути увагу на думку І. А. Сердюка, який вважає, що аналіз розглянутих ним дефініцій поняття «реалізація норм права», а також його суттєвих ознак дає підстави для таких, що мають методологічне значення щодо розуміння цієї загальнотеоретичної категорії:

1) неприпустимим вважаємо ототожнення досліджуваної категорії з поняттям "правомірна поведінка", адже її необхідно розглядати як єдино можливий спосіб утілення в життя приписів правових норм;

2) риса процедурності з необхідністю притаманна застосуванню як форми реалізації норм права і лише в окремих, передбачених законом випадках, є характерною для форм безпосереднього втілення в життя приписів правових норм, зокрема, використання і виконання;

3) важливими в плані загальнотеоретичної характеристики досліджуваної категорії є такі її аспекти, як об'єкт та мета реалізації.

Зважаючи на діалектичний взаємозв'язок способів правового регулювання, різновидів класичних норм права, а також форм їх реалізації, вважаємо об'єктом реалізації не абстрактну норму права, а приписи уповноважуючих, зобов'язуючих і забороняючих правових норм. Мету реалізації цих норм вбачаємо в досягненні мети правового регулювання – упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин, тобто правопорядку [122, с. 77].

З огляду на зазначене, на нашу думку, враховуючи елемент «відбування покарання» (як певний процес) слід вести мову не стільки про реалізацію «норми права» (бо реалізація вже є певним процесом, а норма не є процесом, а поведінка яка відповідає нормі якраз і є процесом, тому норма права лише виписує його (такий процес)), а про реалізації суб'єктивного соціального права. На підтвердження цієї позиції варто поставити питання: якщо суб'єктивне право (можливість, благо) не визначені в законі, то значить воно не

реалізується?; чи можна усі соціальні права передбачити в законодавстві? Очевидно, що ні.

Тому позиція з реалізації норми як певної юридичної конструкції хоч є усталеною, але не повною. Відповідно, питання дещо іншого характеру «в реалізації», власне, реалізації соціальних прав не слід ототожнювати із реалізацією норми права, чи то соціальної норми. Адже одні соціальні права, чи то права із соціальним змістом, соціальними наслідками, можуть бути поіменовані, визначені законодавцем (мати позитивний вираз), а інші впливати зі звичаїв, договорів, правочинів тощо і не мати такого «визнання». Про «повноцінність реалізації» та інші питання зазначмо дещо нижче з огляду на думки деяких дослідників.

Водночас, як вважає М. І. Попадинець, практична реалізація права кожного на справедливий суд наштовхується на низку об'єктивних та суб'єктивних перешкод: не сформованість у сучасній Україні незалежного суду, процесуальні перешкоди реалізації цього права, адвокатську монополію в судах, слабе використання практики ЄСПЛ в судочинстві, а отже, порушення вимог стандартів прав людини як засади правозахисної діяльності, неготовність представників влади працювати на засадах стандартів прав людини тощо [98, с. 201].

О. В. Легка, досліджуючи проблеми реалізації норм, доходить висновку в тому, що під реалізацією норм права варто розуміти практичне втілення в життя правових настанов через правомірну поведінку суб'єктів з метою задоволення потреб людини, суспільства та держави, тобто досягнення бажаного особистого чи соціального результату [68, с. 33].

У трудовому праві Л. Ф. Купіна, досліджуючи проблеми ефективності норм трудового права, доводить, що до системи показників ефективності норм трудового права слід виокремлювати: первинні наслідки (ті соціальні наслідки, оцінка яких відбувається на підставі безпосередніх цілей, задля яких приймається і втілюється правова норма або чиниться певна правова дія) і вторинні наслідки (ті соціальні наслідки, настання яких нормою трудового

права не передбачалось). У межах форм реалізації норм трудового права (застосування, виконання, використання) дослідниця зауважує, що слід визначати систему показників їхньої результативності, до яких вона відносить: кількісні показники – фактичну ефективність (як співвідношення між фактично досягнутим результатом і тією безпосередньою метою, для досягнення якої були прийняті відповідні юридичні норми); економічну ефективність (як параметри прояву досконалості, обґрунтованості та справедливості змісту норм права у сфері праці, що відображається у вигляді інтересів держави, збалансованих із потребами безпосередніх суб'єктів їх реалізації, і зумовлюють зв'язок правового регулювання та правотворчості) та якісні показники – обґрунтованість, доцільність та корисність норм трудового права [66, с. 5].

Також, Л. Ф. Купіна вважає, що слід законодавчо передбачити серед ознак трудових правовідносин їхні немайнові особливості, що полягають у необхідності покладання на роботодавця такого соціального обов'язку, як створення умов для особистого професійного, духовно-культурного розвитку [66, с. 5].

Крім того, українська учена доводить і те, що під ефективністю норм трудового права необхідно розуміти співвідношення цілей, визначених законодавцем при їх формулюванні, та результатів, досягнутих унаслідок їх реалізації та застосування. До елементів ефективності правових норм віднесено дослідницею: соціальні потреби, якими була зумовлена необхідність прийняття тої чи іншої норми права; цілі, визначені законодавцем при формуванні норми права; правові засоби для досягнення цілі, визначеної законодавцем; об'єктивні і суб'єктивні чинники, які впливають на можливість реалізації правової норми за допомогою правових засобів; результат дії норми права; ступінь досягнення цілі, поставленої законодавцем; можливість встановлення норми права з метою більш ефективної її реалізації та напрямки такого вдосконалення [66, с. 25].

У доктрині кримінально-виконавчого права відстежується думка про те, що деякі випадки неефективності покарання можуть бути пояснені саме помилкою суб'єкта в каральній сутності обраного виду покарання щодо

конкретного об'єкта. Однак вважається, що навіть така помилка суб'єкта не виключає визнання застосовного заходу, як покарання з огляду на його вплив на інших осіб. Тому у зв'язку із загальносоціальним переконанням щодо певних заходів як негативних, покарання виконає своє соціальне призначення в суспільстві стосовно інших осіб (загальна превенція), як явище протидії девіанцій поведінці [90, с. 99].

Б. В. Малишева та О. В. Москалюк у навчальному посібнику зазначають (з огляду на працю Н. Н. Вопленко та А. П. Рожнова, 2004), що правозастосування поєднує в собі риси всіх інших видів реалізації норм права. Тому, як вважають дослідники, характерними ознаками застосування норм права є: а) спеціальний суб'єкт (орган державної влади або уповноважений державою суб'єкт); б) державно-владний характер діяльності із застосування норм права; в) здійснюється на основі норм права; г) результатом застосування норм права є винесення суб'єкта застосування індивідуально-владних приписів, які закріплюються у формі правозастосовного акта; д) здійснюється в законодавчо встановлених формах і процедурах [73, с. 12].

Д. А. Овчаренко, досліджуючи проблеми покарання як соціального та правового явища, пропонує таке формулювання назви цілі застосування покарання як «усунення наслідків злочину». До змісту цього формулювання він пропонує відносити такі основні елементи, як от: 1) відшкодування шкоди від злочину; 2) врегулювання конфлікту між винним та потерпілим; 3) надання винному можливості повернутися до звичайного буття в суспільстві [90, с. 110].

Вважаємо, що ці елементи мають соціально-правове навантаження як на сферу правового правопорядку, так і на вироблення соціальної культури, дотримання законності і, що головне, на спричинення соціальних наслідків для потерпілого, держави та засудженого. Одночасно тут постає поява нових можливостей, які полягають насамперед у можливості реалізації соціальних прав засудженим до позбавлення волі; у спроможності реалізації соціальних прав засудженим до позбавлення волі; наданням з боку держави такої спроможності засудженому тощо.

Це пояснюється також тим, що саме соціальні права як певні засоби до комунікації в суспільстві, навіть у процесі їх реалізації в певному правовому режимі, набувають особливого значення для ефективної реалізації мети покарання, повернення / соціального включення / в суспільство засудженого тощо. Звісно, тут, відіграють фундаментальну роль підходи до забезпечення верховенства права при реалізації соціальних прав.

Наприклад, М. І. Попадинець, досліджуючи реалізацію права в контексті правового розвитку сучасної України в аксіологічному вимірі (ціннісному – *Т.Ч.*) у своїй дисертації доходить до одного із таких висновків, вважаючи, що першою і необхідною умовою реалізації права відповідно до принципу верховенства права є умова пріоритету прав людини, яка передбачає визнання прав людини вищою соціальною цінністю. Повноцінна реалізація прав суб'єктів права – це і є реальна дія принципу верховенства права. Визначальним чинником у реалізації права щодо втілення принципу верховенства права є правосуддя. Без можливості судового захисту права та виконання судових рішень право залишається фікцією.

Принцип верховенства права, як вихідна ідея і базовий постулат правової держави, характеризується низкою ідей, які виступають умовою реалізації права, це – змістовно формальна відповідність закону праву, принципи правової визначеності, пропорційності, розумності, добросовісності, обмеження державної влади правом тощо. Гарантією реалізації права в контексті верховенства права є правова визначеність – як змога громадян передбачати наслідки своїх дій, які впливають з їх чіткого закріплення у текстах нормативних актів. Недискримінація і рівність перед законом як вимога верховенства права також має виконуватися [98, с. 197].

У межах ізоляції особи, яка позбавлена волі, слід дослухатись до думки деяких дослідників стосовно певних особливостей при відбуванні покарання. Зокрема, Д. А. Овчаренко зазначає, що в умовах ізоляції від суспільства під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі засуджений вчинив низку злочинів. Тут, на його думку, доцільно вести мову не про позбавлення, а саме

про обмеження можливостей їх скоєння; позбавлення або обмеження можливостей вчинення злочину – не відповідає суті та об'єктивним властивостям покарання як такого [90, с. 124].

До речі, український дослідник вважає, що покарання є каральні заходи, які усвідомлено застосовуються суб'єктом щодо об'єкта у відповідь на небажану поведінку об'єкта з погляду суб'єкта. Тобто, зазначає дослідник, сенсом використання каральних практик на всьому історичному проміжку існування людства було усвідомлене застосування небажаних для об'єкта заходів, які з огляду саме на їх негативність (страждання) зумовляють зміни у поведінці об'єкта, а у сфері кримінального права – утримання злочинцем від порушень закону в майбутньому. Отже, застосування покарання передбачає автономний (вольовий) вибір злочинця уникати порушень закону в майбутньому, нехай навіть со страху перед карою [90, с. 125].

Дослідник зазначає, що при обмеженні можливостей скоєння злочинів йдеться про створення зовнішніх умов, які незалежно від волі злочинця не допустять вчинення ним злочинів у певний момент або протягом певного часу. Тобто йдеться про принципово відмінні від покарання заходи, призначенням яких і є обмеження можливостей скоєння правопорушень [90, с. 125]. Таким чином, заходи з обмеження можливостей скоєння злочинів не слід ототожнювати із власне покаранням, як і перед покаранням не може стояти однойменна мета [90, с. 125].

У контексті розвитку правової та соціальної держави доволі важливими видають тези М. І. Попадинця в тому, щоб їх інтерпретувати як якісні ознаки реалізації прав засудженими до позбавлення волі. Адже, як зауважують дослідники з кримінально-виконавчого права, на сьогодні установи виконання покарань Міністерства юстиції України не здатні реально забезпечити безпеку осіб, що перебувають у місцях несвободи. Зокрема і тих, хто лише підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, формально не піддається кримінальному покаранню і за Конституцією є невинуватими [47].

Натомість доречно звернути увагу на те, що у ст. 6. КВК України зазначено, що «ресоціалізація» є свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ч. 2). Водночас законодавець зазначає, що необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого. Вже у ч. 3 ст. 6 КВК України визначено, що основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [65].

На думку Н. В. Коломієць, поняття «ресоціалізація», «виправлення» та «заохочення» взаємозалежні. Якщо керуватися КВК України, то очевидно, що законодавець вважає поняття «ресоціалізація» ширшим, ніж поняття «виправлення». Отже, процес ресоціалізації включає процес виправлення. Виправлення досягається різними методами, засобами. Кожний метод охоплює цілу групу заходів. А заохочення, у свою чергу, – це заходи впливу, що виражені в заохочувальних нормах КВК, які застосовуються до засуджених за виконання обов’язків визначених законодавством, виявляються в зовнішньому схваленні відповідних дій засудженого і дають можливість звільнитися від подальшого відбування покарання [51, с. 112].

Отже, реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі опосередковується такими ознаками, як наявність такої необхідної умови, як «ресоціалізації». А це означає, що не всі соціальні права, як і не кожна «реалізація» таких прав як процес, можуть охоплюватись «ресоціалізацією». Таким чином, питання «ресоціалізації» є вузьчим за питання «реалізація соціального права».

У практичному сенсі це впливає на характер правовідносин, власне, на наявність (виникнення, заміну чи припинення) повноваження представників органів виконання покарань та відсутність таких повноважень; питання співвідношення впливає і на питання досягнення мети кримінального

покарання та недосягнення мети кримінального покарання. Бо саме певні соціальні права, їх реалізація аж ніяк можуть не впливати на досягнення мети кримінального покарання.

На підтвердження наведеного доречно зазначити й таку позицію деяких учених-дослідників. Так, на думку М. І. Попадинця, «повноцінна реалізація» (лапки власні, як умова ідентифікації повернення питання до ідеї «присікальної реалізації» (обмеженої реалізації) – *Т.Ч.*) права можлива за *безумовного підпорядкування всіх сфер соціального життя праву як форми буття свободи і справедливості, інших загальнолюдських цінностей*. Без такого підпорядкування воно буде дуже частковим або ж залишиться декларацією.

Попри це, дослідник вважає, що чинниками, які стоять на перешкоді виконанню вимог верховенства права (*а, по суті, реалізації соціальних прав – Т.Ч.*), є ототожнення верховенства права з принципом верховенства позитивного закону, що зумовлено нерозрізненням права і закону; несприйняття всіма суб'єктами права верховенства права як фундаментального, базового принципу, що зумовлює нехтування його в правозастосуванні; нерозуміння верховенства права як низки необхідних для правореалізації вимог для виконання їх суб'єктами права; протиставленні об'єктивного та суб'єктивного права, у зв'язку з чим суб'єктивне право розглядається як наслідок об'єктивного права, тобто невизнання природних прав людини як реально діючого права як органами влади, так і іншими суб'єктами права; лише декларування норм Конституції України як норм прямої дії, які суб'єкти правозастосування повинні виконувати під час розгляду справ; відсутність поки що в Україні незалежного судочинства тощо [98, с. 200].

Вважається, що соціальні права виникають у результаті взаємодії людини і держави, з метою досягнення певних соціальних стандартів [20, с. 783]. Тут окремо слід звернути увагу на концепцію соціальних стандартів та їх відображення в законодавстві.

Так, Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 року № 2017-III (*надалі – Закон № 2017-*

III від 5 жовтня 2000 року) визначено, що «державні соціальні стандарти» – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій [103]. У Законі № 2017-III від 5 жовтня 2000 року не визначено обмежень стосовно стандартів у процесі реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Відповідно до енциклопедичної довідки, перша група соціальних стандартів для європейських країн розроблена 1961 під назвою Європейська соціальна хартія. Стандартизація соціальних прав передбачає: право на працю, професійну підготовку, справедливі умови праці, свободу професійних об'єднань, укладення колективного договору; право працівників на інформацію, участь в управлінні підприємством; права дітей і підлітків, працюючих жінок, матері та сім'ї, інвалідів і осіб похилого віку; права на захист працівників-мігрантів та їхніх сімей; право на безкоштовну медичну допомогу й соціальне забезпечення [32]. Водночас в Україні, за Законом № 2017-III від 5 жовтня 2000 року, соціальні права поділяються:

1) за характером задоволення соціальних потреб соціальні нормативи на:

- а) *нормативи споживання* (розміри споживання в натуральному виразі за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг);
- б) *нормативи забезпечення* (визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг);
- в) *нормативи доходу* (розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення;

2) за рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на: а) *нормативи раціонального споживання* (рівень, що гарантує

оптимальне задоволення потреб); б) *нормативи мінімального споживання* (соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи з соціальних або фізіологічних потреб); в) *статистичні нормативи* (нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп) [103].

Таким чином, дотримання соціальних стандартів можливо визначити як ознака реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, адже кожен соціальний стандарт окреслює доступність соціального блага, формує зміст форми соціального права, а отже, є чинником, який впливає на результат реалізації соціального права, у тому числі засудженими до позбавлення волі.

О. В. Волкова, досліджуючи проблеми соціальних прав, зазначає, що право на охорону праці є соціальним правом, що має комплексний характер. Водночас зазначає дослідниця, що права, пов'язані з укладенням колективних та індивідуальних трудових договорів – це різновид економічних прав у сфері купівлі-продажу робочої сили на основі відносин власності. За нашим дослідженням, *соціальні права засуджених у місцях несвободи ДКВС України, як і економічні, виникають і реалізуються у трудових відносинах* (курсив власний – Т.Ч.) [24, с. 41]. Сутність соціальних прав полягає в тому, що вони належать до загальних прав особи, є рівноцінною групою прав, поряд із громадянськими та політичними правами. Їх *реалізація*, безумовно, залежить від економічних ресурсів і активної політики держави, але, як зауважує О. М. Волкова, це є, ймовірно, їхньою особливістю, а не дискримінуючою ознакою [24, с. 42]. Отже, у такому випадку виокремлюється ознака належності до певної галузі права. Одна з ознак реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, як процес реалізації конкретного соціального права може відбуватися в тій чи іншій сфері правового регулювання, а також у галузі права – трудовому, кримінально-виконавчому, цивільному. Тобто реалізація має міждисциплінарний характер.

Система прав, в якій відсутні соціальні права, – це відображення тільки політичної системи, а не універсальна сукупність прав людини [24, с. 42]. Тому, реалізація соціальних прав засудженими в місцях несвободи під час відбування покарання мають свої особливості, оскільки вони обмежені не тільки Конституцією України, а і вироком суду, який вступив у законну силу.

Тому об'єктом правовідносин з приводу соціальних прав в місцях несвободи може виступати сфера кримінально-виконавчих відносин, яка врегульована нормами кримінально-виконавчого законодавства і є вираженням доктрини пенітенціарного права.

Принципи реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Від з'ясування проблем понятійного апарату залежатиме подальше фокусування на проблемах реалізації прав засудженими до позбавлення волі. Власне, це спонукає до визначення методології пошуку й вирішення проблем, які мають спричиняти значний вплив на такі моменти, як режим перебування в місцях позбавлення волі, політики виправлення та перевиховання засудженого, адже досягнути ефективності у цьому контексті можливо не стільки в контексті системи, стільки в контексті доступності в реалізації соціальних прав, спроможності реалізації соціальних прав тощо. А це вже питання певних основ, принципів, що переносяться на аспект «ідеї».

Ватро підтримати позицію О.В. Епель про те, що принципами конституційних соціальних прав людини і громадянина є: (1) загальні принципи, тобто принципи прав людини і громадянина, характерні для конституційних соціальних прав людини і громадянина: (а) принцип пропорційності; (б) принцип рівності і недискримінації; (в) принцип взаємозалежності і взаємопов'язаності конституційних соціальних прав людини і громадянина; (2) спеціальні принципи, а саме принципи конституційних соціальних прав людини і громадянина, які безпосередньо відображені у нормах Конституції України: (а) принцип гарантованості конституційних соціальних прав людини і громадянина; (б) принцип заборони неконституційного обмеження конституційних соціальних прав людини і

громадянина; (в) принцип невід'ємності і невідчужуваності конституційних соціальних прав людини і громадянина [38, с. 358].

У теорії права зазначено, що право, по-перше, запроваджує такі принципи, як рівність перед законом, рівність перед судом, рівність прав, свобод і обов'язків громадян. Так, особливе значення для сучасного права має ідея гідності людини, яка є однією із загальних конституційних засад (див. статтю 3 Конституції України). Визначальним для втілення і захисту гідності особистості, її індивідуальності та неповторності є інститут невід'ємних і невідчужуваних прав людини [40, с. 72].

М. І. Попадинець вважає, що механізм правового регулювання, який з позицій юснатуралізму є сукупністю правових не лише за формою, а найперше за суттю, способів та засобів (правової законотворчої діяльності, правових законів, підзаконних правових актів, правозастосовної діяльності, правозастосовних актів тощо), покликаний забезпечити умови для реалізації права. У той час як механізм реалізації права як сукупність правових за суттю способів та засобів (правосуб'єктність, використання права на засадах принципів права, дотримання права, виконання норм права, правозастосовна діяльність, правове законодавство, правозастосовні акти, правові вчинки, правовідносини, правові факти тощо), покликаний безпосередньо трансформувати смисли та принципи права в реальне буття [98, с. 199].

На думку Н. Атаманової, застосування норм права – це організаційно-правовий, управлінський, творчий процес, метою якого є розгляд та вирішення різних індивідуальних справ, що мають юридичне значення, і який регламентується спеціальними процедурно-процесуальними нормами та підпорядковується деяким принципам (верховенства права, законності, доцільності, ефективності, обґрунтованості, справедливості, гуманності тощо), а також здійснюється компетентним державними органами, уповноваженими на це громадськими об'єднаннями або їхніми посадовими особами, у результаті чого утворюється акт застосування норм права, а саме приймається рішення з

конкретно-індивідуальної справи, є складовою частиною здійснення прав та свобод особи й спрямований на захист законних інтересів особи [4, с. 168].

Б. В. Малишев та О. В. Москалюк зазначають, що жорстке наполягання на пріоритеті принципу законності над принципом доцільності базується, зокрема, на істотному спрощенні розуміння правозастосовної діяльності, з огляду її в якості сукупності майже автоматичних логічних операцій на основі силогізму. Однак, зазначають дослідники, реальне життя є настільки неповторним та багатограним, що абстрактні норми права не можуть охопити навіть невелику частину нестандартних випадків, що перебувають у сфері тієї чи іншої норми. І тоді суб'єкти правозастосування при винесенні рішення використовує надані йому повноваження на свій розсуд. Отже, у самому загальному вигляді правозастосовчий розсуд – це право суб'єкта правозастосування вибирати одне з декількох різних за змістом варіантів вирішення справи, кожен з яким буде законним [73, с. 34].

На думку М. І. Попадинець, важливим принципом правореалізації є принцип партнерства у взаємодії влади та громадян. Для успішної реалізації права необхідно здійснити конструктивну переоцінку підходів до інституту звернень громадян, що інтенсифікує взаємодію держави, громадянського суспільства та індивідів [98, с. 201].

В. О. Човган акцентує увагу в дослідженні на принципі законності. Зазначає при цьому, що цей принцип вимагає, щоб обмеження мали законну базу, а також щоб сама ця база була «доступною, чіткою та передбачуваною». Для цілей «дорожньої карти» результат застосування принципу пропорційності є менш важливим, ніж прозорість обґрунтування, до якого спонукає пропорційність [144, с. 167].

Громовчук М.В. та Белов Д.М. досліджуючи принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави, приходять у висновку до того, що, гуманізм, як правова категорія, являє собою світогляд, що розглядає людину як вищу, самодостатню і самоусвідомлюючу цінність. Гуманізм виражає ставлення до людини принаймні з двох боків: визнає

соціальну цінність людської особистості й відкидає все, що є несумісним з такою її оцінкою. Отже, гуманізм є певною моральною вимогою до поведінки людей, тобто певною категорією морального усвідомлення людини найвищою соціальною цінністю в державі [27, с. 60].

Човган В. О. досліджуючи проблематику обмеження прав засуджених зазначає, що є очевидною залежність природи прав в'язнів від кількох ключових елементів:

- а) вони вчинили злочин, чим продемонстрували свою підвищену небезпеку для суспільства, а тому підлягають покаранню;
- б) вони перебувають в ізоляції та обмежені у праві на вільне пересування;
- в) вони залежні від пенітенціарної адміністрації;
- г) вони змушені дотримуватись правил співжиття всередині пенітенціарної установи [144, с. 153].

Усе це, на нашу думку, впливає на реалізацію соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі. Більше того, як показало дослідження, сучасні стандарти обмежень прав засуджених і ув'язнених демонструють низку проблем юридичного характеру. Однією із головних проблем є відсутність чіткого закріплення самої вимоги пропорційності обмежень, як соціального права. Натомість закріплюються цілі, з якими допускаються обмеження, чого виявляється недостатньо — адже обмеження легко пов'язати із такого роду цілями. Зовсім інша справа — встановити чи не є це обмеження надмірним для їх досягнення. Саме цього вимагає стандарт пропорційності [144, с. 544].

Іншими недоліками національних стандартів з погляду захисту прав засуджених у місцях несвободи ДКВС України, на думку В. О. Човгана, є: відсутність вказівки на мінімальність обмежень (поруч із пропорційністю), неналежне формулювання загальної лімітативної клаузули або її відсутність, закріплення допустимості фактичних обмежень, неналежне корелювання цілей загальної та спеціальних лімітативних клаузул, а також відсутність

уніфікованого підходу в самих спеціальних клаузулах, сприйняття прав як привілеїв, які потрібно заслужити.

Особливим недоліком усіх національних стандартів (лімітативних клаузул) часто є їх декларативний характер, який може набувати практичного відтінку тоді, коли з'являються процедурні гарантії та обмеження їхнього застосування. Ще один спосіб надання практичного характеру лімітативним клаузулам – належне забезпечення можливості судового контролю щодо їх застосування пенітенціарною владою [144, с. 545].

За отриманими результатами дослідження сформульовано авторську дефініцію такого поняття: як законні інтереси - це діяльність визначених у законі суб'єктів нормотворення, що здійснюється на відповідних правових засадах з метою створення гарантованих умов для реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі. При цьому до системоутворюючих ознак, що складають його зміст, обґрунтовано віднесено такі з них:

а) це діяльність законотворчого характеру, особливістю якої є те, що за її результатами видаються такі правові приписи, які є обов'язковими для виконання персоналом місць несвободи та засудженими під час відбування покарання у виді позбавлення волі;

б) це діяльність визначених у законі суб'єктів нормотворення, що перелічені в ст. 93 Конституції України;

в) це діяльність, що ґрунтується на відповідних правових засадах, передусім на положеннях ст. 36- 37 Конституції України, у яких закріплені правові гарантії реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі;

г) це така законодавча діяльність, метою якої є створення гарантованих для засуджених в умовах ізоляції правових норм, які забезпечують реалізацію соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

3.2. Роль державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі

Процес реалізації суб'єктивних прав охоплюється кон'юнктурою постановки питання про мету, завдання та наслідки правового регулювання тих чи інших правовідносин, відображаючи в такий спосіб конкретний контекст соціально-правової політики, її функціональність. Адже, як відомо, у найзагальнішому вигляді, право – соціальний феномен, а різні його рівні – індивідуальний, колективний та державний (загальний), охоплюються політичною складовою, адже відображають певну діяльність суб'єктів права, які переслідують ту чи іншу мету.

Уявляється, що питання реалізації саме соціальних прав засудженими до позбавлення волі, повинно також відображати функціональну здатність держави досягати мети, політика якої спрямована на виправлення засуджених, запобігання новим правопорушенням (ст. 50 КК України), а також їх ресоціалізації (ст. 7 КВК України).

Однак на сьогодні ні в Конституції України, ні в КК України чи у КВК України не визначено політичного аспекту «правореалізації» стосовно соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Очевидно, що за таких обставин, питання «політики реалізації», як і функціонального забезпечення державою соціальних прав засуджених до позбавлення волі залишається відкритим. Отже, постає потреба в додатковому науковому аналізі функціонування феномену політики у правовій сфері щодо забезпечення державою реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Проблемами політики у сфері права переймалось чимало дослідників, адже ця проблема дедалі частіше ставала предметом наукового дискурсу, у процесі якого знаходяться відповіді на правовий зв'язок держави та права, права та соціального, права та суспільного, суспільного та державного тощо. І, що особливо, можливо було відстежити – функціональність чи втрату державою впливу на ті чи інші правовідносини. Зокрема, доречно звернути

увагу на праці таких вчених за таким релевантним пошуком, а саме: у галузі інформаційного права: Б. А. Кормича («Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України», докторська дисертація, 2004) [55]; у галузі кримінального права: П. Л. Фріс («Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми», монографія, 2005) [138]; О. Дудорова («Кримінально-правові проблеми сучасної України», вибрані праці, 2022) [34]; у галузі цивільного процесуального права: Я. Я. Мельника («Судова політика та її інтеграційний процес як складова частина режиму цивільної процесуальної безпеки», наукова стаття, 2016) [74]; у галузі адміністративного права: І. В. Чеховська («Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації», монографія, 2013) [143] тощо.

Не було б зайвим звернути увагу на інші дослідження в гуманітарній сфері. Так, в економічних науках, привертає увагу дослідження таких вчених як С. М. Бондаренко та Н. В. Бугас («Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку», наукова стаття, 2021) [14], С. В. Ничипоренко («Молодіжна сімейна політика в Україні», кандидатська дисертація, 2008) [85] тощо.

На рівні сфери «державного управління», не без підстав заслуговують на увагу такі автори-дослідники: О. О. Кучеренко («Державна політика: теоретико-методологічні засади дослідження процесу формування та здійснення», кандидатська дисертація, 2000) [67], В. В. Тертичка («Державна політика: аналіз і впровадження в Україні», дисертація, 2004) [132] тощо. У сфері політології, увагу привертає сучасне монографічне дослідження за редакцією Г. І. Зеленько, назва якого «Політична система України: конституційна модель та політичні практики» (2023) [96].

Усі перелічені вище дослідження так чи інакше стосуються предмета та галузевої специфіки, і, тому не дають відповіді стосовно соціальних прав засуджених до позбавлення волі, не визначають і характер державної чи то економічної політики у досліджуваному нами напрямку.

Отже, питання державної політики у сфері виконання покарань і пробації очевидно не є новими, адже перманентні проблеми стосуються щонайменше розвитку феномену політики в тій чи іншій науковій сфері, де виявляються проблеми, які зіставляються з функціонуванням держави, його апарату тощо.

Тому уявляється, що для правового забезпечення реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі, на сьогодні не достатньо самих понять та визначень на кшталт «правова політика», «кримінально-правова політика», «соціальна політика», «кримінально-виконавча політика» тощо. Адже ми зіштовхуємось або із занадто абстрактними термінами, зокрема вжиття слово «право», «держава», «історія», «сім'я», «інформація», «основи», «організація» або ж, із доволі звуженими галузевими підходами, які, ще й до того не враховують соціально-правового контексту ідеї права як соціального феномену.

Відповідно, питання ускладняється і в розумінні постановки проблеми стосовно такої категорії осіб, які характеризуються особливим правовим статусом – «засуджені до позбавлення волі», та певним процесом – «реалізацією своїх прав під час відбування покарання». Таким чином, коли ми маємо певного «особливого правового статусу», виникає необхідність розуміти державну політику у сфері виконання покарань і пробації в соціально-правовому значенні, причому в контексті забезпечення державою своєї функції на рівні реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Розкриваючи проблеми, які пов'язані із державною політикою у сфері виконання покарань і пробації та забезпечення реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, варто звернути увагу на такі поняття, як «політики», «правового регулювання», «правозастосування», «функція».

Так, у філософському словнику зазначено, що «*політика*» (від грецьк. – державна діяльність) – у найзагальнішому значенні – це діяльність, що має своєю метою регулювання взаємин між людьми для забезпечення певного стану деякої суспільної одиниці (суспільного утворення) [137, с. 494].

У підручнику із «Державної політики» (2014) звертається увага на те, що ефективність державної політики підвищення добробуту полягає в побудові стратегії розвитку власної розвиненої держави, думку якої враховуватимуть інші країни; у поліпшенні якості життя громадян; у гарантуванні соціальної стабільності; забезпеченні національної безпеки країни [31, с. 185]. Тут, слід задатись цілком прогнозованим питанням: чи можливо відстежити сьогодні елементи згаданої стратегії в контексті реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі?, – авжеж ні. Уявляється, що цей сектор дещо виключений та перебуває за медами державних стратегій.

У монографії за редакцією вченої-політолога Г. І. Зеленько (2023) доволі слушно констатується у висновках, що на сьогодні для України характерним є глибоке соціально-економічне розшарування. За найбільш оптимістичними оцінками співвідношення у прибутках між 10 % найбагатших і найбідніших становить 1 до 40, тоді як у країнах ЄС цей показник становить 1 до 7 (10). Величезна кількість людей, які перебували за межею або на межі бідності, і вузький прошарок середнього класу не створювало соціального прошарку для формування повноцінних політичних партій, а завдання елементарного виживання не сприяли тому, щоб люди поза свого робочого часу ще брали участь у роботі громадських організацій. Це, на думку дослідників, створило ситуацію, коли влада та суспільство існували ніби в паралельних світах, оскільки механізми інтеграції між суспільством та владою були дуже нерозвиненими, чим влада та фінансово-промислові групи успішно користувалися у власних інтересах. Фактично, зазначають вчені, в Україні не залишилося жодного політичного інституту, який би повноцінно виконував притаманні класичним демократіям функції – партії артикулювали інтереси ФПГ, а не суспільних груп, вибори були адаптовані під те, щоб гарантувати у владі статус-кво ФПГ, *судова система виявилася дуже корумпованою, система державного управління деградувала, інститут політичної відповідальності непрацюючим* і т. д. і т. п. (курсив власний – Т.Ч.) [96, с. 489].

Таким чином, у висновках монографії вказуються на проблеми правової політики, зокрема судової системи, державного управління тощо, які до того ж існують у «розширеному суспільстві». Отже, «правова політика» не є достатньо функціональною та може мати негативні наслідки для локального чи індивідуального рівня правового регулювання, у тому числі і для реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі.

Підступаючи до питань соціальних прав засуджених до позбавлення волі, доцільно окреслити основні тенденції функціонування соціальності у правовій політиці тієї чи іншої галузі права, або ж вказати на їх відсутність. Так, П. Л. Фріс, досліджуючи безпосередньо кримінально-правову політику, звертає увагу на те, що законодавець в ідеалі повинен прагнути при здійсненні криміналізації до зниження її об'єму і збільшення інтенсивності. Іншими словами, кримінальний закон повинен захищати найважливіші суспільні відносини, які сприймаються більшістю населення як такі, що потребують кримінально-правової охорони, і при цьому захищаються за допомогою встановлення санкцій, які визнаються справедливими. Інакше, на думку дослідника, він буде направлений не на боротьбу зі злочинністю, а на її «розмноження» [138, с. 339].

Отож, уявляється, що акцент на «найважливіші суспільні інтереси» очевидно перегукується із соціальними інтересами, соціальним життям як певною базою правового порядку. Натомість О. Дудоров у своїх дослідженнях підходить з іншого боку. Досліджуючи питання проблем кримінально-правової політики, він зазначає, що в практиці міжнародних і закордонних судових органів мали місце кримінальні справи, у яких суди надавали перевагу принципу верховенства права перед писаними законами або тлумачили останні в спосіб, узгоджений із вимогами верховенства права, попри те, що це виходило за межі буквального змісту певних нормативно-правових актів.

Отже, питання реалізації принципу верховенства права в кримінальному праві – це не просто теоретична концепція, а реальна практика міжнародних і національних судів. Також, за результатами дослідження вчений констатує, що

відповідний міжнародний і зарубіжний досвід – лише один з аспектів складної та багатогранної проблеми, у зв'язку з чим залишаємо за собою право висловитись з приводу тих викликів, які обов'язково постануть при застосуванні закону України про кримінальну відповідальність у контексті реалізації принципу верховенства права [34, с. 42].

За такого підходу можливо вказати на те, що дослідник вбачає і опирається виключно на так званий кримінальний закон. Питання соціального аспекту законодавства не зачіпається. Хоча питання поглиблення розуміння судом питання наслідків у відповідальності, наслідків засудження особи таки ставить відкритим питання про недосконалість кримінального законодавства.

В. В. Василевич також приділив увагу дослідженню проблем кримінально-правової політики. Зокрема, він доводить, що можна виокремити такі цілі кримінологічної політики. З-поміж таких, *наприклад*, дослідник виокремлює: 1) за змістом – соціальні, правові, матеріальні, виховні, психологічні; 2) за рівнем соціально-правового статусу – конституційні, законодавчі, міжнародні тощо [19, с. 39]. Очевидно, такий підхід виокремлює наявність (присутність) соціально-правового сегмента, його задіяння у правовому регулюванні тощо.

Зокрема, В. В. Василевич приходить до одного із таких висновків, у який закладає саме «соціальний» аспект проблеми політики. Так, учений констатує, що визначення головних цілей кримінологічної політики як оптимального образу бажаного майбутнього результату щодо протидії злочинності, як моделі формування її доктринальних теоретичних положень, а також удосконалення якості й ефективності діяльності системи органів і установ антикримінальної юстиції та інституцій громадянського суспільства слід покласти *в основу подальшої побудови соціально-правової структури*, яка б була спроможна конструктивно працювати на головну мету – скорочення та нейтралізацію злочинності в країні (курсив власний – Т.Ч.) [19, с. 40].

Більш предметно підходить до проблем державної політики у сфері виконання покарань і пробації український дослідник М. С. Пузирьов. Зокрема,

розглядаючи принцип диференціації та індивідуалізації відповідальності та покарання вчений наголошує на тому, що нормативно-правове забезпечення диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі відповідно до норм кримінально-виконавчого законодавства України у сфері зміни умов тримання засуджених та застосування до них засобів виправлення і ресоціалізації проходить через призму державної політики у сфері виконання покарань і пробації [113, с. 221].

У процесі дослідження ми не могли оминати й позицію українського ученого Є. С. Мнишенко, який у власному дослідженні зазначає, що в сучасних умовах принцип соціальної справедливості щодо кримінально-правової політики у сфері права на отримання освіти повинен розумітися як принцип правотворчої і правозастосовної діяльності щодо встановлення балансу між соціальною потребою, доцільністю та одночасно невідворотністю кримінальної відповідальності за порушення права громадян на отримання освіти [83, с. 40].

Д. В. Ягунов у процесі дослідження, пов'язаного з пенітенціарною політикою як складовою соціального контролю доводить, що особливості української пенітенціарної політики та її модуляції під впливом глобальних змін в умовах українського транзиту та невизначеності моделі державного управління зростає рівень інституціоналізації політики соціального контролю, знижується рівень соціальної захищеності населення, пенітенціарна система набуває характеристик дисфункціональності, посилюється симулякризація категорій «свобода», «безпека», «права людини» [149, с. 26].

Також, Д. В. Ягунов зазначає, що більшість проблем пенітенціарної системи, що призвели до відповідних негативних ярликів за висновками ЄКЗК і рішеннями ЄСПЛ, були зумовлені тим, що урядові структури саме бюрократичних модуляцій були вимушені розпочати глибинні реформи на фоні майже нульового фінансування, старих консервативних кадрів, великої кількості ув'язнених, масового переповнення пенітенціарних установ, а також колапсу економічної складової радянської виправно-трудової системи, заснованої на обов'язковості праці засуджених [149, с. 27].

Тому, на його думку, пенітенціарну політику України» за період останніх тридцяти років визначено як політику, а інколи навіть як «антиполітику» з огляду на негативні показники управління пенітенціарною системою та безпосередньо її функціонування. Особливо це стосується неефективного використання бюджетного фінансування пенітенціарної системи, де суттєве збільшення обсягів фінансування існувало паралельно зі збільшенням відносних показників злочинності, смертності та суїцидів на фоні більш ніж суттєвого зменшення кількості ув'язнених в Україні [149, с. 27].

Отже, доцільно звернути увагу й на позицію українського ученого І. Г. Богатирьова, на думку якого державна політика у сфері виконання покарань і пробації покликана спрямувати законотворчу діяльність відповідних органів держави та громадськості на увесь процес виконання/відбування покарання, оскільки саме це, як зазначає учений, є основою та завданнями органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України [8, с. 81]. Ми погоджуємося з такою позицією, оскільки державна політика у сфері виконання покарань і пробації виступає гарантом безпеки персоналу місць несвободи ДКВС України та засуджених під час відбування покарання (ст. 10 КВК України).

На підставі вищенаведеного можна зробити висновки, що реалізація соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі відображають не що інше, як основу (стержень) функціонування соціального та суто правового напрямку дійсності й функціонування держави, а по суті – її державної політики у сфері виконання покарань і пробації. Проте, на нашу думку, варто розмежовувати і питання соціального та правового в державній політиці у сфері виконання покарань і пробації, як і питання політики реалізації одного та іншого.

Термін «соціальна політика» є усталеним у науковій літературі. Так, у юридичній енциклопедії з права соціального забезпечення зазначено, що «*соціальна політика*» – система заходів, спрямованих на здійснення соціальної функції держави, забезпечення соціальних, культурних прав та інтересів,

соціального благополуччя людини на всіх етапах її життєдіяльності. Сутність соціальної політики пов'язується з підтримкою і розвитком відносин між різними соціально-демографічними групами населення та всередині них, створенням умов для їхньої нормальної життєдіяльності, встановленням соціальних гарантій і економічних стимулів для участі в суспільному виробництві, соціальним захистом вразливих груп населення.

У центрі уваги соціальної політики має бути людина, забезпечення умов для її належного розвитку й самореалізації. Поняття соціальної політики визначається політологами, соціологами, економістами. Так, економіст В. Пальцев пропонує розуміти під соціальною політикою цілеспрямовану діяльність держави та інститутів громадського суспільства щодо регулювання соціальної сфери і соціальних відносин заради вдосконалення умов життя населення, передусім соціально незахищених груп [20, с. 704].

Вважається, що основою для проведення *соціальної політики* в державі є ст.ст. 41–52 Конституції України, які гарантують соціально-економічні права громадян, запорукою реалізації яких є насамперед економічні чинники [125]. В основу здійснення *соціальної політики* в соціально-демократичних державах покладено такі *принципи*, як соціальна справедливість, соціальна солідарність, індивідуальна соціальна відповідальність, соціальне партнерство. *Соціальна політика* покликана усунути диспропорції та прояви незахищеності в суспільстві, а розвинена система соціального захисту стає політичним змістом масової демократії. Основним критерієм ефективності *соціальної політики* є рівень суспільної злагоди та солідарності [125].

Звісно, питання політики реалізації соціальних прав є дещо іншим рівнем правового регулювання, власне – локальним, індивідуальним, а не загальним. Таким чином, можливо й відійти від конституційних аспектів, припустившись аналізу більш звуженого підходу.

Так, Л.В. Леонтева переймаючись проблемами у своєму дослідженні соціальних прав жінок доводить, що наприклад, необхідність раннього першочергового візиту до лікаря тощо); удосконалення роботи центрів і

кабінетів планування сім'ї та дитячої й підліткової гінекології, медико-генетичної служби; профілактика захворювань, що передаються статевим шляхом; розширення мережі з питань репродуктивного здоров'я (збільшення кількості центрів планування сім'ї, безпечного материнства, медико-генетичного консультування тощо) та поліпшення їх забезпечення сучасним обладнанням [69, с. 574]. З такої позиції впливають додаткові аспекти забезпечення соціальної політики, які акцентовані на соціальних правах жінок. Для засуджених забезпечення соціальної політики соціальних прав жінок, засуджених до позбавлення волі, такий підхід має важливе значення.

Варто додати стосовно соціальної політики жінок думку О. Уварової. Так, вчена зазначає, що О. В. Уварова визначає певні рекомендації стосовно одного з напрямку реалізації гендерної політики, а це: формування вміння представників юридичної професії, в першу чергу суддів, ідентифікувати ті випадки, коли порушення прав та законних інтересів жінки стає наслідком дії дискримінаційних положень законодавства або гендерно нейтральних законодавчих актів, які на практиці призводять до дискримінаційних наслідків, або ж гендерних стереотипів, які існують у суспільстві [135].

Роблячи акцент на соціальній справедливості, доцільно звернути увагу на питаннях «соціальної політики» за визначеністю та сутністю, і віднайти єднальні компоненти.

К. Денисенко, аналізуючи понятійно-категоріальний апарат державної політики у сфері соціального захисту, доходить висновку стосовно рівнозначності поняття «державна політика у сфері соціального захисту» та «державна соціальна політика», оскільки їх єдальною категорією насамперед є те, що перше і друге: є внутрішньою політикою держави; розробляє та впроваджує держава; становить комплекс державних заходів; спрямовується на життєзабезпечення передусім соціально-вразливих громадян. К. Денисенко констатує, що ці поняття взаємопов'язані та взаємообумовлені, тому їх помилковим є їх розділення [30, с. 99].

У соціальній філософії зазначено, що кожний структурний підрозділ виконує певну роль і посідає певне місце в політичній системі суспільства – їх можна визначити з огляду на те, *інтереси якої соціальної групи відбивають і захищають ті чи інші політичні інститути чи громадські організації, яке співвідношення цих інтересів з національними інтересами й загальнокультурними цінностями; які цілі та завдання вони ставлять щодо реальних політичних реформ і перетворень відповідно до зазначених інтересів; які дії і заходи пропонують і якими засобами їх здійснюють* (курсив власний – Т.Ч.) [3, с. 432].

Отже, у політиці, як певній діяльності виокремлюються певні рівні. Це означає, що політику реалізації права «на щось...», як і політику забезпечення «чогоось...», можливо уявляти на найнижчих рівнях – локальному, індивідуальному.

На підтвердження зазначеного, думка Л. Р. Наливайко є також важливою. Так, вчена, аналізуючи законодавчі акти станом на 2007 рік, вбачала такі тенденції розвитку соціальної функції сучасної Української держави, як-от: перехід до взаємної відповідальності всіх суб'єктів соціальної політики за результатами соціального розвитку; розвиток системи соціального забезпечення непрацездатних осіб шляхом підтримки відповідних інфраструктур (державних та недержавних); добровільність і різноманітність форм участі громадян у формуванні й реалізації соціальної політики; захист працездатних осіб від соціальних ризиків здебільшого на страхових принципах; стимулювання активності участі громадян у формуванні власного добробуту (шляхом створення правових, фінансово-економічних умов) [84, с. 17].

На думку Л. Р. Наливайко, під соціальною функцією держави слід розуміти основні напрямки її діяльності в соціальній сфері із забезпечення гарантування гідних умов існування для кожної людини, створення рівних справедливих можливостей для розвитку особистості та формування цілісного, динамічного соціального захисту [84, с. 16]. Отже, такі напрямки не тільки

диференціюють той чи інший політичний рівень, але й стосуються загальних прав та інтересів так і індивідуальних.

При цьому дослідниця (Л. Р. Наливайко) вважає, що такий підхід відображає призначення держави соціальній орієнтації; такий підхід збігається з міжнародними стандартами, які закріплюють обов'язок держави забезпечити гідний рівень життя своїх громадян [84, с. 16]. У зміст соціальної функції держави Л. Р. Наливайко вкладає: забезпечення економічних і правових гарантій невід'ємного права кожної людини досягати добробуту своєю працею і знаннями, тобто гарантованість самореалізації громадян в економічній діяльності для отримання відповідних матеріальних благ; створення механізму соціального захисту всіх груп населення і передусім менш захищених; впровадження цілісної моделі соціального страхування (пенсійного, медичного, по хворобі, безробіттю тощо); психологічна допомога, спрямована на забезпечення особистості й оздоровлення мікроструктури середовища з метою встановлення її самостійності; створення для кожної людини гідних умов існування та рівних життєвих шансів у соціальній сфері [84, с. 16].

Тому ми поділяємо підхід О.З. Панкевич у тому, що у сучасний період у діяльності соціальної держави в гуманітарній сфері дедалі виразнішою стає тенденція до зміщення «центра ваги» при виконанні соціальних функцій від власне державних установ до інституцій приватного бізнесу та недержавних неприбуткових організацій. Попри це, держава й надалі має залишатися головним суб'єктом соціальної політики, відіграючи чільну роль у забезпеченні гарантій здійсненості економічних, соціальних і культур-них прав своїх громадян [94, с. 147].

Варто погодитися з позицією українського ученого М. В. Кравченко про те, що модернізація державної політики у сфері соціального захисту населення України – це тривалий і послідовний процес змін, а не тимчасова компанія щодо створення позитивного політичного іміджу та отримання електоральної підтримки. Модернізація має проводитися з урахуванням перешкод (корупція; низькі соціальні видатки держави, які не компенсують індивідуальний внесок у

людській розвиток; ресурсний дефіцит відтворення людського капіталу; незначна частка середнього класу як базису і головного двигуна модернізації) та вироблення шляхів щодо їх мінімізації, а також із врахуванням глобальних тенденцій [58].

Встановлено, що забезпечення успішної модернізації державної політики у сфері соціального захисту повинно базуватися на сукупності умов і чинників, серед яких визначено такі: провідна роль держави з одночасним узгодженням участі громадянського суспільства в модернізаційних процесах, зокрема прогресивні зрушення у сфері зайнятості за участю держави, побудова цивілізаційних відносин між роботодавцем і найманими працівниками; модернізація економіки; систематичний діалог і взаємодія між державою, органами місцевого самоврядування, підприємцями, громадськими організаціями та окремими громадянами щодо прийняття важливих рішень; роз'яснювальна робота; орієнтація на тенденції соціальної політики європейських держав; системність заходів модернізації; оперативність реалізації окреслених заходів. [58].

На думку М.В. Кравченко, запропоновані чинники та умови сприятимуть раціональному та ефективному використанню комплексу фінансових, економічних, організаційних і кадрових ресурсів. Проведена модернізація державної політики у сфері соціального захисту населення забезпечить якісно новий рівень соціального розвитку українського суспільства, істотне зростання добробуту громадян, підвищення соціальної справедливості та соціальної відповідальності всіх суб'єктів цього процесу, посилення впливу особи, громадських організацій на формування та реалізацію державної політики, максимально враховуючи потреби всіх людей [58].

Соціально-правовий аспект забезпечення реалізації соціальних прав можливо угледіти із чинного законодавства. Зокрема, у ст. 5 Закону України «Про судовий збір» (Пільги щодо сплати судового збору) визначено, що від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються: «... (17) засуджені до покарання у виді довічного позбавлення

волі, позбавлення волі на певний строк та до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також особи, взяті під варту, - у справах, пов'язаних із питаннями, які вирішуються судом під час виконання вироку відповідно до статті 537 Кримінального процесуального кодексу України, у разі відсутності на їхніх особових рахунках коштів, достатніх для сплати судового збору [111].

Це пояснюється тим, що інститут судового збору відображає не тільки стимулюючу від зловживань правом, не тільки забезпечувальну функцію процесу розгляду судом справи, алей соціальну функцію держави на локальному рівні.

Як державна політика у сфері виконання покарань і пробації щодо реалізації соціальних прав засуджених, можливо звернути увагу на дослідження В.О. Човгана, який веде мову про обмеження прав засуджених. Так, аналізуючи стандарти обмеження у площині документів Ради Європи, ЄСПЛ, Стандартів ООН, дослідник приходить до висновку у тому, що існує певна непослідовність між практикою ЄСПЛ та м'яким правом Ради Європи в питанні стандарту обмежень прав засуджених. Вона здебільшого проявляється в дещо відмінному баченні пропорційності та обґрунтованих цілей обмежень. Але обидва типи стандартів сходяться в одному — необхідності мінімалізації карального впливу держави шляхом мінімізації обмежень. Стандарти Ради Європи, на відміну від стандартів ООН, не приділяють особливої уваги доктрині неминучих в ув'язненні обмежень.

Натомість, дослідник акцентує увагу на принципах мінімальності (пропорційності) та індивідуалізації. Більше того, особливо важливо, що ці принципи відображаються в конкретних практично орієнтованих стандартах, які виробляються в процесі застосування стандартів Ради Європи Європейським судом та КЗК.

Вимоги індивідуалізації та мінімальності обмежень, максимального наближення правового статусу в'язнів та вільних осіб, жорсткого лімітування правообмежувальної репресії держави фактично стали імперативами, які визначають зміст та спрямованість міжнародних пенітенціарних стандартів.

Тим не менш ці стандарти не дають достатніх орієнтирів для розуміння того, якою мірою повинні мінімізуватися обмеження [144, с. 303].

На наше переконання, в остаточному підсумку головну роль державної політики у сфері виконання покарань і пробації в майбутньому буде відігравати у сфері правової безпеки засуджених та ув'язнених у місцях несвободи ДКВС України. До речі, у цьому аспекті підтримують і опитаний нами персонал місць несвободи ДКВС України засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Так на запитання «Чи відіграє важливу роль державна політика у сфері виконання покарань і пробації щодо правової безпеки в місцях несвободи ДКВС України?» Так, респонденти з числа персоналу місць несвободи ДКВС України відповіли таким чином: «так» – 180 (82 %), «ні» – 60 (18 %). Респонденти з числа засуджених відповіли таким чином: «так» – 285 (80 %), «ні» – 85 (12 %).

Отож, саме в такому аспекті тандему документів, що окреслюють певні стандарти обмеження прав в'язнів, ми можемо відстежити конкретну правову політику у сфері пенітенціарної системи, соціально-правових наслідках для осіб, позбавлених волі та державного управління системою ув'язнення.

Б. А. Кормич визначає, що поняття державно-правового механізму формування і реалізації державної політики у сфері виконання покарань і пробації, який являє собою впорядковану сукупність інститутів держави та громадянськості, задіяних у процесі формування і реалізації політики інформаційної безпеки, внутрішні та зовнішні ролі й відносини якої регулюються системою правових норм та принципів [55, с. 35].

У навчально-науковій юридичній літературі зазначається, що державний режим слід відрізнити від політичного режиму, який є більш широкою категорією й віддзеркалює порядок здійснення політичної влади всіма суб'єктами політичної системи, а також методи та способи боротьби за політичну владу [71, с. 28].

Українська дослідниця І. О. Соколова досліджуючи уточнює, що правовий режим – органічна частина державних та політичних режимів, які

перетворюються в юридичну форму, встановлюються та реально здійснюються за допомогою саме правових режимів [124, с. 18]. Правові режими безпосередньо відображають найважливіші елементи правової політики держави. Правова політика є сукупністю правових засобів, цілей, завдань, комплекс ідей, програм, установок, пріоритетів, принципів, що базуються на науковому підґрунті й реалізуються у сфері дії права [124, с. 19].

Вона також доводить, що правовий режим виступає скороченим позначенням порядку регулювання, вираженого в характері та обсязі прав стосовно певного об'єкта регулювання [124, с. 128]. Варто наголосити, що правовий режим включає певні складові, які, на нашу думку, належать до правової політики. Зокрема, у підручнику з теорії права до правового режиму належать: 1) особливості предмета правового регулювання; 2) закріпленні в законодавстві права, обов'язки та відповідальність; 3) позиції, які займають сторони в регульованих відносинах [131, с. 270].

Таким чином, слід змістити акценти в кон'юнктурі політики соціального на «правового регулювання», «правозастосування», як допоміжні сектори державної політики у сфері виконання і пробації. Так, О. В. Стукаленко приходить у своєму дослідженні до висновку стосовно того, що під механізмом правового регулювання прийнято розуміти взяті в єдності та взаємодії правові засоби, які беруть участь у правовому регулюванні суспільних відносин [128, с. 23].

Натомість до основних ознак способу правового регулювання деякі дослідники пропонують відносити: 1) формально юридичне закріплення аз допомогою норм права та інших правових приписів; 2) регулятивний характер (врегулювання правовідносин); 3) комплексний характер змісту способу регулювання (правові засоби, процедури, прийоми реалізації); 4) процесуальний характер реалізації (діяльність суб'єктів правовідносин відповідно до припису норми); 5) доцільність (головна мета способу правового регулювання – упорядкування діяльності суб'єктів правовідносин через визначення певних варіантів поведінки: дозволи, зобов'язання, заборони. Де

дозволи є стиму
суб'єкта); 7) виб
диференційовано

Водночас по
правореалізації,
компетентними
конкретизації й
суб'єктивних прав
с. 562].

Зрештою, на
покарань і про
виконання/відбува
по

Тобто за таких обставин слід констатувати те, що держава повинна забезпечити насамперед гармонію між правами та гарантіями. Для цього саме держава повинна оцінити спроможності та механізми втілення/реалізації ідеї – їх ефективність, а по суті, на чому та за яких обставин може гуртуватися «соціально-правова політика реалізації»: на цілком реальних факторах – правах, благах, інтересах; на повноваженнях.

Також державна політика у цій сфері має ґрунтуватись на ідеї, меті, які закладають фундамент для завдань держави в соціально-правовому напрямку забезпечення реалізації конкретних благ. Таким чином, державна політика у сфері виконання покарань і пробації, має усі рівні – загальний, локальний, індивідуальний. Вона реалізується як самими носіями прав, так і уповноваженими особами забезпечувати таку реалізацію – установи виконання покарань, їхніми посадовими особами, судами тощо.

Висновки до розділу 3

1. Доведено, що проблема реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі безпосередньо виникає в тому, які саме соціальні права можуть бути реалізовані завдяки тим чи іншим способам усуненням прогалин та, які, завдяки доданням колізій. А це вже питання методології права, школи права, традицій права. Зрештою, у дисертаційному дослідженні виокремлено три види соціальних прав, які забезпечені правовим регулюванням на рівні: галузей права, міжнародних документів, конституції.

2. Зазначено, що інститут обмежень соціальних прав осіб засуджених до позбавлення волі є багатогранною юридичною конструкцією, оскільки стосується широкої палітри праворегулятивного процесу. А тому дослідження повинно віднайти додатковий, глибший та більш системний аналіз саме соціальних прав, які можуть бути обмежені.

3. Реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі закладає основу до особливого забезпечення аспекту здійснення державної політики у

сфері виконання покарань і пробації. Вона проявляється в тому, що ця політика, підпадаючи під особливості правового регулювання тих чи інших соціальних прав, певного правового режиму (у нашому випадку, пов'язаного з ізоляцією особи), соціального статусу особи, визначає особливий вид правової політики – «соціально-правової» із фокусом на реалізацію соціальних прав особливою категорією носії прав – засуджених до позбавлення волі.

4. Констатуємо, що державна політика у сфері виконання покарань і пробації – це процес створення системи заходів, принципів, гарантій, які націлені на ресоціалізацію засуджених осіб до позбавлення волі з метою забезпечення соціальних прав, соціальних обов'язків, соціальних інтересів, соціального благополуччя в'язнів на всіх етапах відбуття ними покарання, як життєдіяльності в умовах особливого режиму пов'язаного із позбавленням волі.

ВИСНОВКИ

Завдяки проведеному комплексному теоретико-правовому дослідженню в дисертації запропоновано нове вирішення наукової проблеми, пов'язаної з реалізацією соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі. Здобуті результати підтвердили нашу гіпотезу щодо наукового пошуку, а реалізація мети й завдань дослідження дали підстави сформулювати такі висновки:

1. Результати дослідження наукових та офіційних джерел інформації щодо реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в місцях несвободи ДКВС України засвідчують, що серед багатьох проблем виконання/відбування покарань в Україні суттєвого значення набувають соціальні права засуджених у контексті їхнього правового статусу, які забезпечують їхні базові соціальні потреби та соціальне життя в умовах ізоляції. Доведено, що всі обмеження прав людини, які не входять у рішення суду й не визначенні кримінально-виконавчим законодавством України, є незаконними, а тому мають бути забезпечені персоналом місць несвободи ДКВС України й безперешкодно реалізовані. Визначено стан наукового дослідження та його методологія щодо реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в місцях несвободи ДКВС України. Зазначено, що соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі певною мірою відповідають потребам практики кримінально-виконавчої діяльності та процесам, що пов'язані зі здійсненням реформ у сфері виконання покарань і пробації в Україні.

2. У результаті проведеного дослідження з'ясовано поняття та зміст реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в місцях несвободи ДКВС України, запропоновано такі кримінально-виконавчі категорії, як «реалізація соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі»; «соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі» сформульовано їх дефініції. На основі аналізу системоутворюючих ознак сформульовано авторське їх визначення. Доведено, що реалізація соціальних прав

засудженими до покарання у виді позбавлення волі за змістом і призначенням мають відповідати нормам КВК України. Зроблено застереження, що у випадку порушення персоналом місць несвободи ДКВС України соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, останні втрачають існуючий нині їхній соціальний і правовий захист, а тому їх звернення до державних інституцій та Європейського суду з прав людини щодо захисту своїх прав є законним і об'єктивним.

3. Щодо з'ясування теоретичних засад реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі, здійснено їх науковий аналіз та сформульоване авторське поняття «кримінально-виконавчі засади» – це теоретико-прикладна модель кримінально-виконавчої діяльності персоналу місць несвободи ДКВС України, яка гарантована всіма видами та суб'єктами законотворчого процесу щодо реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі. У процесі проведеного дослідження надано сучасну класифікацію соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі, що дозволило виокреми три види правового регулювання соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі: 1) соціальні права, які врегульовані різними галузями права; 2) соціальні права, які закріплені у міжнародних документах; 3) соціальні права та їхні гарантії, які закріплені в Конституції України. Доведено об'єктивну потребу в застосуванні реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі через призму всіх принципів виконання покарань передбачених у статті 5 КВК України. Оскільки реалізація соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі позначаються в кожній галузі права на підставі свого предмету правового регулювання, свого метод правового регулювання або тих чи інших галузевих правовідносин, а також функцій правового регулювання, на наше переконання, що саме кримінально-виконавче законодавство як фактор закріплення правового статусу засуджених створює умови насамперед реалізації соціальних прав засаджених до

6. З метою вивчення реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі як окремого інституту: поняття, ознаки, принципи детально визначено поняття, ознаки, принципи їх законодавчого забезпечення. За отриманими результатами дослідження сформульовано авторську дефініцію такого поняття, як законні інтереси – це діяльність визначених у законі суб'єктів нормотворення, що здійснюється на відповідних правових засадах з метою створення гарантованих умов для реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі. При цьому до системоутворюючих ознак, що складають його зміст, обґрунтовано віднесено такі з них: а) це діяльність законотворчого характеру, особливістю якої є те, що за її результатами видаються такі правові приписи, які є обов'язковими для виконання персоналом місць несвободи та засудженими під час відбування покарання у виді позбавлення волі; б) це діяльність визначених у законі суб'єктів нормотворення, що перелічені у ст. 93 Конституції України; в) це діяльність, що ґрунтується на відповідних правових засадах, передусім на положеннях ст. 36-37 Конституції України, у яких закріплені правові гарантії реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі; г) це така законодавча діяльність, метою якої є створення гарантованих для засуджених в умовах ізоляції правових норм, які забезпечують реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

7. Під час дослідження проаналізовано та встановлено роль державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. Доведено, що важливим моментом державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі має стати системний підхід до вирішення сучасних проблем через внесення запропонованих змін і доповнень до КВК України. Для з'ясування ролі та впливу державної політики у сфері виконання покарань та пробації щодо реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі роз'яснено потребу: а) удосконалення чинного національного законодавства з означеної проблематики; б) підвищення рівня правозастосовної

практики з питань виконання/відбування покарань та покращення у зв'язку з цим правоохоронної діяльності щодо реалізації соціальних прав та законних інтересів засуджених до покарання у виді позбавлення волі; в) якісної зміни змісту та розширення предмета дослідження в галузі кримінально-виконавчої діяльності; г) усунення причин і умов, які сприяли вчиненню протиправних посягань на соціальні права, законні інтереси засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автухов К. А., Гель А. П., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 432 с.
2. Аканов Б. А., Карамзин Н. А. Основы научных исследований / под ред. В. М. Мулдахметова. Алма-Ата: Мектен. 1989. 136 с.
3. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михайленко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручн. для вищ. навч. закл. Вид. 4-те, випр. та доп. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 552 с.
4. Атаманова Н. Проблемні питання застосування норм права. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 2. С. 164-169.
5. Бадира В. А., Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Мінаєв М. М., Хашев В. Г. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник. Київ: Істина, 2008. 400 с.
6. Бамбурак Н. М. Аналіз наукових досліджень процесу ресоціалізації звільненого правопорушника. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 3-13.
7. Безусий В. В. Соціальний захист державних службовців в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 430 с.
8. Богатирьов І. Г. Пенітенціарна система України у ХХІ столітті: теоретико-правові та кримінально-виконавчі проблеми. Київ: ВД «Дакор» 2025. 248 с.
9. Богатирьов І. Г., Лісіцков О. В. Кримінально-виконавче право України: підручник. Модульний-рейтинговий курс для студентів, курсантів вищ. юрид. навч. закл. 2-ге вид. Київ: ВД «Дакор», 2014. 376 с.
10. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України : монографія. Київ: ВД «Дакор», 2017. 236 с.
11. Богдан Ю. М. Методологічний інструментарій дослідження правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк в умовах

реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 255–259.

12. Бодюл Є. М. Проблеми доктринального визначення поняття «пенітенціарна система». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 29-35. URL: http://www.nbu.gov.ua/j-pdf/Nvknuvs_2013_1_6.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

13. Божко Д. В. Соціальні права як природні права людини та їх нормативне забезпечення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2018. № 26. С. 165-167.

14. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/42.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

15. Борщевський І. В., Васильєв А. С., Зілковська Л. М. та ін. Теорія права і держави: підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук А. С. Васильєва. Київ: КНТ, 2009. 286 с.

16. Бочелюк В. Й., Турубарова А. В. Психологія людини з обмеженими можливостями: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 264 с.

17. Брошко І. М. Кримінально-виконавчі засади матеріально-побутового забезпечення засуджених до позбавлення волі в Україні. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 26 лют. 2021 р.)* / за ред. д.ю.н. О. О. Шкути. Херсон: Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, 2021. С. 132–135.

18. Ванчук І. Д. Спосіб правового регулювання: окремі аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 8-11. URL: http://lsej.org.ua/1_2014/3.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

19. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.

20. Велика українська енциклопедія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення / редкол.: М. І. Іншин (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишенва, Н. М. Вапнярчук. 2020. 912 с.
21. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
22. Винокуров О. В., Кучинська О. П. Захист прав підозрюваного при затриманні та застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: теорія і практика: монографія. Київ: Алерта, 2020. 256 с.
23. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 20 жовтня 2021 року. Справа № 521/4558/21. Провадження по справі № 1кп/521/1118/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100432616?fbclid=IwAR3nc5bixEiqGWpLXWVxe-pGqWfMymZwO9BwyJ2WldMpTDpDdnQ0foCuGLM> (дата звернення: 21.03.2025).
24. Волкова О. М. Соціальні права особи: поняття, сутність, особливості. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 39-43.
25. Гайдамака В. Соціальне право: проблеми визначення. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 286-292.
26. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ: Дух і Літера. 2016. 760 с.
27. Громовчук М.В., Бєлов Д. М. Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 65. С. 57-60.
28. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 655 с.

29. Делія Ю. В. Ієрархія джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 16-23.
30. Денисенко К. Державна політика у сфері соціального захисту: аналіз понятійно-категоріального апарату. *Ефективність державного управління*. 2017. № 2. С. 95-101.
31. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ: НАДУ, 2014. 448 с.
32. Державні соціальні стандарти / В. В. Близнюк // Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. URL: <https://esu.com.ua/article-26199> (дата звернення: 21.03.2025).
33. Дотримання економічних, соціальних та культурних прав в Україні / упоряд. Є. Ю. Захаров. Харків: Права людини, 2007. 352 с.
34. Дудоров Олександр. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2022. 632 с.
35. Дума В. В. Підходи до праворозуміння та реалізації правових норм. *Правова інформатика*. 2009. № 1. С. 47-53 URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/09dvvrpn_0.pdf (дата звернення: 21.03.2025).
36. Дутко А. О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 176 с.
37. Дутко А. О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Дутко Альона Олександрівна. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 21 с.
38. Епель О.В. Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 437 с.

39. Європейська соціальна хартія (переглянута). Страсбург, 3 трав. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 21.03.2025).
40. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с.
41. Іншин М. І., Мельник Я. Я. Доктрина соціальної безпеки: монографія. Київ: Вид-во «Освіта України», 2020. 227 с.
42. Іншин М. І. Забезпечення соціальних прав суддів як передумова їх соціальної безпеки. *Юридична наука*. 2020. № 2. С. 535–543.
43. Капцова Т. Прогалина в праві як передумова застосування юридичної аналогії. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 3. С. 90-98.
44. Кельман Л. М. До питання про співвідношення понять правозастосовної діяльності та реалізації права: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 31-41.
45. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складових культури дослідника: навч. посіб, для аспірантів та магістрів / за заг. ред. М. С. Кельмана. Львів: Растра-7, 2017. 220 с.
46. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Кондор, 2006. 609 с.
47. Клочков В. Безпека підозрюваних, як і презумпція невинуватості, стали фікцією – думка. *Закон і Бізнес*. / Національна асоціація адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua/publications/8234-bezpeka-pidozryvanih-yak-i-prezumpciya-nevinuvatosti-stali-fikcieyu-dumka.html> (дата звернення: 21.03.2025).
48. Козюбра М. І. Верховенство права, права людини і місцеве самоврядування: проблеми взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 67–71.
49. Колодчина А. Л. Методологія дослідження реалізації Україною міжнародних стандартів захисту прав засуджених в місцях несвободи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 3. С. 318-321.

50. Колодчина А. Л., Богатирьова О. І. Прокуратура як суб'єкт реалізації Україною міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи: монографія / за заг. ред. д. ю. н., професора, заслуженого діяча науки і техніки України І. Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2021. 198 с.

51. Коломієць Н. В. Щодо співвідношення термінів «виправлення», «ресоціалізація» та «заохочення». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 111-115.

52. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія. Академічний курс, 2009. URL: <http://yport.inf.ua/vpliv-sotsialnoji-izolyatsiji.html> (дата звернення: 21.03.2025).

53. Конопельський В. Я. Кримінально-виконавчі засади диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 36 с.

54. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

55. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2004. 384 с.

56. Корольова Ю.В. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 31. Том 1. С. 10-13.

57. Коструба А. Правозастосування — форма реалізації права: досвід феноменологічного аналізу (цивілістичний аспект). *Право України*. 2016. № 10. С. 149-159.

58. Кравченко М. В. Умови та чинники модернізації державної політики у сфері соціального захисту населення України. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_13_7 (дата звернення: 21.03.2025).

59. Кравченко М. В. Формування та впровадження нової парадигми соціальних цінностей українського суспільства (управлінський аспект): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Українська академія державного управління при Президентові України. Київ, 2001. 20 с.

60. Краснокутський О. В. «Міжнародно-правові механізми забезпечення прав засуджених до позбавлення волі»: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків: Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса. 2019. 20 с.

61. Крижна В. Соціальні права громадян: соціальний захист та соціальне забезпечення. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом*: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ: 2020. С. 70-74.

62. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.03.2025).

63. Кримінально-виконавче право України: підручник: ТОМ 1 (у 2-х т.) / А. А. Музика, В. Я. Конопельський, Є. О. Письменний та ін]. Київ: Нац. Акад. внутр. Справ, ФОП Кандиба Т. П. 2018. 364 с.

64. Кримінально-виконавче право України: підручник:/ Б. М. Головкін, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2019. 288 с.

65. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

66. Купіна Л. Ф. Ефективність норм трудового права України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Купіна Людмила Францівна; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". Одеса, 2021. 40 с.

67. Кучеренко О. О. Державна політика: теоретико-методологічні засади дослідження процесу формування та здійснення: автореф. дис. ... канд.

наук з держ. упр.: 25.00.01 / О.О. Кучеренко; Укр. акад. держ. упр. при Президентіві України. Київ, 2000. 20 с.

68. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30-33.

69. Леонтева Л. В. Соціальні права жінок та юридичні гарантії їх захисту в Україні. *Форум права*. 2010. № 4. С. 572-575. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_90 (дата звернення: 21.03.2025).

70. Литвиненко О. Ю. Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 479–482. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/116.pdf (дата звернення: 21.03.2025).

71. Лук'янов Д. В. Теорія держави і права: посіб. для підготов. до іспитів / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2018. 190 с.

72. Лучко С.В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 2 (5). С. 151-157.

73. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посіб. / за заг. ред. Б. В. Малишева. Київ: Реферат, 2010. 257 с.

74. Мельник Я. Судова політика та її інтеграційний процес як складова частина режиму цивільної процесуальної безпеки. *Право і суспільство*. 2016. № 5. С. 32–39.

75. Мельник Я. Я. Захист соціальних прав: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 224 с.

76. Мельник Я. Я. Безпека цивільного процесу: теоретико-правовий концепт: монографія. Київ. «Четверта хвиля», 2018. 648 с.

77. Мельник Я. Я. Вступ до теорії глобальної соціальної держави: підручник для магістрів та аспірантів юридичних факультетів ВНЗ. К.: Видавництво «Юридика», 2023. 506 с.

78. Мельник Я. Я. Забезпечення соціальної безпеки в євроінтеграційних умовах: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 280 с.

79. Мельник Я. Я. Нормативність соціальних послуг: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 184 с.
80. Мельник Я. Я. Обмеження соціальних прав: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 280 с.
81. Михайлик О. Г. Насильство в установах виконання покарань України: теорія і практика: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2019. 434 с.
82. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 21.03.2025).
83. Мнишенко Є. С. Принципи кримінально-правової політики у сфері права на отримання освіти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 24. Том 4. С. 39–41.
84. Наливайко Л. Р. Теорія соціальної функції сучасної Української держави в умовах політичних та економічних перетворень. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1. С. 13-17.
85. Ничипоренко С. В. Молодіжна сімейна політика в Україні: формування та шляхи реалізації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07. Київ, 2008. 20 с.
86. Новікова К. А. Обмеження свободи як вид покарання: монографія. Харків: Право. 2019. 288 с.
87. Новікова М. Загальнотеоретичні підходи до визначення поняття «джерела права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 71-75.
88. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності»: монографія. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня». 2019. 426 с.
89. Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Державний іспит. Харків: Одісей, 2010. 256 с.

90. Овчаренко Д. А. Покарання як соціальне та правове явище: філософсько-правові аспекти: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2015. 266 с.
91. Олефір Л. І. Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 209 с.
92. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: Істина, 2007. 336 с.
93. Павлов В. Г. Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом Державної пенітенціарної служби України виконання покарання у виді позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 258 с.
94. Панкевич О. З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2003. 182 с.
95. Подпіснєв Д. С. Ознаки реалізації норм права. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. Вип. 3 (19). С. 107-111.
96. Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.
97. Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України 03.07.2017 № 560 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17#Text> (дата звернення: 24.03.2025).
98. Попадинець М. І. Реалізація права в контексті правового розвитку сучасної України: аксіологічний вимір: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Попадинець Максим Ігорович ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. 220 с.
99. Права людини в особливих правових режимах: досвід України: монографія / Д. С. Терлецький, О. В. Марусяк, Ю. Д. Батан, М. В. Афанасьєва та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. М. В. Афанасьєвої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 356 с.

100. Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія / К. А. Автухов, А. П. Гель, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2015. 246 с.

101. Право на доступ до публічної інформації в екологічній сфері України: організаційно-правове забезпечення: монографія / І. В. Арістова, Ю. Ю. Макогонюк; за заг. ред. Арістової І. В. Київ: НУБіП України, 2017. 222 с.

102. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08 квіт. 2014 р. № 1186-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

103. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

104. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 червня 2005 року № 2713-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 20.04.2025).

105. Про затвердження Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 22.11.2011 № 3361/5 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1372-11#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

106. Про затвердження Порядку визначення засудженим виду установи виконання покарань, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту, обмеження волі та їх переведення, Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування

покарання: Наказ Міністерства юстиції України від 27.02.2017 № 680/5 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0265-17#top> (дата звернення: 20.04.2025).

107. Про затвердження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: Наказ Міністерства оборони України від 04.06.2021 р. № 155 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1124-21#n193> (дата звернення: 20.04.2025).

108. Про затвердження Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет: Наказ Міністерства юстиції України від 19.10.2017 № 3233/5 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

109. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

110. Про пробачення: Закон України від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

111. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

112. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1153-р від 16.12.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

113. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі: монографія / за наук. ред проф. І. Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2014. 300 с.

114. Рабинович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Т. 3: К–М. Київ: Укр. енцикл., 2001. 792 с.
115. Рабінович П. Права людини і громадянина: можливості вдосконалення конституційних гарантій. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 3–15.
116. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.
117. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19–29.
118. Рябченко Т. О. Прогалини в конституційному законодавстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 67-70. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/17.pdf (дата звернення: 20.04.2025).
119. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.
120. Свинаренко Ю.П. Кримінально-виконавчі засади ресоціалізації засуджених в місцях несвободи України: дис. ... д-ра філос.: спец. 081 «Право» / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2024. 182 с.
121. Світовий маніфест правового гуманізму. Загальна декларація прав людини як основа міжнародного та національного правозахисту: монографія / за ред. проф. П.М. Рабіновича. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України*. Львів: БФ «Медицина і право», 2018. Вип. 33. С. 49–99.
122. Сердюк І. А. Реалізація норм права: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 74-78.
123. Смолярова М. Л. Право соціального захисту. Практикум. Електрон. дані. Запоріжжя: ЗНТУ, 2017. 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. Назва з

тит. екрана. URL:
http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/2772/1/Smoliarova_The_right_of_social.pdf (дата звернення: 20.04.2025).

124. Соколова І. О. Правовий режим як категорія правової думки: монографія. Харків: Право, 2014. 152 с.

125. Соціальна політика – це... Значення слова. Фармацевтична енциклопедія / голова ред. ради та автор передмови В. П. Черних. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: МОРІОН, 2010. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7581/socialna-politika> (дата звернення: 20.04.2025).

126. Сташків Б. І. Проблемні питання пенсійного забезпечення засуджених. *Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення: матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.)* / за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2016. С. 391-396.

127. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: КНТ, 2008. 625 с.

128. Стукаленко О. В. Нотатки до розуміння категорії «механізм правового регулювання». *Правова держава*. 2017. № 26. С. 20-25.

129. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2007. 832 с.

130. Тарута О. В. Соціальні права людини в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 24. Том 1. С. 112–115.

131. Теорія права і держави: підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук А. С. Васильєва. Київ: КНТ, 2009. 393 с.

132. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. управління: 25.00.01 / В. В. Тертичка; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2004. 36 с.

133. Тимчасовий порядок тримання осіб, засуджених до обмеження волі, у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 р. № 320 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

134. Трубников В. М. та ін. Кримінально-виконавче право України: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. М. Трубников, В. М. Харченко, О. В. Лисодід, Л. П. Оніка, А.Х. Степанюк; за ред. В. М. Трубникова. Харків: Право, 2001. 384 с.

135. Уварова О. Права жінок і гендерна рівність в Україні. Публікація. УГСПЛ. 2016. URL: <https://www.helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/> (дата звернення: 20.04.2025).

136. Устюжанінова О. Т. Поняття та зміст кримінально-виконавчих засад функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2020. № 41. С. 46–50.

137. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

138. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. 332 с.

139. Цивільне право України: підручник / за ред. проф. Ю. Л. Бошицького та проф. Р. Б. Шишки (кер. авт. кол.). Загальна частина. Київ: Видавництво Ліра-К, 2016. 760 с.

140. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.04.2025).

141. Чеботарьова Ю. А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2005. 203 с.
142. Ченцов В. В., Тертишник В. М. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою: підручник для слухачів магістратури. Київ: Алерта, 2016. 324 с.
143. Чеховська І. В. Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2013. 736 с.
144. Човган В. О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування: монографія / ГО «Харківська правозахисна група». Харків: Права людини, 2017. 608 с.
145. Шкута О. О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 366 с.
146. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй: монографія. Дніпро: Біла К. О., 2016. 510 с.
147. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5: П – С. 2003. 792 с.
148. Юськів Н. В. Соціальні та економічні права неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Частина 4. С. 125-129.
149. Ягунов Д. В. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю: автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Ягунов Дмитро Вікторович ; Донец. нац. ун-т ім. Василя Стуса. Вінниця, 2021. 40 с.
150. Ягунов Д. В. Пенітенціарна реформа як загроза правам людини. *Право України*. 2017. № 4. С. 154-160.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

анонімного опитування персоналу місць несвободи Державної
кримінально-виконавчої служби України

Усього взяло участь в опитуванні: 240 (100 %)

№ з/п	Зміст інформації	Результат (к-сть) і питома вага (%)
1.	З якого джерела засуджені найчастіше отримують інформацію про свої соціальні права та законні інтереси? <i>Така інформація доводиться адміністрацією установи</i> <i>Така інформація отримується від інших засуджених</i> <i>Така інформація отримується з інших джерел (Інтернет, вивчення кримінально-виконавчого законодавства тощо)</i> <i>Від особи, яка здійснює захист засудженого</i>	112 (80,0 %) 28 (20,0 %) 63 (45,0 %) 7 (5,0 %)
2.	Чи є актуальною на сьогодні проблема реалізації соціальних прав засудженими в місцях несвободи ДКВС України? <i>Так</i> <i>Ні</i> <i>Частково</i>	 49 (35,0 %) 28 (20,0 %) 63 (45,0 %)
3.	Чи розрізняєте Ви соціальні права засуджених як елемент правового статусу? <i>Так</i> <i>Ні</i> <i>Частково</i>	 98 (70,0 %) — 42 (30,0 %)
4.	Чи знайомите Ви у відділенні карантину та діагностик засуджених з правами які обмежені Конституцією України? <i>так</i> <i>ні</i>	 115 (49 %) 125 (51 %)
5.	Назвіть джерела отримання засудженими інформації про свої соціальні права в місцях несвободи: <i>від адміністрації виправної колонії ДКВС України</i> <i>від інших засуджених</i> <i>з інших джерел</i>	 37 (10,0 %) 71 (20 %) 132 (70 %)
6.	Чи варто в місцях несвободи поліпшувати норми харчування засудженим до позбавлення волі? <i>так</i> <i>ні</i>	 190 (79,0 %) 50 (21,0 %)
7.	Чи підтримуєте Ви необхідність поступового переведення	

	виправних колоній ДКВС України на одиночне тримання з метою гарантування засудженим реалізацію соціальних прав? <i>так</i> <i>ні</i>	223 (82,0 %) 17 (18,0 %)
8.	Чи впливають соціальні права на умовно дострокове звільнення? <i>так</i> <i>ні</i>	227 (97 %) 13 (0,3 %)
9.	Чи вважаєте Ви, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання це право засудженого чи законний інтерес? <i>так це право</i> <i>законний інтерес</i>	129 (53,6 %) 131 (46,4 %)
10	Чи реалізують засуджені свої соціальні права і законні інтереси через призму правового статусу в місцях несвободи ДКВС України? <i>так</i> <i>ні</i>	195 (80,0 %) 45 (20,0 %)
11	Чи можна розглядати реалізацію соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі через призму кримінально-виконавчих засад? <i>так</i> <i>частково</i> <i>ні</i>	136 (66,7 %) 81 (21,1 %). 23 (12,2 %)
12	Чи відіграє важливу роль державна політика у сфері виконання покарань і пробації щодо правової безпеки в місцях несвободи ДКВС України? <i>так</i> <i>ні</i>	180 (82,7 %) 60 (18 %)

ЗВЕДЕНІ ДАНІ

ОПИТУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ МІСЦЬ НЕСВОБОДИ ДКВС УКРАЇНИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

З метою підвищення об'єктивності дослідження реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в умовах реформування (розвитку) пенітенціарної системи України нами було проведено анкетування 240 працівників виправних колоній ДКВС України в Дніпропетровській, Львівській, Київській, Тернопільській та Рівненській областях.

Аналізуючи дані опитування, ми дійшли висновку, що зовсім не потребує особливих доказів положення, відповідно до якого важливим показником та умовою ефективності відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі є дотримання персоналом цих установ соціальних прав засуджених під час відбування ними покарання у виправних колоніях ДКВС України

1. Так, на запитання «Чи є актуальною на сьогодні проблема реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в місцях несвободи ДКВС України?» особи з числа персоналу установ виконання покарань дали такі відповіді: так – 80 (35,0 %), ні – 40 (20,0 %); частково – 120 (45,0 %).

2. На запитання «Чи є актуальною сьогодні проблема реалізації соціальних прав засудженими в місцях несвободи ДКВС України?» респонденти з числа персоналу виправних колоній ДКВС України відповіли: так – 200 (80 %), ні – 40 (20 %).

3. На запитання «Чи знайомите Ви у відділенні карантину та діагностик засуджених з правами, які обмежені Конституцією України?» опитані респонденти із числа персоналу відповіли: так – 115 (49 %) і ні – 125 (51 %). Це підтверджує нашу гіпотезу про те, що персонал виправних колоній не завжди знайомить

засуджених у відділенні карантину і діагностики з правами, які обмежені Конституцією України.

4. На запитання «Назвіть джерела отримання засудженими інформації про свої соціальні права в місцях несвободи?» респонденти із числа персоналу місць несвободи відповіли: так – 253 (65,0 %) їм доводить адміністрації виправної колонії ДКВС України, 37 (10,0 %) – вони отримують таку інформацію від інших засуджених, а 71 (20,0 %) – засуджених отримують з інших джерел (від сім'ї, адвоката, вивчення кримінально-виконавчого законодавства тощо).

5. На запитання «Чи пов'язана реалізація соціальних прав засудженими до позбавлення волі зі зверненням їх до Європейського суду з прав людини?» більшість персоналу відповіли: ні – 215 (89,0 %) і так – 35 (11,0 %).

6. На запитання «Чи варто в місцях несвободи поліпшувати норми харчування засудженим до позбавлення волі?» опитаний персонал відповів: так – 190 (79 %), ні – 50 (21 %). Це можна пояснити тим, що засуджені і так перебувають на державному харчуванні.

7. На запитання «Чи підтримуєте Ви необхідність поступового переведення виправних колоній ДКВС України на одиночне тримання з метою гарантування засудженим реалізацію соціальних прав?» абсолютна більшість персоналу, який був опитаний нами, відповіли: так – 223 (82,0 %), ні – 17 (18,0 %). При цьому, на думку респондентів, кількість засуджених у приміщенні може бути 2 особи.

8. На запитання «Чи впливають соціальні права на умовно дострокове звільнення?» більшість респондентів із числа персоналу відповіли: так – 227 (97 %), ні – 13 (0,3 %). Натомість, зважаючи на право засудженого на умовно дострокове звільнення, на нашу думку, реалізація соціальних прав засуджених в умовах гуманізації покарання мають набувати нового змісту.

9. На запитання «Чи вважаєте Ви, що умовно дострокове звільнення від відбування покарання це право засудженого чи законний інтерес?» респонденти

з числа опитаних відповіли: так – 129 (53,6 %) вважають, що це право, а 131 (46,4 %) – законним інтересом.

10. На запитання «Чи

Додаток Б

Анкета
анонімного опитування засуджених до позбавлення волі, які відбувають
покарання у виправних колоніях ДКВС України Дніпропетровській
Львівській, Київській, Тернопільській та Рівненській областях.

Всього взяло участь в опитуванні: 3700 (100%)

№ з/п	Зміст інформації	Результат (к-сть) і питома вага (%)
1	Чи є актуальною на сьогодні проблема реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в місцях несвободи ДКВС України? <i>так</i> <i>ні</i> <i>частково</i>	195 (53,3 %) 55 (13,3 %) 120 (33,3 %)
2	Чи є актуальною сьогодні для Вас проблема реалізації соціальних прав в місцях несвободи ДКВС України? <i>так</i> <i>ні</i>	253 (63 %) 97 (37 %)
3	Чи ознайомлені Ви зі своїми соціальними правами під час відбування покарання у виді позбавлення волі? <i>так</i> <i>ні</i> <i>частково</i>	270 (76,7 %) 30 (3,3 %) 70 (20,0 %)
4	Чи знаєте Ви які права Вам обмежені Конституцією України? <i>ні</i> <i>так</i>	245 (72,9 %) 129 (28,0 %)
5	Назвіть джерела отримання такої інформації про свої соціальні права в місцях несвободи? <i>так їм стало відомо від адміністрації виправної колонії ДКВС України,</i> <i>отримали таку інформацію від інших засуджених,</i> <i>отримали з інших джерел</i>	262 (70,0 %) 32 (10,0 %) 70 (20%)
6	Чи реалізуються Ваші соціальних прав в контексті правового статусу в місцях несвободи ДКВС України?» <i>так</i>	269 (73,3 %) 101 (20,7 %)

	<i>ні</i>	
7	Чи зверталися Ви за захистом свої соціальних прав до Європейського суду з прав людини? <i>ні</i> <i>так</i>	315 (99,0 %) 5 (1,0 %)
8	Чи необхідно в місцях несвободи поліпшувати норми харчування? <i>так</i> <i>ні</i>	360 (88 %) 10 (2 %)
9	Чи підтримуєте Ви необхідність поступового переведення виправних колоній ДКВС України на одиночне тримання з метою гарантування засудженим реалізацію соціальних прав? <i>так</i> <i>ні</i>	326 (82,0 %) 44 (18,0 %)
10	Чи підтримуєте Ви необхідність поступового переведення виправних колоній ДКВС України на одиночне тримання з метою гарантування Вам реалізацію соціальних прав? <i>так</i> <i>ні</i>	357 (90,0 %) 13 (10,0 %)
11	Чи впливають соціальні права на умовно дострокове звільнення? <i>так</i> <i>ні</i>	327 (87,0 %) 50 (13,0 %)
12	Чи реалізуєте Ви своє право на звернення (закріплене абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України)? <i>так</i> <i>ні</i>	325 (84,0 %) 45 (16,0 %)
13	Чи відіграє важливу роль державна політика у сфері виконання покарань і пробації щодо правової безпеки в місцях несвободи ДКВС України? <i>так</i> <i>ні</i>	285 (80 %) 85 (12 %)

ЗВЕДЕНІ ДАНІ

ОПИТУВАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ДКВС УКРАЇНИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ СВОЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ПІД ЧАС ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

З метою підвищення об'єктивності дослідження реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в умовах реформування (розвитку) пенітенціарної системи України нами було проведено анкетування 370 засуджених до позбавлення волі, які відбувають покарання у виправних колоніях ДКВС України Дніпропетровській Львівській, Київській, Тернопільській та Рівненській областях.

Аналізуючи дане опитування, ми дійшли висновку, що зовсім не потребує особливих доказів положення, відповідно до якого важливим показником та умовою ефективності відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі є дотримання персоналом цих установ соціальних прав засуджених під час відбування ними покарання у виправних колоніях ДКВС України

1. Так, на запитання «Чи є актуальною на сьогодні проблема реалізації соціальних прав засудженими до покарання у виді позбавлення волі в місцях несвободи ДКВС України?» засуджені на це запитання відповіли таким чином: так – 195 (53,3 %); ні – 55 (13,3 %); частково – 120 (33,3 %).

2. На запитання «Чи є актуальною сьогодні для Вас проблема реалізації соціальних прав в місцях несвободи ДКВС України?» респонденти з числа засуджених виправних колоній ДКВС України відповіли: так – 253 (63 %), ні – 97 (37 %).

3. На запитання «Чи ознайомлені Ви зі своїми соціальними правами під час відбування покарання у виді позбавлення волі?» засуджені відповіли таким чином: так – 270 (76,7 %), ні – 30 (3,3 %), частково – 70 (20,0 %).

3. На запитання «Чи знаєте Ви які права Вам обмежені Конституцією України?» опитані респонденти із числа засуджених відповіли: так -245 (72,9 %),

ні - 129 (28,0 %). На жаль, 60 % з числа опитаних засуджених показує, що не в усіх виправних колоніях ДКВС України у відділенні контролю і діагностики персонал знайомить засуджених з обмеженнями їх прав.

4. Цікавим було запитання «Назвіть джерела отримання такої інформації про свої соціальні права в місцях несвободи? Респонденти із числа засуджених відповіли так: 268 (70,0 %) – їм стало відомо від адміністрації виправної колонії ДКВС України, 32 (10,0 %) – отримали таку інформацію від інших засуджених, а 70 (20,0 %) засуджених отримали її з інших джерел (від сім'ї, адвоката, вивчення кримінально-виконавчого законодавства тощо).

5. На запитання «Чи реалізуються Ваші соціальних прав в контексті правового статусу в місцях несвободи ДКВС України?» більшість із засуджених відповіли так - 269 (73,3 %), ні відповіли 101 (20,7 %), оскільки вони не розуміють відмінність між такими елементами правового статусу, як права та законні інтереси.

6. На запитання «Чи зверталися Ви за захистом свої соціальних прав до Європейського суду з прав людини?» більшість засуджених опитаних відповіли: ні – 315 (99,0 %), так відповіли – 5 (1,0 %).

7. На запитання «Чи необхідно в місцях несвободи поліпшувати норми харчування?» респонденти з числа засуджених відповіли: так – 360 (88 %), ні – 10 (2 %).

8. На запитання «Чи підтримуєте Ви необхідність поступового переведення виправних колоній ДКВС України на одиночне тримання з метою гарантування засудженим реалізацію соціальних прав?» абсолютна більшість персоналу, який був опитаний нами, відповіли: так – 326 (82,0 %), ні – 44 (18 %).

9. На запитання «Чи підтримуєте Ви необхідність поступового переведення виправних колоній ДКВС України на одиночне тримання з метою гарантування Вам реалізацію соціальних прав?» схвально відповіли 357 (90,0 %), а відповідь «ні» надали 13 (10 %).

10 На запитання «Чи впливають соціальні права на умовно дострокове звільнення?» більшість респондентів із числа засуджених відповіли так – 327 (87%), ні – 50 (13 %). Натомість, зважаючи на право засудженого на умовно дострокове звільнення на нашу думку, реалізація соціальних прав засуджених в умовах гуманізації покарання мають набувати нового змісту.

11. На запитання «Чи реалізуєте Ви своє право на звернення (закріплене абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України)?» засуджені, як показали результати опитування, відповіли: так – 325 (84,0 %), ні – 45 (16,0 %). Найчастіше засуджені звертаються до адміністрації виправної колонії та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або Міністерства юстиції України.

Так, на запитання «Чи відіграє важливу роль державна політика у сфері виконання покарань і пробації щодо правової безпеки в місцях несвободи ДКВС України?» респонденти з числа персоналу місць несвободи ДКВС України відповіли таким чином: так – 180 (82 %), ні – 60 (18 %). Респонденти з числа засуджених відповіли наступним чином. Так - 285 (80 %) ні - 85 - 12%).

Висновок. Аналізуючи дані опитування, ми дійшли висновку, що зовсім не потребує особливих доказів положення, відповідно до якого важливим показником та умовою ефективності відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі є дотримання персоналом цих установ соціальних прав засуджених під час відбування ними покарання у виправних колоніях ДКВС України

Звичайно проведене нами опитування засуджених на предмет реалізації їх соціальних прав в місцях несвободи ДКВС України спрямоване на дотримання соціальних прав у контексті їхнього правового статусу. Важливо зазначити, що опитування засуджених до покарання у виді позбавлення волі засвідчило позитивну оцінку реалізації їхніх соціальних прав у контексті правового статусу в місцях несвободи ДКВС України.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ «ОЦІНЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ»

I. Загальні положення

Особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту або згідно з конституцією обмежені. Обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися. Утримання засуджених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдане нестачею ресурсів.

Отже, дані методичні рекомендації підготовлені відповідно до завдань дослідження і мають допомогти персоналу місць несвободи ДКВС України посилити увагу на дотримання реалізації засудженими до покарання у виді позбавлення волі соціальних прав в контексті їх правового статусу.

II Соціальні права засуджених до позбавлення волі

Життя в місцях несвободи ДКВС України повинно бути, наскільки це можливо, наближене до того життя, яке проживала особа в суспільстві. Утримання під вартою має відбуватися так, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі. Заохочується співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, скільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі в питаннях в'язничного життя. Виокремлено три види правового регулювання соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі. 1) соціальні права які урегульовані різними галузями права; 2) соціальні права, які закріплені у міжнародних документах; 3) соціальні права та їх гарантії закріплені в конституції України.

Персонал місць несвободи ДКВС України має знати, що правовий статус засуджених - це «закріплене нормами різних галузей права і виражене через сукупність прав, законних інтересів і обов'язків становище засуджених під час відбування того чи іншого виду кримінального покарання». Звичайно правовий статус передбачає наступні соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі *у різних галузях права*.

Зокрема, право на справедливі умови праці; право на безпечні та здорові умови праці; право на справедливу винагороду; право на належні умови для професійної підготовки; право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків; право на захист своїх економічних і соціальних інтересів; право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я, який є можливим; право на соціальну та медичну допомогу; право користуватися послугами соціальних служб; особи з інвалідністю мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства;

право отримувати інформацію; право на соціальний захист; право на гідне ставлення до них на роботі тощо.

Соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі закріплені у *статті 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права*. Зокрема, право на гуманне поводження і поважання гідності, властивой людській особі. А саме: обвинувачені у випадках, коли немає виняткових обставин, поміщаються окремо від засуджених, і їм надається окремий режим, що відповідає їх статусу незасуджених осіб; обвинувачені неповнолітні відокремлюються від повнолітніх і в найкоротший строк доставляються до суду для винесення рішення; пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання. Неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їх віку і правовому статусу.

Соціальні права засуджених до покарання у виді позбавлення волі закріплені та їх гарантії закріплені в Конституції України. Зокрема, право на працю (ст. 43); право на відпочинок (ст. 45); право на соціальний захист (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); право на освіту (ст. 53) тощо.

III Оцінка реалізації засудженими соціальних прав до покарання у виді позбавлення волі

Цей розділ повинен відповідати методичними рекомендаціями, визначеними Міністерством юстиції України, з використанням підсистеми «КАСАНДРА» Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту. Він має містити у собі реалізацію засудженими соціальних прав до покарання у виді позбавлення волі у відповідній кількості балів, а саме:

- низький - 20 балів;
- середній - 80 балів;
- високий - 0 балів.

IV Стан реалізації засудженими соціальних прав до покарання у виді позбавлення волі за принципом диференціації та індивідуалізації покарання

Цей розділ містить оцінювання реалізації соціальних прав до покарання у виді позбавлення волі за таким критерієм:

- соціальні права засуджених виконуються персоналом місць несвободи ДКВС України повністю - 65 балів;
- соціальні права засуджених виконуються частково - 35 балів;
- соціальні права засуджених не виконуються взагалі - 0 балів.

Загалом розроблені авторкою дослідження методичні рекомендації «Оцінювання реалізації соціальних прав засуджених до покарання у виді позбавлення волі», мають підвищити вимоги персоналу до соціальних прав засуджених у контексті їхнього правового статусу в місцях несвободи ДКВС України.

Додаток Г

Акти впровадження

Sparta Lex

 НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

ATTORNEY ASSOCIATION
«SPARTA LEX»

АДВОКАТ
МЕЛЬНИК ЯРОСЛАВ ЯРОСЛАВОВИЧ
Свідоцтво № 000914 від 15.05.2020 року
Україна, 03164, місто Київ, вул. вул. Букіної Раїси буд.10-В
тел. 050-057-11-91; e-mail: jaroslav_melnik_@ukr.net

Вих. № б/н від 25.02.2025

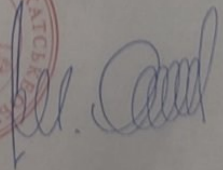
У спеціалізовану вчену раду
Д 23.053.05

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ЧЕРЕЗОВОЇ Тетяни Олександрівни на тему «Реалізація соціальних прав засуджених
до позбавлення волі: теоретико-правовий аспект», представленого на здобуття
наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «081 – право»

Адвокатське об'єднання «Спарта Лекс» засвідчує, що матеріали дисертаційного дослідження **ЧЕРЕЗОВОЇ Тетяни Олександрівни** на тему «Реалізація соціальних прав засуджених до позбавлення волі: теоретико-правовий аспект» мають практичне значення та були використані при наданні правової допомоги клієнтам, в ході підготовки матеріалів про їх умовно-дострокове звільнення від відбуття покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, а також щодо звернення засудженого до адвоката з метою надання правової допомоги по захисту його соціальних прав в місцях несвободи ДКВГС України згідно Акту впровадження Адвокатського об'єднання «Спарта Лекс» від 15.01.2025 року.

Вважаємо, що використання наукових розробок **ЧЕРЕЗОВОЇ Тетяни Олександрівни** дозволить підвищити рівень правової захищеності клієнтів адвокатського об'єднання в аспекті реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі при різнобічному наданні правової допомоги, а також сприятиме ефективному судовому захисту їх прав, свобод та законних інтересів у судових та адміністративних провадженнях.

Керівник АО «Спарта Лекс»
адвокат

Ярослав МЕЛЬНИК

ІНСТИТУТ ПРАВОТВОРЧОСТІ
ТА НАУКОВО-ПРАВОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

вул. П. Орлика, 3, Київ, Україна, 01024, тел. (044) 253-34-19

№ _____ від _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник директора Інституту
правотворчості та науково-правових
експертиз Національної академії наук
України з наукової роботи, доктор
юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, член-
кореспондент НАІрН України

А.Б. ГРИНЯК

2025 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в наукову діяльність**

Комісія у складі: заступника директора із загальних питань кандидата юридичних наук Лапка А.Г., ученого секретаря кандидата юридичних наук, доцент Бодюла Є.М., головного наукового співробітника відділу науково-правових експертиз доктора юридичних наук, професора Кузнецова В.В., склала цей акт про те, що представлені Черезовою Тетяною Олександрівною матеріали за результатами дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії «Реалізація соціальних прав засуджених до позбавлення волі: теоретико-правовий аспект» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість, а отже можуть бути використані у науково-дослідній діяльності Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, а саме:

1. Черезова Т. Поняття та ознаки реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №10. С.234–240;

2. Черезова Т. Форми реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі: деякі питання юридичної конструкції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. №4. С.37–45;

3. Черезова Т. Проблеми диференціації соціальних прав засуджених до позбавлення волі та проблеми їх класифікації. *Приватне та публічне право*. 2023. №3. С.44–50;

4. Черезова Т. Поняття та сутність соціальних прав засуджених до позбавлення волі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №11. С.241–246;

5. Черезова Т. Проблеми реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі: деякі питання юридичної конструкції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. №4. С.37–45;

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з освітньо-наукової
роботи Пенітенціарної академії
України, доктор юридичних наук,
професор

Вячеслав ПУЗИРНИЙ
«20» 12 2024 року

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Черезової Тетяни Олександрівни

«Реалізація соціальних прав особами, засудженими до позбавлення волі:
теоретико-правовий аспект»

на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право
в освітній процес Пенітенціарної академії України

Комісія у складі:

голови — в.о. завідувача кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології юридичного факультету Пенітенціарної академії України, кандидата юридичних наук Івашка Сергія Володимировича;

членів комісії: начальника навчального відділу доктора філософських наук, доцента, полковника внутрішньої служби Співака Володимира Васильовича; завідувача кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу юридичного факультету Пенітенціарної академії України, доктора юридичних наук, професора Ніщिमної Світлани Олексіївни.

склала цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного дослідження Черезової Т. О. «Реалізація соціальних прав особами, засудженими до позбавлення волі: теоретико-правовий аспект» використовуються науково-педагогічними працівниками Пенітенціарної академії України під час розробки навчально-методичних матеріалів для проведення лекцій, семінарських та практичних занять, організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти у

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з освітньо-наукової
роботи Пенітенціарної академії
України, доктор юридичних наук,
професор

Вячеслав ПУЗИРНИЙ
«26» 12 2024 року

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Черезової Тетяни Олександрівни

«Реалізація соціальних прав особами, засудженими до позбавлення волі:
теоретико-правовий аспект»

на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право
у наукову діяльність Пенітенціарної академії України

Комісія у складі:

голови – професора кафедри кримінального, кримінально-виконавчого
права та кримінології юридичного факультету Пенітенціарної академії України,
доктора юридичних наук, доцента Тагієва Садіга Рза огли;

членів комісії: в.о. начальника відділу наукової діяльності та
міжнародного співробітництва Пенітенціарної академії України, доктора
філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки», капітана
внутрішньої служби Квітки Аліни Сергіївни; доцента кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології юридичного факультету
Пенітенціарної академії України, кандидата юридичних наук, доцента
Лазаренко Алли Миколаївни.

склала цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного
дослідження Черезової Тетяни Олександрівни на тему: «Реалізація соціальних
прав особами, засудженими до позбавлення волі: теоретико-правовий аспект»
використовуються у науковій діяльності науковими співробітниками та
науково-педагогічними працівниками кафедр Пенітенціарної академії України
для підготовки монографій, навчальних посібників, наукових статей;
ад'юнктами (аспірантами), слухачами магістратури, курсантами та студентами
при написанні наукових статей, тез доповідей, студентських (курсантських)
наукових робіт, рефератів, курсових робіт, а також при проведенні наукових і
науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, круглих столів).

Голова комісії

доктор юридичних наук, доцент

Садіг ТАГІЄВ

члени комісії:

доктор філософії, капітан внутрішньої служби

Аліна КВІТКА

кандидат юридичних наук, доцент

Алла ЛАЗАРЕНКО